

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN DIŞ TİCARET
POLİTİKASI VE SONUÇLARI

SANAN İSAZADA

Danışman
Prof. Dr. ÖZGE AYAN

MANİSA-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Ticaret Politikası ve Sonuçları ” adlı çalışmanın benim tarafımdan bilimsel etik ve geleneklerine aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazılmış olduğunu beyan ediyorum ve kullandığım işlerin kaynakçada yer aldığını belirtiyorum.

.../ .../ 2022

Sanan İSAZADA

İmza

ÖZET

Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Ticaret Politikası Ve Sonuçları

Azerbaycan 70 yıl Sovyet devletler birliği döneminden sonra 1991 yılı 18 Ekim de bağımsızlığını tekrar ilan etmiştir.

Bu çalışmada da bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış ticaret politikası ve sonuçlarını detaylı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için Azerbaycan ve Türkiye kaynaklarından yayın taraması yapılarak ilgili literatür araştırılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde ülke kimliği, coğrafi yapı ve doğal kaynaklar, enerji kaynakları, genel ekonomik durum, Azerbaycan'ın tarihçesi ve dış ticaretin tarihsel gelişimi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde Azerbaycan'ın uluslararası ticaret politikaları ve bağımsızlık sürecinden günümüze makro göstergeleri yer almaktadır. Bu göstergelere devlet bütçesi, enflasyon, istihdam, ekonomik büyüme, sektörel değerlendirme, gümrük tarifeleri ihracat ve ithalat göstergeleri dahildir.

Üçüncü bölümde ise Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin tarihsel boyutu, bağımsızlık sonrası ekonomik ilişkileri, ülke arasında ithalat ve ihracat, Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak yatırımları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde Azerbaycan ve Türkiye İkinci Karabağ savaşı sonrası ile ilgili iki ülke arasındaki bilgiler de yer almaktadır.

Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkileri her geçen gün genişlemekte, özellikle Azerbaycan'ın bir petrol ve gaz ülkesi olması dış ilişkilerinin genişlemesinde ve ülke olarak kalkınmasında önemli rol oynamaktadır.

Sonuç bölümünde Azerbaycan'ın mevcut dış ekonomik ilişkilerine dair sonuçlar ve geleceğe yönelik öneriler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Politikası, Ticari İlişkiler, Gümrük Tarifeler, İhracat, İthalat

ABSTRACT

Master Thesis Department of International Trade and Finance Post-Independence Azerbaijan Foreign Trade Policy and Its Results

Azerbaijan declared its independence again on October 18, 1991, 70 years after the Soviet Union.

In this study, it is aimed to examine in detail the post-independence foreign trade policy of Azerbaijan and its results. In order to achieve this aim, the relevant literature was searched by scanning the sources of Azerbaijan and Turkey. The study consists of three parts.

In the first part, there is information about the identity of the country, its geographical structure and natural resources, energy resources, general economic situation, the history of Azerbaijan and post-independence foreign trade and the historical development of Azerbaijan.

In the second part, the international trade policies of Azerbaijan and its macro indicators from the independence process to the present are given. These indicators include government budget, inflation, employment, economic growth, sectoral assessment, customs tariffs, export and import indicators.

In the third chapter, there is information about the historical dimension of Azerbaijan-Turkey relations, post-independence economic relations, import and export between the two countries, joint investments of Azerbaijan and Turkey. This section also includes information between Azerbaijan and Turkey after the Second Karabakh war between the two countries.

Azerbaijan's foreign trade relations are expanding day by day, especially the fact that Azerbaijan is an oil and gas country plays an important role in the expansion of its foreign relations and its development as a country.

In the conclusion part, there are conclusions regarding the current foreign economic relations of Azerbaijan and suggestions for the future.

Keywords: Foreign Trade Policy, Trade Relations, Custom Tariffs, Export, Import

TEŞEKKÜR METNİ

Bu çalışmamın her aşamasında bana destek olan, tecrübe ve bilgileri ile yol gösteren, tüm zor aşamalarımnda maddi manevi yardımcı olan kendisini tanımaktan büyük gurur ve onur duyduğum sevgili danışman hocam Sayın Prof. Dr. ÖZGE AYAN' a, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşım Kenan Ahmedov ve Fegan İ sazade'ye öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve her anımda yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim

Sanan ISAZADA

Manisa, 2022

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR METNİ	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN AMACI	2
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
ÖNEM	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEN GÜNÜMÜZE MAKRO GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN

1.1. ÜLKE KİMLİĞİ.....	4
1.2. COĞRAFİ YAPI VE DOĞAL KAYNAKLAR.....	5
1.3. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ MADEN YATAKLARI.....	6
1.4. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ENERJİ KAYNAKLARI.....	8
1.5. AZERBAYCAN'IN TARİHÇESİ	10
1.6. AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI	12
1.7. AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ	12
1.8. PETROL YATAKLARININ BULUNMASI.....	13
1.10. BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'IN SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKALARI VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEN GÜNÜMÜZE MAKRO GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN

2.1. MAKRO GÖSTERGELERLE EKONOMİK DEĞERLENDİRME ..	23
2.1.1. Devlet Bütçesi	27
2.1.2. Enflasyon	32
2.1.3. İstihdam.....	34
2.1.4. Ödemeler Dengesi	37
2.1.5. Ekonomik Büyüme	43
2.2. SEKTÖREL DEĞERLENDİRME.....	50
2.2.1. GSYİH Üretiminde Sektörlerin Payı	50
2.2.2. Tarım.....	51
2.2.3. Sanayi.....	53
2.2.4. Eğitim.....	55
2.3. PETROL STRATEJİSİ VE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ	58
2.4. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ	65
2.4.1. Azerbaycan'da Gümrük Tarifeleri	76
2.4.2. Azerbaycan'da İhracat	79
2.4.3. Azerbaycan'da İthalat	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE ORTAK PROJELERİ

3.1 AZERBAYCAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	91
3.1.1. Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Boyutu	91
3.1.2. Azerbaycan Türkiye Ticaret İlişkileri (1990 Sonrası)	92

3.1.2.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında İthalat ve İhracat.....	94
3.1.4. Azerbaycan Türkiye Ticaret Anlaşmaları ve Faaliyetler.	95
3.1.4.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında İthalat ve İhracat.....	98
3.1.5. İkinci Karabağ Savaş Sonrası Ticaret Göstergeleri	101
3.2. AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE’NİN ORTAK PROJELERİ	102
3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Projesi	102
3.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı ve Güney Gaz Koridoru.....	103
3.2.3. Güney Gaz Koridoru ve Bölümleri.....	105
3.2.4. Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi	106
3.3. Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerini İnceleyen Çalışmalara İlişkin Literatür	106
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	108
KAYNAKÇA	111

KISALTMALAR

BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
ADR	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
ZDFR	Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti
TSFSR	Transkafkasya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ZSFSR	Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti.
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova
UNİCEF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
BM	Birleşmiş Milletler
İKT	İslam Konferansı Organizasyonu
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Örgütü
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
PISA	Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı
BT	Bilişim Teknolojileri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 :Ocak-Ağustos 2020'de Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasının makroekonomik göstergeleri	24
Tablo 2: Ocak-Ağustos 2020'de Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasının makroekonomik göstergeleri.	31
Tablo 3: İşgücü Piyasasının Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeler	36
Tablo 4: 2020'nin İlk Çeyreğine İlişkin Ödemeler Dengesi Temel Göstergeleri.	39
Tablo 5: Dış Ticaret Cirosunun Dinamikleri	65
Tablo 6: Ülkelere Göre Dış Ticaret Cirosu (Bin ABD Doları)	69
Tablo 7: Dış Ticaret Katılımcıları Hakkında Bilgiler (01.01.2020 – 31.07.2020)	76
Tablo 8: Bütçe Gelirlerine İlişkin Bilgiler (01.01.2020 – 31.07.2020)	78
Tablo 9: Dış Ticaret Gümrük İstatistiklerinin Temel Göstergeleri (01.01.2020 – 31.07.2020)	79
Tablo 10: Ülkelere Göre İhracat (Bin ABD doları)	80
Tablo 11: İhracatta Başlıca Ülkeler (01.01.2020 – 31.07.2020)	81
Tablo 12: İhracat işlemlerinde - 9131138.02 bin ABD doları (01.01.2020 – 31.07.2020)	85
Tablo 13: İthalat İşlemlerinde - 5 900 766.14 * Bin ABD doları (01.01.2020 – 31.07.2020) İthalat edilen mal çeşidi sayısı - 7 035 adet	88
Tablo 14: İhracat ve İthalat İşlemlerinin Dinamikleri 2020 Yılı	89
Tablo 15: Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	99
Tablo 16: Azerbaycan ve Türkiye'nin 1995-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	100
Tablo 17 Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Ticarete Kullanılan Temel Ürünler (Bin Dolar)	100

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: 1990-2003 Döneminde Enflasyon Oranı (%).....	32
Şekil 2: 2004-2014 döneminde enflasyon oranı (%).....	33
Şekil 3: 2020-2023 döneminde enflasyon oranı (%).....	34
Şekil 4: Dış ticaret dengesi.....	42
Şekil 5: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Yapısı (Ocak-Haziran 2020)	51
Şekil 6: Gayri safı yurtiçi hasıla dağılımı (Ocak-Haziran 2020).....	55
Şekil 7: İhracat işlemlerinde temel mallar (ağırlıkça yüzde) (01.01.2020 – 31.07.2020)	87
Şekil 8: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat İşlemlerinin Dinamikleri.....	89
Şekil 9: İthal işlemlerinde temel mallar (ağırlıkça yüzde) (01.01.2020 – 31.07.2020)	90
Şekil 10: Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$).....	99

GİRİŞ

Dış ticaret kavramı, bu ülkenin piyasa değerinin diğer ülkelerle değiş tokuşunu ve ithalat dahil o ülkeden mal akışını (ithalatını) ifade etmiştir. Bugün dünyanın tüm ülkelerinde 100 milyondan fazla insan ticaretin çeşitli alanlarında çalışmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin dünya siyasi haritasına dahil olmaları ve dünya ekonomisine özgürce entegre olmaları, ülkeler arasındaki ulaşım akışlarının artmasını etkileyerek taşımacılığın ekonomik verimliliğini artırmıştır. Uluslararası dış ticaretin işleyişini sağlamak için her taşımacılık sektöründe uluslararası kurallara uygun yenilikçi çalışmalar yapılması gerekmektedir (Qurbanov, 2011: 176).

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya ekonomisindeki elverişli doğal coğrafi konumu, bir yandan dış ekonomik ilişkilerin ulusal çıkar için gelişmesine, diğer yandan dış ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yabancı stratejik çıkarların gerçekleştirilmesi için, bu nedenle dünyanın önemli güç merkezlerinin sıklıkla çatışan çıkarları onu rekabetin merkezi haline getirmiştir. Dış ekonomik kalkınma, ülkelerin ulusal ekonomilerinin uluslararası ekonomik ölçekte entegrasyonunu teşvik etmek için bir ön koşuldur. Uluslararası işbölümünden tam olarak yararlanmak ve her türlü dış ekonomik ilişkiyi genişletmek mümkün değildir. Azerbaycan'ın dış ticareti, Sovyet döneminde bağımlı bir ekonomiydi. Merkezin izni olmadan dış dünyaya bağlanamayan ülke, bağımsızlık sonrası yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir (Bayramov, 1997).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Türkiye olmak üzere birçok ülke ile serbest ilişkiler kurmaya başlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu ilişkinin merkezinde ekonomik iş birliği yer almaktadır. Ekonomik ilişkilerin merkezi olarak yönetildiği eski Sovyetler Birliği'nde bile ekonomik ilişkilerin eski Sovyetler Birliği yararına zayıf da olsa devam ettiği kesindir. Ancak Birlik dağıldığında, bu Birliğin her ülkesi dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkilerinde özgürce hareket edebilecektir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, küresel ekonomiye özgürce katılmasına da izin vermiştir. Azerbaycan'ın ilk temas ettiği ülkelerden biri de kardeşimiz Türkiye olmuştur.

Bu çalışmada da bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış ticaret politikası ve sonuçlarını detaylı olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma da hem Azerbaycan'ın dış ticaretinin tarihsel süreci hem de Türkiye ile olan ticaret süreci yer almaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Hem önemli bir coğrafi konumda yerleşen hem de doğal zenginlikleri ile bilinen Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması hem ülke halkını hem de çevredeki ülkeleri ekonomik olarak etkilemiştir. Ülkelerin dış ticaret politikaları dış ticaret hacmini etkilemektedir. Doğru politikaların uygulanması dış ticaret hacmini büyütecek ülke gelirlerinin artmasına ve insanların yaşam seviyesinin yükselmesine neden olacaktır. Bağımsızlığın ardından Karabağ Savaşı döneminde ülke zor zamanlar yaşasa da savaşın ardından dış ticarete özellikle petrol ve doğal gaz alanında büyük yatırımlar yapılmış ve yüzden çok ülkeyle dış ticaret ilişkileri kurulmuştur. Bu çalışmanın amacı da bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış ticaret politikalarının ve sonuçlarının hem Azerbaycan hem Türkiye kaynaklarının taranarak incelenmesi olmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Kaynak taraması belirli bir konu ile ilgili yapılmış çalışmaların tarihsel olarak incelenmesi, araştırmanın amacı doğrultusunda içeriklerin organize edilmesi ve sunumunu gerektirmektedir (Köroğlu, 2015). Kaynak taraması kütüphanelerde basılı kitaplar ile yapılabileceği gibi, internet üzerinden yayınlanmış ve veri tabanlarında yer alan kaynaklara ulaşmak için anahtar kelimeler ile de yapılabilmektedir. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası nitelikte birçok derginin tarandığı veri tabanları kullanılmış, dergilerde yer alan araştırmalar ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında toplamda 91 kaynaktan faydalanılmıştır. Bu kaynakların 30 tanesi Azerbaycan ve Türkiye özel ve kamu kuruluşları tarafından basılmış olan kitaplardan, 21 tanesi proje ile ilgili web sayfalarından, yüksek lisans ve doktora olmak üzere 15 lisansüstü tez çalışmasından, 24 tanesi ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış bilimsel makalelerden ve 1 tane Azerbaycan'da sunulmuş 1 tane bildiriden oluşmaktadır. Araştırmalar incelenen bu çalışmalar araştırmanın amacı doğrultusunda incelenmiş ve araştırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Azerbaycan'la ilgili genel bilgiler verilmiş Azerbaycan'ın tarihi ve dış ticaret tarihinden bahsedilmiştir. İkinci

bölümde ikinci bölümde makro göstergelerle Azerbaycan ekonomisi, dış ticaret bilgileri ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış ticareti hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son üçüncü bölümde ise Azerbaycan ve Türkiye dış ticaret ilişkilerinin tarihsel gelişimi ve iki ülke arasındaki ticaret verileri yer almaktadır. Son olarak sonuç bölümünde tüm bilgiler ve veriler değerlendirilmiş ve özetlenerek sonuç kısmında ifade edilmiştir.

ÖNEM

Azerbaycan cumhuriyeti tekrar bağımsızlığını kazandıktan sonra komşu ülkelerle ve diğer yaklaşık yüz ülkeyle dış ticaret ilişkilerini kurmuştur. Ülkenin doğal rezervleri ve coğrafik ve lojistik konumu dış ticaretin önemini daha da artırmaktadır. Bağımsızlığının ilk yıllarında ülke Karabağ savaşı içerisinde olduğundan dış ticaret ilişkileri neredeyse durma noktasına gelmiştir. Ateşkes anlaşmasından sonra ise ülke toparlanmaya başlamış ve ağırlıklı olarak petrole bağlı dış ticaret politikaları izlemeye başlamıştır.

Bu çalışmanın da amacı Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış ticaret politikalarının incelenmesidir.

Bu konu ile ilgili çalışmalara pek rastlanılmamaktadır. Bu sebeple yapılan bu araştırmanın hem literatüre katkı sağlayacağı hem de dış ticaretle uğraşan insanlar için faydalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle Türkiye ve Azerbaycan arasında ithalat ve ihracatla uğraşan iş adamları için çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEN GÜNÜMÜZE MAKRO GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN

1.1. ÜLKE KİMLİĞİ

Azerbaycan, resmi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, Doğu Transkafkasya ülkesidir. Kuzeyde Rusya, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran, batıda Türkiye, Ermenistan ve kuzey batıda Gürcistan ile sınırlanmıştır. Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mihriban Aliyeva, yüzölçümü 86.600 km², para birimi Azerbaycan Manatı, telefon kodu +994, nüfus 10,031,000, resmi dili Azerbaycan dili, saat dilimi GMT +4. (Türkiye'den bir saat ileride), semboller arması, bayrak. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'ın güneybatısında, Ermenistan, İran ve Türkiye ile sınırlanmıştır. Azerbaycan'ın başkenti, Hazar Denizi'nin en iyi limanı olan Bakü antik kentidir. Orta ve doğu Azerbaycan'ın kuru subtropikal iklimi, ılıman bir kış ve uzun (dört ila beş ay) ve çok sıcak yaz ile karakterize edilir; ortalama 81 ° F (27 ° C) sıcaklıklar ve 109 ° F (43 ° C). Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde orta derecede sıcak, kuru veya nemli iklim türleri bulunur. Dağ orman bölgesi orta derecede soğuk bir iklime sahipken, dağlık tundra iklimi 10.000 fit ve üzeri rakımları karakterize eder. Donlar ve yoğun kar yağışları, bu tür yüksekliklerdeki geçitleri yılın üç veya dört ayı boyunca erişilemez hale getirmektedir. Azerbaycan toprakları petrol ve gaz yatakları, yüzeye yakın ve yerden çıkan ateş meşaleleri bakımından zenginliğinden dolayı mecazi anlamda "ateşler ülkesi" olarak adlandırılmaktadır. Bu ülke lüks mimari formlar, yukarı doğru büyüyen gökdelenler, batılı tarzda özgün bir modern kentsel tarz, eski binalar, antik saraylar ve kalelerle bir arada oluşmuş çarpıcı ve doğal manzaralarla doludur. İlkel insanlar, elverişli bir iklim ve doğal koşullar tarafından kolaylaştırılan modern Azerbaycan topraklarına 1,5 milyon yıldan daha uzun bir süre önce yerleşmiştir. Bugüne kadar, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde Zerdüşt tapınağı Ateşgah, Şamahı şehri, Çukur-Gabala, Şeki ve çok sayıda oyulmuş arkeolojik rezerv Gobustan taşların üzerindeki görüntüler 4 - 5 bin yıllık petroglifler eski insanların bu topraklarda kaldığına dair kanıtlar korunmuştur. Bakü'de yerleşik olan, içeri şehir, UNESCO mirası olarak tanınan, çok sayıda mimari eserin bulunduğu topraklarından biridir (Malikova,2021).

Bugün Azerbaycan, zengin tarihi ve kültürel mirası, mükemmel iklimi ile zengin bir devlettir. Birçok rekreasyon fırsatını birleştiren ve turistler arasında giderek daha popüler hale gelen, en hızlı büyüyen BDT ülkelerinden biri olan Azerbaycan, doğasını benzersiz kılan ve hem sahil hem de kış rekreasyonunun çeşitli türleri için fırsatlar sunan on bir iklim bölgesinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü, Eurovision 2012 ve 2015 Avrupa Olimpiyatları, Formula 1 yarışları gibi birinci sınıf spor ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapan, gelişmiş bir altyapıya sahip modern bir şehirdir (Oruj, 2015: 100).

1.2. COĞRAFİ YAPI VE DOĞAL KAYNAKLAR

Azerbaycan'ın genç ve bağımsız bir ülke olarak dünya ekonomisindeki yeri her geçen gün büyümekte ve rolü artmaktadır. Resmi adı Azerbaycan Cumhuriyeti olan Azerbaycan, Asya ve Avrupa'nın bulunduğu Hazar Denizi havzasında, Güney Kafkasya bölgesinde yer alan bir ülkedir. Azerbaycan'ın kuru sınır ülkeleri kuzeyden Rusya (sınırın toplam uzunluğu 390 km) ve Gürcistan (sınırın toplam uzunluğu 480 km) batıda Ermenistan (toplam sınır uzunluğu 1007 km) ve Türkiye (sınırın toplam uzunluğu 15 km) ve güneyden ise İran'dır (sınırın toplam uzunluğu 765 km). Azerbaycan, Hazar Denizi boyunca Rusya, İran, Kazakistan ve Türkmenistan ile sınırlanmıştır. Azerbaycan toprakları olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğuda Ermenistan, batıda İran ve kuzeybatıda Türkiye ile sınırlanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti 5 doğal bölgeye, 19 fiziki-coğrafi bölgeye, 10 ekonomik ve coğrafi bölgelere ayrılmış, 66 idari bölge, 78 şehir, 262 yerleşim, 4255 kırsal yerleşim ve 1 Özerk Cumhuriyet'e sahiptir (WİKİPEDİ, 2022).

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını oluşturan kayalar farklı jeolojik dönemlerin türevleridir. Nahçıvan'da Prekambriyen kayaları bulunmasına rağmen, Tovuz bölgesinde Paleozoyik çökeller yaygındır. Mesozoyik çökellere gelince, Büyük ve Küçük Kafkasya'nın yüksek ve alçak dağ sıralarının karakteristiğidir. En eski kayalar 50 milyon yaşındadır. En küçükleri Hazar kıyısında bulunmuştur. Cumhuriyet topraklarına yayılan kayalar magmatik, metamorfik ve tortul kökenlidir. Cumhuriyetin kurtuluşu, Büyük Kafkasya, Küçük Kafkasya, Talış Yaylaları ile Kür-Araz, Lenkeran ve Arazboyu ovaları tarafından daha da karmaşık hale gelmiştir. Rölyef yüzeyinin eğimi kuzeybatıdan güneydoğuya, deniz seviyesinden 27 m aşağıda 66 m yüksekliğe kadar artar, yüksek kabartma genliği 657 m, ortalama yüksekliği 500

m'ye kadardır. Arazi deniz seviyesinin altındadır. Bu, yüzeye yakın yeraltı suyunun ve tuzlu toprağın varlığını gösterir. Tinov-Ross'tan (3.385 m) Abşeron Yarımadası'na kadar 1.500 km uzanan Büyük Kafkas Kenar Menzili ana ortancayı içermektedir. Gusar sarp ovası, Şollar, Samur Şabran ovası, Gobustan, Ganikh-Ayrichi havzası, Acinohur-Ceyranchol gibi alçak dağlık alanlar ile Govdağ ve Nialdağ sıradağları kabartmanın karmaşıklığını artırmaktadır. Küçük Kafkasya, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında bir dizi sıradağ ve plato içermektedir. Murovdağ, Şahdağ, Doğu Göyça, Karabağ, Zengazur, Daralayaz, Soyuğdağ, Demirlidağ, Gelingaya, İldağ, Dahna, Karabağ volkanik platosu ve Bişanak geçidi bu kesimdeki arazinin karmaşıklığını kolaylaştırmaktadır. Cumhuriyetin orta kesiminde, Büyük ve Küçük Kafkas sıradağları arasında, toprakları deniz seviyesinin altında kalan, batıdan doğuya 200 km ve kuzeyden güneye 150 km uzanan Kür-Araz bir ovası yerleşmektedir. Kafkasya, Gence-Gazak, Naftalan, Karabağ, Mil, Mugan, Şirvan, Garayaz, Güneydoğu Şirvan ve Salyan ovalarını oluşturmaktadır. Araz Nehri boyunca uzunluğu ve yüksekliği 600 ile 1200 m arasında değişen Arazboyu Ovası, Şarur, Ordubad, Sadarak, Boyukduz, Nahçıvan, Vayji, Gülistan, Geyan, İnja iç ovalarını içermektedir. Gusar Ovası üzerinde uzanan Samur-Şabran Ovası'nın yüzen kısmı, deniz seviyesinin altında, Hazar kıyısı boyunca Abşeron Yarımadası'ndan kuzeye doğru eğimlidir (Malikova,2021).

1.3. AZERBAIJAN CUMHURİYETİ MADEN YATAKLARI

Azerbaycan'ın en zengin doğal kaynakları genellikle Karabağ bölgesinde bulunmaktadır. Bunlar; 5 adet altın, 6 adet cıva, 2 adet bakır, 1 adet kurşun çinko, 19 adet taş kaplama, 10 adet zımpara taşı, 1 adet ham çimento, 13 adet kırma taş, 1 adet soda hammaddesi üretim, 21 adet taş volkanik kül-köpük, 10 adet kil, 9 adet kum-çakıl, 5 adet inşaat kumu, 9 adet alçı-anhidrit, 1 adet perlit, 1 adet obsidiyen, 3 adet vermikülit, 1 adet dekoratif taş (akik, yesem, oniks, jad, pefritoid vb.). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik potansiyeli için de önemli olan 11 yeraltı tatlı su kaynağı ve 10 maden suyu yatağı bulunmaktadır. Ayrıca Şuşa ilçesinde Şuşa çakılları, Keceldağ kili (Lisokor), Şuşa yeraltı tatlı suları, Şırlan ve Turşsu köylerinden gelen maden suyu yatakları bulunmaktadır (Alizadeh vd., 2017). Azerbaycan'ın Küçük Kafkas bölgesinde dört farklı bölge bulunmaktadır. Bu bölgeler arasında Lok-Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Jura-Orta Kretase tortul kayaçları, karmaşık volkanik kayaçlar, volkanik tortular ve bazalt-andezit-dasit-

kafiyeli bir bileşim içermektedir. Orta Jura'ya ait bazalt-andezit kayaçları ve üst Jura döneminde oluşan dasitriolit kayaçları, bu zonun cevherleşme süreci ile parazitik bir ilişki göstermektedir. Genellikle volkanik arkın volkanik olarak ilişkili kayalarından oluşan Lok-Karabağ bölgesi, Azerbaycan'daki en büyük porfir ve epitermal mineral yataklarını içermektedir. Gedabek, Çovdar ve Uğur bölgelerinde yüksek oranda sülfütlü epigenetik altın yatakları bulunurken, Daşkesen, Gyzybulag ve Goşa bölgelerinde düşük sülfütlü epigenetik altın yatakları bulunmaktadır. Lok-Karabağ metalürjik bölgesinde alüminyum (Zaylik bölgesi), kobalt, demir, alunit (Dashkesen) ve mangan (Mollajalili) yatakları da bulunmaktadır (Alizadeh ve diğerleri, 2017; Veliyev ve diğerleri, 2018). Göyce-Akera bölgesi de kenet kuşağının ofiyolitlerle ilişkili kayalarla kıvrımlandığı yerde oluşmuştur (Alizadeh vd. , 2017).

Azerbaycan'ın ofiyolit ile ilişkili kayaları, kuzey-kuzeybatıya uzanan Türkiye'deki (Erzincan bölgesi) diğer ofiyolit uzantılarının bir parçasıdır ve Erzincan-Küçük Kafkas olarak bilinmektedir. Bu alanda kubbe şeklinde bir yapı tarafından kontrol edilen Göydere yatakları olarak bilinen pirit, altın ve cıva-antimon yatakları (Agyatak, Shorbulag, Levchay, Kamışlı vd.) bulunmaktadır. En ilginç yatak, 8.000 tondan fazla rezervi olan Soyudlu altın yatağıdır. Miskhana-Zangagur Zonu asidik ve alkali bileşenler içeren büyük magmatik komplekslere sahip olarak tanımlanmaktadır. Bu alanda küçük ve orta ölçekli altın-bakırmolibden porfiri yatakları bulunmaktadır. Araz metalojenik zonu, Üst Eosen-Oligosen granitoid masifinin skarn zonlarının geniş bir dağılımını gösterir. Ordubad maden sahasındaki bakır madenleri Misağ, Göydağ, Diakhchay ve Göygöl gibi bölgelerde yer almaktadır. Bu bölgedeki altın madenleri, Ağyurt, Piyazbaşı (600 ton bazik cevher), Shakardara ve Munundara bölgelerinde bulunmaktadır. Molibden yatakları bu bölgede Paragaçay bölgesinde (Kapıcık bölgesi dahil) yer almakta olup sanayi için büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'ın Büyük Kafkasya maden yatakları Orta-Üst Jura tektonik kuşaklarında yer almaktadır (Azizbekov ve diğerleri, 1972; Atlas, 2000; Ismailzadeh ve diğerleri, 2008). Jeolojik çalışmalar ve tektonik analizler, güneydeki Büyük Kafkasya'nın maden yataklarını Metlyuta-Akhtichay, Tufan, Katekh-Gyumbulchay ve Zagatala-Kovdagh tektonik alt gruplarına ayırmıştır. Bu Jura tektonik zonlarında çarpışma sonrası evrelerde oluşan ses altı, ses üstü, dasit, andezit ve bazalt kayaçları bulunmaktadır. Büyük Kafkasya'daki cevherleşmeyi kontrol eden başlıca tektonik alanlar arasında, bindirme fayları birçok büyük maden yataklarıyla ilişkilidir. Bunlar Filizçay kompleks yatağı, Katsdagh pirit multimetal yatağı, Katekh multimetal yatağı ve Sagator multimetal

yatağıdır. Küçük Kafkasya, dünyanın en büyük ekonomik maden yataklarından biri olan Tethys metal üretim kuşağının bir parçasıdır. Küçük Kafkasya, Avrasya ve Afro-Arap levhaları arasındaki kıta-kıta çarpışma bölgesinde yer almaktadır. Kafkasya'da farklı cevher yataklarının oluşumu Tetis Okyanusu'nun kapanmasıyla üç ana tektonik ortamla ilişkilidir. Bunlar, Orta Jura'da Tetis Okyanusu'nun batması, Üst Kretase'de Tetis Okyanusu'nun kapanması ve Paleozoik'te meydana gelen çeşitli çarpışma sonrası süreçlerdir (Veliyev ve diğerleri, 2018). Azerbaycan'ın en önemli yeraltı kaynakları petrol ve doğalgazdır. Bu yataklar esas olarak Abşeron, Hazar ve Bakü-Abşeron ada gruplarında işletilmektedir. Aynı zamanda Güneydoğu Şirvan, Orta Aran (Murathanlı, Mollaköy), Gobustan, Ceylançöl, Acınohur ve Siyezen (Deveci) de petrol ve doğalgaz bakımından zengindir (Wikipedi, 2022).

1.4. AZERBAIJAN CUMHURİYETİ ENERJİ KAYNAKLARI

Azerbaycan'daki petrol ve doğal gaz rezervleri genellikle Mesozoyik-Kainozoik yaş birimlerindedir. Bu birimler genellikle kırıntılı, karbonatlı, volkanotortul, volkanik ve kilaştır. Kırıntılı kayalar genellikle Kretase-Pliyosen döneminde çökelmiş kayalardır. Karbonat kayaları genellikle geç Santoniyen-Kampaniyen-Maastrichtiyen yaşındadır ve Azerbaycan'ın batı kesiminde yer almaktadır. Petrol ve doğal gaz yataklarına sahip kil benzeri kaya, Kur-Gabyrry'de Kretase ve Gence ve Muradkhanlı bölgelerinde Jura'dır. Azerbaycan'da petrol ve gazın varlığı eski çağlardan beri bilinmektedir. 18. yüzyılda Çin'i ziyaret eden Marco Polo, Bakü yakınlarındaki kuyudan akan sıvının son derece yanıcı olduğunu söylemiştir. El kuyularından çıkarılan petrol develerle taşınmıştır. Marco Polo, bu sıvının tıbbi amaçlarla devenin yaralarına enjekte edildiğini de belirtmiştir. Azerbaycan, Abşeron yarımadasında, Bakü'de petrolün neden olduğu doğal yangınlar nedeniyle yangınlar diyarı olarak bilinmektedir. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu döneminde keşfedilmiştir. İlk olarak Surakhani'nin Abşeron yerleşiminde 15-30 metre derinlikten 82 adet petrol çıkarılarak 1829 yılında elle sondaj yapılmıştır. Kuyudan gerekli kazanç elde edilememiştir. 18 7'de petrol kuyusu açmak için mühendislik yöntemlerini ilk kullanan Marcus Semyonov, Bakü'deki Bibihebat yerleşiminde ilk mekanik kuyuyu işletmiştir. Çarın düşüşü sırasında, Bakü'nün petrol kuyularına yönelik provokasyonlar, bunların üçte ikisine ciddi şekilde zarar vererek kullanılamaz hale getirmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Bakü'de Sovyet iktidarı kurulmuş, tüm petrol sahaları

kamulaştırıldı ve petrol sahalarının yönetimi Sovyetlerin eline geçmiştir. 1980'lerde Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile gaz üretimi artmasına rağmen, gaz üretimi keskin bir şekilde düşmüş ve Rusya, Türkmenistan ve İran'dan gaz ithal edilmeye başlanmıştır. Sovyet döneminde Sovyetler Birliği yerin derinlerinde ve deniz dibinin altında üretim yapma kabiliyetine sahip olmamasının Azerbaycan için bir şans olduğunu ve bu nedenle Azerbaycan'da yanan tüm gaz sahalarının bozulmadan kaldığını söylenebilmektedir. Tespit edilen ve tahmin edilen küresel enerji kaynaklarına ilişkin veriler kaynaktan kaynağa değişiklik göstermiştir. Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve gaz rezervlerinin miktarı hakkında çeşitli raporlar bulunmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre Hazar Denizi'nde keşfedilen ve tahmin edilen toplam rezervin 178 milyar varil olduğu bilinmekte ve bu da onu Körfez bölgesinden sonra dünyanın ikinci büyük denizi yapmaktadır. Araştırmaya göre, Hazar Denizi'nde keşfedilen toplam 15,6 milyar varil petrolün 3,6 milyar varili petrol rezervinin %9,1'i ve 163 milyar varil olması beklenen petrolün 27 milyar varili (0,6) Azerbaycan kesimine aittir. Hazar Denizi'nin gösterileri burada. Azerbaycan'da petrol, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesiminde (G.7), Abşeron Yarımadası'nda (.6), Kür-Araz ovasında (ve 2), Guba-Syazan'da (%6.7) ve Gence'de bulunmaktadır. Azerbaycan'da bulunan petrol ve petrol 3000 m derinliğe kadar bulunur ve 3000-5000 metre ile 5000-7000 metre arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ın toplam doğal gaz ve petrol rezervleri, kaynağa bağlı olarak farklı miktarlarda sunulmaktadır. Azerbaycan doğalgaz rezervlerinin %8'i Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesiminde, %8'i Kür-Araz ovasında, %5'i Abşeron yarımadasında, %5, 'ü Guba-Syazan'da, %3,5'i Şeki ve Gence ve Lenkeran civarında %7,5 gaz sahaları, 3000 metre rakımda %9 gaz sahaları, 3000-5000 metre rakımda 9 adet ve 5000-7000 metre rakımda R. Keşfedilen % gaz rezervi ve Hazar Denizi'ne düşen gaz kondensat %'si. Azerbaycan toprakları petrol ve gaz kaynakları açısından ümit vericidir. Tüm bu nedenler, petrol ve gaz endüstrisinin neden ülke ekonomisinin temel dayanağı olduğunu açıklıyor (Malikova, 2021).

Petrol ve gazın üretimi ve rafine edilmesi ülke ekonomisinin temelidir. British Petroleum (BP) tarafından yayınlanan dünya ekonomik değerlendirmesine göre, ülke 7 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) verilerine göre, ülkenin kanıtlanmış petrol rezervi 17,5 milyar varil. Petrol rezervleri Ortadoğu'ya göre düşüktür. Orta Doğu'daki kanıtlanmış rezervler 7 milyar varil olup, toplam dünya rezervlerinin %1,5'ine eşittir. Azerbaycan

mevcut petrol üretimini üç farklı boru hattıyla ihraç edilmektedir. Üretimin bir kısmı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) üzerinden ihraç edilmektedir. Bu yollara ek olarak karayolu ve demiryolu gibi diğer ulaşım türleri de ihracat sürecinde kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın özellikle rezervlerin en bol olduğu Azeri-Çırac-Güneşli bölgesinde petrol üretimi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından üstlenilmekte ve ihracat sırasında aktif rol oynamaktadır. Ayrıca SOCAR, ülkenin petrol üretiminin %5'ini karşılarken, geri kalanı BP'nin yönetimindeki Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) tarafından yürütülmektedir. Bu konsorsiyumu oluşturan diğer şirketler ise Chevron, Statoil, TPAO ve Exxon Mobil'dir. BP 1992'den beri ülkenin en büyük yatırımcısı. Ülkedeki diğer önemli boru hatları Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa hatları (Aydın vd. , 2020).

Türkiye'nin enerji sektöründe Azerbaycan; TPAO aracılığıyla güçlü varlığını sürdürmekte ve 3,2 milyar doları aşan yatırımla, bir Türk devlet şirketi tarafından yapılan en büyük denizaşırı yatırımı gerçekleştirmektedir. TPAO bu projelerde; Hisse oranlarına ACG Projesi (Azeri-Çıralı-Güneşli) (%6,75), Şah Deniz Projesi (%9), Alov Projesi () dahildir. Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol İhraç Ana Boru Hattı Projesi'ni uygulamak üzere kurulan BTC Co.'da %6,53, Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde ise %9 hisseye sahip bir yatırımcıdır (Aydın vd. , 2020).

1.5. AZERBAYCAN'IN TARİHÇESİ

Azerbaycan'ın tarihi, daha doğrusu devleti yaklaşık 5 bin yıldır mevcuttur. Azerbaycan topraklarındaki ilk devlet oluşumları MÖ 4. binyılın sonundan itibaren ortaya çıkmıştır. MÖ 1. binyılda Manna, İskim, Skete, İskit ve Kafkasya Arnavutluk ve Atropatena gibi güçlü devletler burada bulunmaktaydı. Bu devletler, hükümet kültürünün geliştirilmesinde, ülkenin ekonomik kültür tarihinde ve tek bir halkın oluşma sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. MS 3. yüzyılda Azerbaycan, İran Sasani İmparatorluğu tarafından ve 7. yüzyılda Arap Halifeliği tarafından işgal edilmiştir. İşgalciler, İran ve Arap kökenli büyük bir nüfusu ülkeye yeniden yerleşmişler. 7. yüzyılda İslam dininin kabul edilmesiyle Azerbaycan tarihi köklü bir değişime uğramıştır. İslam, Azerbaycan topraklarında Türk ve Türk olmayan halklar arasında tek bir halkın, dilin, geleneklerin vb. değerlerin oluşumuna güçlü bir ivme kazandırmıştır (Oruj, 2015: 100) (Aliyeva, 2014)

Mart 1918'de Trans Kafkasya'nın Sovyet Rusya'dan ayrılmasına onay verdi. 9 Nisan 1918'de bağımsız bir Trans Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'nin (ZDFR) kurulacağını ilan edildi. 26 Mayıs - 8 Haziran 1918'de, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ulusal konseyleri arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde Trans Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti üç devlete bölündü: 26 Mayıs (8 Haziran) 1918'de - Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 27 Mayıs (9 Haziran) 1918'de - Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu, 28 Mayıs (10 Haziran) 1918 - Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuş.

28 Mayıs 1918'de Milli Konsey toplantısında başkenti Gence'de bulunan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) ilan edildi. Azerbaycan'da Ulusal Konsey Başkanlığı, Musavat Partisi Merkez Komitesi Başkanı Mamed Emin Resulzade başkanlığında seçildi. 27 Haziran 1918'de, Azerbaycan dili devlet dili ilan edildi.

Kısa bir süre sonra Azerbaycan hükümeti seferberlik ilan etti ve kendi ordusunu kurmaya başlamıştır. İngiliz general başkanlığındaki William Montgomery Thomson kendisi Bakü askeri valisi ilan etmişti, 5000 Birlik askerleri, General Thomson'un emriyle 17 Kasım 1918 tarihinde Bakü'ye geldi ve burada sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1919 baharının sonundan itibaren Azerbaycan, karma nüfuslu ihtilaflı bölgeleri olan Nahçıvan, Şarur-Daralagez, Zangezur İlçeleri ve Dağlık Karabağ'ı kontrol etmek için Ermenistan'a karşı savaştı. 1920 yılının Nisan ayının ortalarında, Vladimir Lenin Birliklerini yenen IX. Kızıl Ordu Birlikleri 28 Nisan'da Bakü'ye girdi. Sovyet Rusya'nın müdahalesiyle Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti düştü ve Azerbaycan Halkı tarihinde yeni bir aşamaya girmiştir. Kızıl Ordu Birlikleri Azerbaycan'a girdikten sonra Nariman Narimanov başkanlığında bir Sovyet Hükümeti kurulmuş ve Azerbaycan topraklarının çoğu kontrol altına alınmıştır. 28 Nisan 1920'de, ADR topraklarında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (Azerbaycan SSR) kurulduğu ilan edildi. Aralık 1922'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Trans Kafkasya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur.

1936-da Azerbaycan SSCB'ye bir birlik cumhuriyeti olarak girmiştir. Azerbaycan Türkleri resmi olarak Azeriler, ulusal dilleriyse Azerice olarak adlandırıldı. Aynı zamanda Sovyet hükümetinin kararı ile Azerbaycan yazısı Latineden Kiril alfabesine çevrildi.

Sonunda, 1991'de, sosyalizmin Avrupa'daki son devi SSCB çöküşünü ilan etmiştir. Böylece, 1980'lerin ve 1990'ların başlarında tüm Sovyetler Birliği'ni ve

sosyalist blok saran ekonomik ve politik gerileme ve şiddetli sosyal kriz, Sovyet imparatorluğunun çöküşüyle sonuçlanmıştır. 30 Ağustos 1991 Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir (Sadiqov, 1975).

1.6. AZERBAYCAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

Azerbaycan iki kez bağımsızlık kazanma ve kendi egemen devletini kurma fırsatını elde etti. Ne yazık ki dış müdahale, iç çekişme ve uluslararası garantilerin olmaması nedeniyle ilk fırsat kaybedildi. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti sadece 23 ay sürmüştür. İkinci tarihsel fırsat 70 yıl sonra ortaya çıktı. Sovyet Birliğinin çöküşü, Azerbaycan halkının ulusal bağımsızlıklarını yeniden sağlamasına izin vermiştir (Tahirzadə, 2020: 45).

Ağustos 1991 olaylarından sonra 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti "Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığının yeniden tesis edilmesi hakkında" Bildiri ve 18 Ekimde bağımsız Azerbaycan'ın devlet, siyasi ve ekonomik yapısının temellerini oluşturan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bağımsızlığı hakkında" Anayasa Belgesi kabul edildi. 29 Aralık'ta Azerbaycan'da devlet bağımsızlığı referandumu yapıldı ve referandum katılımcılarının %99,58 'i bağımsızlık için oy kullandı. Halkın iradesiyle bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde durum çok karmaşıktı. Bağımsız Azerbaycan'ın devlet sembolleri kabul edildi. Bakü bir kez daha başkent olarak belirlendi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının dünya güçleri tarafından tanınma süreci hızlanmıştı. 2 Mart 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Birleşmiş Milletlere üye olmuştur (Əliyev ve Zeynalov, 2004: 32).

1.7. AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Dış ticaret kavramı, bu ülkenin piyasa değerinin diğer ülkelerle değiş tokuşunu ve ithalat dahil o ülkeden mal akışını (ithalatını) ifade eder. Bugün dünyanın tüm ülkelerinde 100 milyondan fazla insan ticaretin çeşitli alanlarında çalışmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin dünya siyasi haritasına dahil olmaları ve dünya ekonomisine özgürce entegre olmaları, ülkeler arasındaki ulaşım akışlarının artmasını etkileyerek taşımacılığın ekonomik verimliliğini artırmıştır. Uluslararası ticaretin sağlanabilmesi için her taşımacılık

sektöründe uluslararası kurallara uygun yenilikçi çalışmalar yapılması gerekmektedir (Kurbanov, 2011: 176).

Büyük İpek Yolu (2.-16. Yüzyıllar) "Büyük İpek Yolu", antik ve orta çağda Orta Devletler ve Asya sınırlarını aşan bir ticaret yolu olmuştur. Tarihi ticaret yolları Çin, Japonya, Hindistan, Moğolistan, İran, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan ve diğer ülkelerden geçmektedir. "Büyük İpek Yolu" terimi ilk olarak 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand fon Rixthofen tarafından önerilmiştir (Nağıyev, 1998: 7). Tarihçilere göre, "Büyük İpek Yolu" Çin'in başkentinden Doğu Akdeniz-Suriye ve Mısır'a Orta Asya ve İran ovaları üzerinden uzanmaktaydı. Bu yol Orta Asya'da bölünür ve güneye - Hindu Dağları'ndan Hindistan'a, Ganj Vadisi'ne kadar uzanmaktaydı. Bu yol hala Çin ile Hindistan arasındaki ana trafik yolu olarak kullanılmıştır. Ayrıca Çin-Pakistan güzergahında Karakum sahasını ayıran bir yol, Amu derya yoluyla Hazar Denizi kıyılarına, Kafkaslar üzerinden güneyde Anadolu ve Mezopotamya platolarına ulaşmaktaydı (Məmmədova, 1993: 17).

1.8. PETROL YATAKLARININ BULUNMASI

Azerbaycan'ın petrol endüstrisi 169 yıllık tarihinde muazzam bir büyüme yaşamıştır. Azerbaycan petrolünün tarihi kökeni orta çağa kadar uzanmaktadır. Emin Ahmet Razi'nin (İran, 1601) verdiği bilgiye göre, 16. yüzyılın başlarında Bakü çevresinde hem "siyah" hem de "beyaz" petrolün çıkarıldığı 500'e yakın kuyu olduğu bilinmekteydi. Alman gezgin Dr. Engelbert Kempfer İsveç Büyükelçiliği Müdürü olarak 1683 yılında Abşeron Yarımadası'ndaki Balahanı, Binegedi, Surahanı sahalarında bulunan petrolün Sale Abşeron Adası'ndan İran, Orta Asya'ya taşınmasını önermiştir. 1803 yılında Bakü'de ikamet eden Kasımbey Mansurbayov, Bibiheybet yakınlarında kıyıdan 18 metre ve 30 metre içeride iki petrol kuyusu açmıştır (Hekalov, 2015: 7-8). 1883 yılında Bakü-Batum demiryolu inşa edilmiş ve işletmeye alınmıştır. Bu durum petrol ve petrol ürünlerinin Avrupa ülkelerine ihracatında önemli rol oynamaktadır. 1883 yılında Rotshild, Bakü'de finansal kredi operasyonları kurmuş ve petrol satışlarıyla uğraşmaya başlamıştır. 1886'da Rotshild, Hazar Karadeniz Petrol Şirketi'ni kurmuştur. 1890'da Rotshild'in şirketi Bakü'nün petrol ihracatını kontrol etmiştir. 1899'da Azerbaycan, dünya petrol üretiminin yarısını birleştiren petrol üretimi ve işlenmesinde dünya lideri olmuştur. 1901'de Azerbaycan'da 11 milyon ton petrol üretilmiş ve dünya petrol üretiminin %90'ından fazlasını oluşturuyordu. 1880

yılında ünlü kimyager D.İ. Mendeleev, Bakü'den dünya pazarlarına petrol taşımak için Bakü-Batum boru hattının inşasını önermiştir. Bu yolun uzunluğu 833 km, çapı 200 mm, yapımına 1897 yılında başlanmış ve 1907 yılında tamamlanmıştır (Minenergy, 2020).

Sovyet döneminde Azerbaycan'da Dış Ticaret (1920 - 1991) Sovyetler Birliği, sosyal adaleti sağlamak ve milli gelirden adil bir pay almak amacıyla toplumun tamamına yaygınlaştırma düşüncesiyle hareket eden, sosyalist bir düzen ve merkezi planlı bir ekonomi olmuştur. 1917, yoksulluk ve gelire neden olmuştur, hatta 70 yıl kadar varlığını sürdürdüğü cumhuriyetlerde dengesizlik daha da artmıştı. Bu durum parçalanmayı hızlandırmıştır. Gorbaçov, 1990'da dizginleri kaybetmiştir. Milli gelirin hızla düşmesiyle birlikte %90'a yakın enflasyon kaydedilmiştir. Ülkede tek parti olarak bilinen Komünist Parti dağılma sürecine girmiş, anayasa değişikliği ve çok partili sisteme geçiş kabul edilmiştir (Bulut, 2014: 9). 1922'den beri Bakü'nün geleneksel panayırıları, Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerle ticari ilişkilerinde ve gümrük işlemlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bakü'de sadece Batı ve Doğu ülkelerini birbirine bağlayan ticaret yollarında değil, aynı zamanda faydalı bir deniz yolu üzerinde de uluslararası fuarların düzenlenmesi Sovyet Rusya'nın çıkarına olmuştur (Quliyev 2015: 99). Dış Ticaret Bankası (Vneşekonbank) dış ticaret gelir ve giderlerini yürütmüştür. 1987 yılına kadar Sovyet bankacılık sistemi Gosbank ve iki uzman bankadan oluşuyordu- Vneşekonombank (Dış Ticaret Bankası) ve Sberbank (Tasarruf). Dış Ticaret Bankası geleneksel olarak Gosbank adı altında faaliyet göstermektedir. Vneşekonbank, dünyadaki bir dizi döviz alım satım merkezi ile yakın işbirliği yapmıştır. Vneşekonbank, birçok yabancı muhabir bankanın yanı sıra, Sovyetler Birliği'ne ait yabancı bankalar (örn. Moskova Narodny Bank of London) aracılığıyla da uluslararası dış ticaret bankacılığı hizmeti vermektedir. Gosplan bankacılık sisteminin bir aracı olarak bankalar, dış ve iç ticarete önemli bir rol oynamıştır (Başaran, 2010:105). Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ekonomik nedenlerinin başında bu sistemin kendine has özellikleri ön plana çıkmıştır. Bu özelliklerin başında piyasa kanunlarının inkar edilmesi, arz ve talep güçlerinin göz ardı edilmesi ve en önemlisi kişilerin girişim özgürlüğünün ortadan kaldırılması gelmektedir. Diğer kilit özellikler, sosyalist ekonominin merkezi planlamaya ve devlet tekeline bağımlılığıdır. Bilindiği gibi sosyalist sistemin temelini oluşturan en temel ve önemli ilkeler bunlar olmuştur (Özsoy, 2006: 172). Sovyetler Birliği'nin dağılması, 15 yeni bağımsız cumhuriyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Coğrafi olarak, bu

cumhuriyetler dört bölgede bulunur ve aşağıdaki gibi yerleştirilebilir: Doğu Avrupa'da bulunanlar; Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Moldova. Baltık ülkelerine Litvanya, Estonya ve Letonya denir. Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan var. Orta Asya, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı içermektedir. Bu bölgelerin etnik kimlikleri arasında Slavlar (Ruslar), Türkler (Azeriler, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler), Gürcüler, Tacikler, Ermeniler ve diğer etnik gruplar bulunmaktadır. Dini yapı genellikle İslam, Hristiyanlık, Yahudilik vb. (Bulut, 2014: 8).

1.9. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET POLİTİKASI

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünya ekonomisindeki elverişli doğal coğrafi konumu, bir yandan ülke çıkarları için dış ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunurken, diğer yandan dış stratejik çıkarlardan elde edilen kazanımlar, öyle ki çoğu zaman birbiriyle çatışan dünyanın büyük güç merkezlerinin çıkarları ve çıkarları onu rekabetin merkezi haline getirmiştir. Dış ekonomik gelişme, ülkelerin uluslararası ekonomik alanda ulusal ekonomik entegrasyon sürecini hızlandırmak için bir ön koşuldur. Ülkeler, ekonomik entegrasyon hareketlerine katılarak kendi üretken güçlerini, üretken üretkenliklerini ve dolayısıyla halklarının genel mutluluk düzeyini artırmaya çalışmışlar. Uluslararası işbölümünden tam olarak yararlanmak ve her türlü dış ekonomik ilişkiyi genişletmek mümkün olmamıştır. Azerbaycan'ın dış ticareti, Sovyet döneminde bağımlı bir ekonomiydi. Merkezin izni olmadan dış dünyaya bağlanamayan ülke, bağımsızlık sonrası yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir. (Bayramov, 1997) Ancak aynı dönemde meydana gelen diğer olaylar, Ermenistan ile savaşa, ülkede ayrılıkçılığın yükselmesine ve aynı dönemde iktidar güçlerinin yetersiz kalmasına, ülkenin yıkımına, cumhuriyetin yıkılmasına neden olmuştur. Dipnota dönecek olursak, Ulu Önder Haydar Aliyev'in (1993) iktidara gelmesiyle ülkenin dağılma tehlikesinden kurtulduğu, birleşik bir devletin kurulduğu ve ulusal kalkınma stratejisinin temel ilkelerinin uygulanmaya başlandığı varsayılmaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Azerbaycan'da gerekli düzenlemeler yapılmadan ülke ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmek için dış ticaretin tamamen serbestleştirilmesi, başta üretim olmak üzere bölgelerin çöküşünü hızlandırmış, yerli üretimi büyük ölçüde azaltmış ve

iç pazarı tamamen hale getirmiştir. Ulusal üretimin korunmasını ve geliştirilmesini sağladığı düşünülen bu faaliyetler, başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşların muhalefetiyle karşılaşmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonraki yıllarda GSYİH başta olmak üzere ülke ekonomisinin arama ve nihai tüketim oranı, ithalat-ihracat yapısının olumlu yönde yenilenmesi, ekonomik koşulların iyileştirilmesi, ticari vb. Onlarda da önemli gelişmeler başlamıştır. Çalışmalar dış ticaret ilişkilerinin hacmini, ticaret hacmini, ticari ilişki kuran ülke sayısını ve 1991-2010 yılları arasındaki ticaret hacmini göstermektedir. Aynı zamanda, ithalat ve ihracat mallarının yapısı da köklü değişikliklere uğramıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticareti, ilişkilerinin dinamikleri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından sonra ülkenin dış ekonomik politikasında kendini göstermeye başlamıştır. Ülkemizin son derece elverişli bir coğrafi konumda bulunması, Asya ve Avrupa arasındaki müdahalenin bu politikanın başarılı bir şekilde uygulanmasında olumlu etkisi olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandıktan sonra batıya yönelen bir ülke olmuştur. Azerbaycan 1992 yılında BM'ye katılmış ve AGİT, AK, İİT, IBRD ve EBRD üyesidir. Azerbaycan ayrıca IMF, Dünya Bankası ve NATO Barış için Ortaklık programına üyedir. (Memmedov, 2004) Azerbaycan'ın büyük enerji tabanı, petrol ve gaz alt sektörü, kimya, elektronik ve alkol endüstrileri, ulaşım altyapısı, bol hammaddeye rağmen düşük teknolojik potansiyel, yeterince düşük üretim, ucuz işgücü gibi faktörler dış ticareti yönlendiren başlıca faktörlerdir. Özellikle petrol anlaşmalarından sonra Azerbaycan'da yabancı sermaye yatırımları hızla artmıştır.

Azerbaycan'ın geçiş döneminin kendine has özellikleri göz önüne alındığında, bölgesel ekonomik entegrasyona katılımı olası olmamıştır. Serbest ticaret bloklarına katılmanın modern gerçekliğin doğrudan bir sonucu olmasının nedeni bu olmuştur. Bugün, Avrasya uzayındaki tek ülke olan Azerbaycan da 5 bölgesel grupta yer almaktadır:

1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)
2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)
3. Karadeniz Havzası Devletleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)
4. Türk İşbirliği Konseyi (TDİK)
5. GUOAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova).

Azerbaycan'ın dış ticaret konsepti, tamamen ülkenin ekonomik güvenlik sistemine, esas olarak ulusal rekabet avantajlarının oluşturulması ve geliştirilmesine

dayanmalıdır. Bahsedildiği gibi dış ticaret kavramının referans noktası şu şekilde tanımlanmış ve boyutları şu şekilde ifade edilmiştir: (Şekeraliyev, 2009)

Stratejik yönler:

- İhracat teşvikine ilişkin devlet sisteminin düzenlemeleri;
- Piyasa sorunlarının rekabet gücünü artırmak için hükümet programlar hazırlamak; • Ulusal çıkarlar doğrultusunda iç pazarı koruyabilme.

II. İhracat faaliyetleri:

- Ülkenin ihracat potansiyelini belirlemek ve geliştirmek;
- Ana odağı kullanıma hazır ürün ve hizmetlere kaydırarak ihracat yapısını iyileştirmek;
- Karşılaştırmalı üstünlük ilkesine dayalı olarak ülkenin ihracat potansiyelini değerlendirmek;
- Teknoloji ürünleri ihracatının arttırılması;
- İhracata yönelik üretimin geliştirilmesi ve yenilenmesinde yabancı yatırıma aktif olarak katılmak.

III. İthalat sektörü için:

- İç talebi karşılayacak her türlü önemli ürünün üretim tesisleri;
- Ülkenin ekonomik bağımlılığını azaltmak;
- İthalat yapısının kontrolü.

Azerbaycan'ın dış ticaret anlayışının belirtilen yönlerin organik birliği temelinde inşa edilmesi ve ülkenin dış ticaretinin bu ilkelere dayanması gerektiği bilinmektedir. Dış ticaret politikası, devlet politikasının önemli unsurlarından biri olmaktadır. Aslında son zamanlarda EİT'nin dış politikasının incelenmesi uluslararası ekonomik ilişkilerde, özellikle dış ticaret ilişkilerinin ayarlanmasında yer almalıdır. Aynı zamanda, dış ekonomik konuların karmaşık doğası, genel olarak ekonomik kalkınmaya güçlü katılımları, bazı ülkelerde kurumlar arası özel ajansların oluşumunu teşvik etmiştir. Dış ticaretin kurumsal yapısı ve genel olarak dış ekonomi gibi dünya ülkelerinin deneyimlerinin analizi, dış ticaret politikalarının yanı sıra dış ticaret politikalarının etkin bir şekilde uygulanması için bu anlamda kurumsal yapının gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak bu, dış ticaret ilişkilerinin tamamen devletin tekelinde yürütülmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, dış ekonomik faaliyetin tekelleşmesi ve eş zamanlı olarak iç piyasa ilişkilerinin liberalleşmesi, fiili piyasa ilişkilerinin oluşumunda bazı sorunlar doğurabilmektedir.

ECO'nun dış ticaret politikası alanındaki deneyimi, burada iki yönün öne çıktığını göstermektedir:

1. Serbest Ticaret Politikası
2. Korumacılık (ebeveynlik).

Azerbaycan Cumhuriyeti, mevcut ekonomik gerçekler doğrultusunda maksimum dış ticaret liberalizasyonu politikası uygulamakla yükümlüdür. Gerçek bir iç pazar ilişkileri kurmak ve dış ekonomik faaliyetin tam değerini gerçekleştirmek için tüm kısıtlamaların kaldırılmasını gerektirir.

2. Azerbaycan, yeni teknik ve teknolojilere erişemez, yatırım yapamaz ve ekonominin yapısını değiştiremez, ana fonların ve çeşitli üretim alanlarının restorasyonunu yeteneği çerçevesinde yapamaz (Bölek, 2014).

Dağlık Karabağ'a nedeni ile Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilaf en trajik ve karmaşık olanlardan biridir. Dağlık Karabağ sorunu bölgede istikrarsızlığa neden olmuştur. Üstelik bu sorun nedeniyle binlerce insan hayatını kaybetmiş ve bir milyondan fazla insan mülteci ve zorunlu göçmen olarak yaşamaktadır. Azerbaycan toprakları işgal edildi. İşgal altındaki topraklardaki altyapının tahribi Azerbaycan'a milyarlarca dolarlık maddi zarara yol açmıştır (Nağı, 2014: 7). Ermeniler Azerbaycan'da 25.000 km'lik bir otoyolu, 3.98 metre uzunluğunda 160 köprüyü, 2.000 km'lik bir gaz boru hattını, 160 rezervuarı ve 3 'ten fazla doğal gaz dağıtım istasyonunu tahrip ettiler. Azerbaycan Demiryolunun 10 km'lik kısmı Ermeni işgali altında. İşgal altındaki topraklarda 98 km otoyol ve 110 köprü bulunmaktaydı (Qəribov, 2014: 142).

Azerbaycan topraklarının işgali bölgede işbirliğini ciddi şekilde engellemiştir. Ermenistan kendi siyaseti nedeniyle tecrit edilmiş durumda ve bu nedenle bölgesel projelere katılamamaktadır. Ermenistan'ın aksine Azerbaycan ekonomisi hızla büyümektedir. Ermenistan üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, TANAP, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu yapılmıştır. Bu projeler Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasındaki mevcut işbirliği sayesinde mümkün olmuştur (Ağayev, 2015: 52). Böylece Azerbaycan topraklarının işgali sadece Azerbaycanlılara değil, Ermenilere de maddi zarar vermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeni ticaret yolları açmıştır. Ülkenin 1995 yılında bağımsız gelişmesinin temel nedeni, Azerbaycan'ın kendisinin milli lider Haydar Aliyev'in inisiyatifi ve liderliğinde yeni bir petrol stratejisi hazırlamasıydı. Azerbaycan'ın bol petrol ve gaz rezervlerinin işlenmesi, mühendislik ve teknoloji yardımıyla üretim, dış pazarlara ihracat, satış ve gelir bu stratejinin temel

terimleridir. Bu bölgeden karşılaşılan sorunların çözümüne büyük katkı sağlamıştır. Ancak Azerbaycan, Hazar Denizi'nin zengin hidrokarbon yataklarından yararlanamamış ve sınırlı mali ve teknik imkanlarla yeterli petrol ve gaz elde etmemiştir. Bu durumda finansal ve teknolojik potansiyeli olan ülke ve firmalarla ilişkiler kurmak ve bu alana yatırım yapmaları için ortam yaratmak gerekmektedir. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın petrol sektörüne yabancı sermaye teşvik edilerek petrol ve gaz üretimi büyük ölçüde artırılacaktır. Haydar Aliyev'in kararlılığı ve ikna edici adımları sayesinde 1994 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (ADPŞ) ile Yabancı Petrol Şirketleri Grubu (Şirket) ile Azerbaycan Uluslararası Operasyonları - AUOŞ arasında "yüzyılın sözleşmesi" imzalandı. 1990 -2020 yıllarını kapsayan Üretim Paylaşım Sözleşmeleri. Böylece Azerbaycan devletinin yeni petrol stratejisi resmen kurulmuş olur (Hekalov, 2015: 27). 1 Eylül 2017'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesinde Bakü'de Haydar Aliyev Merkezi'nde bulunan "Azeri", "Çırac" ve "Güneşli" yataklarının ortak bertarafı ve üretim bölümü için anlaşmaya varıldı. Yeni anlaşma ile "Azeri-Çırac-Güneşli" petrol sahasının işletilmesi 2050 yılına kadar uzatıldı. Bu anlaşma ile Azerbaycan'da petrol sektörünün gelişmesinde yeni bir aşamanın temeli atılmıştır (Minenergy, 2020).

1.10. BAĞIMSIZ AZERBAYCAN'IN SİYASİ İLİŞKİLERİ

Azerbaycan Cumhuriyetinin milli çıkarlarının korunmasına hizmet eden dış politika birliği ve siyasi ilişkilerinin geliştirilmesi ve uygulanması lider Haydar Aliyev'in adıyla bağlantılıdır. Bu durum Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerinin düzgün bir şekilde kurulmasına izin vermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilerlemesinin önündeki en büyük engel, Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendisine karşı toprak talepleri nedeniyle ortaya çıkan ve büyük çaplı askeri saldırıyla sonuçlanan Ermenistan-Azerbaycan çatışmasıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında, ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilmesi ve Ermeni askeri saldırısının ağır sonuçlarının ortadan kaldırılması özel bir yere sahiptir. Ermenistan-Azerbaycan sorununun böylesine adil ve uluslararası hukukun norm ve ilkelerine dayalı olarak çözülmesi, Güney Kafkasya'nın geleceği için son derece önemlidir, çünkü bölgesel iş birliği ve bölgenin gelecekteki kalkınması ancak bu temel koşul yerine getirilirse mümkündür. 1991 yılında İKT'ye katıldıktan sonra Azerbaycan bu organizasyonda aktif bir katılımcı olmuştur. İslam Konferansı

Teşkilatı, Ermenistan'ı saldırgan olarak tanıyan ve kınayan ilk uluslararası örgüt olmuştur. (Əhmədov, 2013: 120) Azərbaycan sorununun çözümündə AGİT içinde işbirliğı Azərbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında özel bir yer tutmaktadır ve ayrıca demokratikleşme alanında AGİT ile işbirliğı yapmaktadır (Bədəlov, 2009).

Azərbaycan Cumhuriyeti, 2001 yılından bu yana üyesi olduğu Avrupa Konseyi ile işbirliğı içinde ulusal mevzuatını yüksek uluslararası standartlara uygun hale getirmek için önlemler almaktadır. Böylece Azərbaycan, ulusal mevzuatın demokratikleşmesini teşvik eden Avrupa Konseyi Komisyonu ile yakın ilişkiler kurmuş, 25 Ocak 2001 tarihinde İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ve Protokollerini imzalamıştır. (Merdan, 2019)

Azərbaycan, 1994'te NATO'nun Barış için Ortaklık programına katıldığından beri Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin bir üyesidir. Azərbaycan'ın Avrupa-Atlantik sahasındaki güvenliğinin en önemli unsurlarından biri olan NATO ile ilişkiler o zamandan beri başarıyla gelişmektedir. Planlama ve analiz sürecinin ve Bireysel Ortaklık Programının bir parçası olarak Azərbaycanlı askerler, Kosova'da NATO'nun barışı koruma operasyonlarına katılmışlardır (Əzimli, 2001).

Gürcistan, Ukrayna, Azərbaycan ve Moldova'dan oluşan GUAM'ın kurucularından biri olan Azərbaycan, bu teşkilatla kendisi ve diğer katılımcı devletler için önemli konulardaki çalışmaları birleştirmeyi hedeflemektedir.

Devlet bağımsızlığını yeni kazanan Azərbaycan Cumhuriyeti, Hazar Havzası'nın dünyaya açılmasını ilk başlatan ülkedir. "Yüzyılın Anlaşması"nın (1994) imzalanmasından bu yana, Azərbaycan'da hidrokarbon sahalarının geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalanmış ve bunların uygulanması için büyük çalışmalar yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Fransa, Norveç, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye, Japonya ve diğer ülkelerle yapılan bu anlaşmalar cumhuriyete büyük miktarlarda yatırım ve gelir getirmiştir. Azərbaycan hükümetinin başta Batılı olmak üzere yabancı şirketleri Hazar enerji projelerine çekmeyi amaçlayan "petrol diplomasisi" ülkeye faydalar sağlamaktadır (Turan, 2010).

Bağımsız bir devlet olarak Azərbaycan Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliğı Teşkilatı, Avrupa Konseyi, İslam Konferansı Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğı ve diğerleri de dahil olmak üzere bir dizi uluslararası kuruluşun üyesidir. Azərbaycan Cumhuriyeti aynı zamanda GUAM bölge grubunun kurucularından biridir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olan ve Azerbaycan'ın bugünkü konumunu desteklemeye devam eden Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler son derece önemlidir. Etnik köken, kültür ve dil açısından yakından bağlantılı iki ülke arasındaki ilişkiler stratejik işbirliği düzeyinde genişlemekte ve derinleşmektedir. Azerbaycan ile Türkiye'nin bölgedeki jeopolitik ve ekonomik durumun gelişmesine yönelik tutumu, bölgeler arası ekonomik projelerin uygulanmasının yanı sıra Ermenistan-Azerbaycan sorununun çözümüne yönelik çabaları, çeşitli uluslararası kuruluşlar içinde atılan adımlarla gerçekleştirilebilir (İsmayıl, 2004).

Azerbaycan, Rusya'nın Güney Kafkasya'daki güçlü nüfuzunu hesaba katarak, dış politikasında kuzeye özel önem vermektedir. Bölgedeki gerilimi azaltma ve iyi komşuluk koşulları yaratma çabaları, Azerbaycan ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda Rusya ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin daha da genişletilmesini desteklemektedir.

Bu bağlamda, iki ülke Cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretleri, Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesine Azerbaycan-Rusya anlaşması ve her iki tarafın güvenliğinin sağlanması gibi çeşitli alanlarda işbirliği önemlidir.

Tarih ve kültür alanlarında zengin bir ortak değere sahip olan Azerbaycan ile İran arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ın dış politikasının ana yönlerinden biridir. Azerbaycan bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren, komşu İran ile karşılıklı yarar sağlayan siyasi, ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmek için çalışmaktadır. (İsmayılov, 2006)

Azerbaycan ile benzer çıkarlara sahip olan Gürcistan ve Ukrayna ile işbirliği ve ortaklığın kapsamlı bir şekilde yoğunlaştırılması ülke için önemlidir. Azerbaycan'ın bu ülkelerle ortak çıkarları, Hazar hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması ve Avrupa'yı Asya'ya bağlamak için tarihi İpek Yolu'nun restorasyonu ve ortak güvenliği sağlayan ortak bölgeler arası projelere katılım bu ilişkilerin öneminin göstergeleridir.

Azerbaycan, güvenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını sürdürme kabiliyetini güçlendirmek için ABD ile ilişkilere büyük önem vermektedir. Bu ilişkilerin gelişmesi Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi ilerlemesine, Hazar Denizi'nde petrol ve gaz projelerinin uygulanmasına, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan bölgeler arası köprülerin oluşturulmasını hızlandırır. Azerbaycan ve ABD arasındaki işbirliği, ülkenin küresel ekonomik sisteme entegrasyonunun başlıca bir unsurudur.

Batı Avrupa ülkeleri Azerbaycan'ın ana ihracat pazarıdır. Uzakdoğu'nun önde gelen ülkeleri olan Çin ve Japonya ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliği, Azerbaycan'ı İpek Yolu projesinin uygulanmasında daha aktif olmaya teşvik etmektedir. Çin'in artan uluslararası prestiji ve Avrasya'daki konumunun güçlenmesi, Azerbaycan-Çin ilişkilerinin yoğunlaşmasına ivme kazandırmış. Japonya'nın Azerbaycan'daki ekonomik projelere aktif katılımı ve ikili işbirliğinin daha da derinleştirilmesine yönelik karşılıklı ilgi, Azerbaycan-Japon ilişkilerinin genişlemesi için elverişli bir ortam yaratmıştır.

Güneydoğu ve Güney Asya'da yeni ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin oluşması Azerbaycan dış politikasının bu yöndeki ilgisinin artmasına neden olmuştur. Azerbaycan'ın Ermenistan-Azerbaycan sorununun uluslararası düzeyde çözülmesinde konumunu tam olarak destekleyen Pakistan ile ilişkiler, Hindistan ile ortaklık ve iş birliğine dayanmaktadır.

Azerbaycan'ın Orta Doğu ile ilişkilerinde de büyük beklentileri vardır. Bu ilişkiler Ortadoğu'nun jeopolitik önemine, zengin enerji kaynaklarına ve bölgedeki devasa yatırım potansiyeline dayanmaktadır. Azerbaycan, bölgelerinin ticaret, teknolojik ve mali imkanlarını kullanarak Ortadoğu ülkeleri ile karşılıklı yarar sağlayan ilişkilerini genişletmektedir (Məmmədova, 2009).

Böylelikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası Azerbaycan halkının güvenli geleceğini garanti altına alarak Azerbaycan'ı Hazar-Kafkasya bölgesinin en önemli ülkesi haline getirmeyi amaçlamaktadır.

Şu anda Azerbaycan ile 176 ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Azerbaycan'ın 62 ülkede büyükelçilikleri, 4 uluslararası kuruluşta daimi temsilciliği ve 9 şehirde konsoloslukları bulunmaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan'da 43 ülkenin büyükelçilikleri ve 3 başkonsolosluğu bulunmaktadır. 33 ülkenin büyükelçileri de Azerbaycan'da akredite edildi. Azerbaycan'da uluslararası kuruluşların 16 temsilciliği bulunmaktadır (ADSK, 2021).

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET POLİTİKALARI VE BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDEN GÜNÜMÜZE MAKRO GÖSTERGELERLE AZERBAYCAN

2.1. MAKRO GÖSTERGELERLE EKONOMİK DEĞERLENDİRME

Uluslararası istatistik kuruluşlarının makroekonomik göstergeleri sistemi bunları içermektedir: Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), Net Ulusal Hasıla (GSMH), Ulusal Gelir (NI), Kişisel Gelir (PI), Harcanabilir Gelir (SI) (Miriyeva, 2016. 83).

Makroekonomik göstergeler, ulusal ekonominin gelişmişlik düzeyini, nüfusun refahını ve insani gelişme indeksindeki değişiklikleri yansıtmaktadır. Şu anda, BM tarafından 1993 yılında uluslararası bir standart olarak kabul edilen ulusal hesaplar sistemindeki makroekonomik değişiklikleri yansıtan GSYİH, son tüketimi, yatırımı, tasarrufu, harcanabilir geliri vb. göstergeler de dâhildir.

Ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyi, bir bütün olarak ulusal ekonominin performansına tam olarak yansıyan yıllık GSYİH hacmi ve GSYİH göstergeleri tarafından belirlenmektedir.

Ocak-Ekim 2020'de ülkede faaliyet gösteren işletmeler, kuruluşlar ve bireysel girişimciler bir önceki yılın aynı dönemine göre 58,5 milyar manat veya yüzde 3,8 daha az üretmiştir. Bu dönemde ekonominin petrol ve gaz sektöründe katma değer yüzde 6,3, petrol dışı ve gaz sektöründe ise yüzde 2,3 azalmıştır. Katma değer in yüzde 34,2'si sanayi, yüzde 11,5'i ticaret; araçların onarımı, tarım, ormancılık ve balıkçılıkta %7,5, ulaşım ve depolamada %7,4, inşaatta %6,4, bilgi ve iletişim de %2,0, turistik konaklama ve ikramda %1,2, %19,9 'u diğer alanlarda üretilmiştir. Ürünler ve ithalata uygulanan net vergiler, GSYİH'nın yüzde 9,9'u olarak, kişi başına düşen GSYİH 5861,6 manat olarak gerçekleşmiştir. Ocak-Ekim 2020'de, bu alanda faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve bireysel girişimciler, 30,7 milyar manat veya 2019'un aynı dönemine göre yüzde 4,5 daha az değerinde endüstriyel ürünler üretmiştir. Bu düşüş, petrol ve gaz sektöründeki üretimin yüzde 6,1 oranında azalmasından kaynaklanırken, petrol dışı ve gaz sektöründeki üretim yüzde 11,5 artmıştır. Sanayi üretiminin %60,3 'ü madencilik sektöründe, %33,6 'sı işleme sektöründe, %5,2 'si elektrik, gaz ve buhar

üretimi, dağıtım ve tedarik sektöründe, %0,9'u ve su temini, atık işleme ve işleme sektöründedir (İbayev, 2006).

Tablo 1 : Ocak-Ağustos 2020'de Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasının makroekonomik göstergeleri

Göstergenin adı	Ocak-Temmuz 2020	Ocak-Temmuz 2020 ile Ocak-Temmuz 2019 karşılaştırması	Ocak-Temmuz 2019 ile Ocak-Temmuz 2018 karşılaştırması
Gayri Safı Yurtiçi Hasıla, Milyon Manat	58 469,5	96,2	102,1
Petrol ve Gaz Dışı GSYİH Dahil	40 978,8	97,7	103,5
Kişi Başına GSYİH, Manat	5 861,6	95,4	101,2
Endüstriyel Ürün, milyon manat	30 682,5	95,5	101,4
Petrol Dışı ve Gaz Endüstrisi Dahil	10 018,8	111,5	114,5
Sabit Sermayeye Yönlendirilen Fonlar, milyon manat	11 540,2	97,9	97,4
Petrol Dışı ve Gaz Sektörü Dahil	6 758,4	90,1	106,8
Ondan Petrol Dışı ve Gaz Endüstrisine	1 171,2	77,3	108,3
Tarım Ürünleri, milyon manat	7 480,0	101,6	107,2
Dahil Olmak Üzere: Ekin Üretimi	3 845,7	100,2	111,4
Çiftlik Hayvanları	3 634,3	103,0	103,2
Ulaşım Sektöründe Kargo Taşımacılığı, milyon ton	155,5	81,1	101,5
Ulaşım Sektöründe Yolcu Taşımacılığı, milyon yolcu	1 020,2	61,0	102,3
Bilgi ve İletişim Hizmetleri, milyon manat	1 801,1	101,4	116,1
Perakende Ticaret Ciro, milyon manat	31 663,2	98,5	103,1

Nüfusa Sağlanan Ücretli Hizmetler, milyon manat	5 569,2	74,1	102,3
---	---------	------	-------

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2020

Madencilik sektöründe ticari petrol üretimi %7,6 azalırken, ticari gaz üretimi %7,3 artmıştır. İşleme sektöründe ilaç üretimi yüzde 8,8, metalurji yüzde 78,6, otomobil, römork ve yarı römork yüzde 64,1, diğer araçlar yüzde 50,3, bilgisayar, elektronik ve optik yüzde 50,1, makine ve teçhizat imalatı yüzde 41,4, kağıt ve karton imalatı yüzde 34,2, giyim yüzde 33,7, ağaç işleme ve ağaç ürünleri yüzde 32,5, inşaat malzemeleri yüzde 26,4, kauçuk ve plastik ürünler üretim yüzde 19,1, tütün ürünleri imalatı yüzde 18,3, kimyevi ürünler imalatı yüzde 13,2, matbaa ürünleri imalatı yüzde 9,9, deri ve deri ürünleri imalatı, ayakkabı yüzde 7,9, tekstil sanayi imalatı 6,1 yüzde, bitmiş metal ürünleri üretimi yüzde 1,2, gıda üretimi yüzde 1,3, petrol ürünleri yüzde 2,2, elektrikli cihazlar yüzde 2,4, içecekler yüzde Üretim yüzde 9,0, mobilya üretimi yüzde 24,4, makine ve teçhizat montaj ve onarımı yüzde 39,9 azalmıştı. Elektrik, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve temini sektöründeki üretim hacmi su temini, 1 Kasım 2020 itibarıyla sanayi işletmelerinin depolarında önceki dönemlerde yaratılan rezervler dikkate alınarak tüketicilere gönderilen endüstriyel ürünlerin çoğu 575,5 milyon manat değerinde bitmiş ürün olmuştur (ADSK, 2022).

1 Kasım itibarıyla geçen yılın aynı dönemine göre 982.1 bin ton veya yüzde 1.6 daha fazla patates, 1602.9 bin ton (yüzde 4.2 daha fazla) sebze, 448.1 bin ton (yüzde 0.1 fazla). fazla) kavun, 946,8 bin ton (yüzde 4,2'den fazla) meyve ve çilek, 193,9 bin ton (yüzde 1,8'den fazla) üzüm, 882,8 ton (yüzde 1,3'ten az) yeşil çay yaprağı, 232,4 bin ton (yüzde 12,0 daha az) pamuk, 24,7 bin ton (yüzde 28,0 daha az) ayçiçeği, 176,9 bin ton (yüzde 2,1 daha fazla) şeker pancarı ve 5,7 bin ton (11, Tütünün yüzde 8'inden fazlası hasat edilmiştir. Ayrıca mısır dahil 3180,5 bin ton veya geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 8,5 daha az tahıl ve bakliyat hasadı yapılmıştır. Geçen yılın aynı dönemine göre, bu yılın Ocak ayında canlı ağırlıkta et üretimi yüzde 3,1 artarak 443,2 bin tona, süt üretimi yüzde 1,7 artarak 1781,7 bin tona, yumurta üretimi yüzde 5,5 artarak 1616,3 milyon adede ulaşmıştır. yün üretimi %0,2 artarak 15,9 bin ton olarak gerçekleşmişti. Ocak-Ekim 2019 ile karşılaştırıldığında, brüt tarımsal üretim yüzde 0,2 bitkisel üretim ve yüzde 3,0 hayvancılık dahil olmak üzere yüzde 1,6 arttı. Ocak-Ekim 2020'de 11540,2 milyon manat veya 2019'un aynı dönemine göre

yüzde 2,1 daha az sabit kıymetlere yönlendirilmişti. Petrol ve gaz sektöründeki yatırım hacmi yüzde 11,7 artarken, petrol dışı ve gaz sektörüne yönlendirilen fon hacmi yüzde 9,9 azalmıştı. 7390,1 milyon manat veya sabit sermayeye yönlendirilen fonların %64,0'ı iç kaynaktan oluşmuştu. Koronavirüs pandemisine karşı özel karantina rejimine bağlı olarak alınan tedbirler çerçevesinde, nüfusun sağlık ve güvenliğini sağlamak, ekonominin bir dizi sektöründeki faaliyetler, metrodaki kısıtlamalar, yük ve yolcu trafiğinde azalmaya neden olmuştu. Böylelikle, kargo taşımacılığı Ekim ayında cari yılın Eylül ayına göre %3,6 artmasına rağmen, genel olarak cari yılın Ocak-Ekim döneminde geçen yılın aynı dönemine göre bir önceki yılın Ekim ayına göre %22,1 azalmıştı. Yolcu trafiği Ekim ayında bu yılın Eylül ayına göre yüzde 1,3 artmasına rağmen geçen yılın Ekim ayına göre yüzde 52,0, bu yıl Ocak-Ekim döneminde 2019'un aynı dönemine göre yüzde 39,0 oranında azalmıştı. Kargonun %59,1'i otoyol, %29,8'i boru hattı, %7,7'si demiryolu, %3,2'si deniz ve %0,2'si hava yolu ile taşınmıştır. Yolcuların %92,4'ü otoyol, %7,3 'ü metro ve geri kalanı diğer ulaşım araçlarıyla taşınmıştır (ARPIİK, 2021).

Bilgi ve iletişim işletmelerinin verdiği 1801,1 milyon manat hizmetinin %73,2'si nüfus sektörüne ait olmaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine göre 2020 Ocak-Ekim döneminde verilen bilgi ve iletişim hizmetleri hacmi yüzde 1,4 artarken, bu alandaki gelirlerin yüzde 80,7'si özel sektör payına düşmüştür. Ocak-Ekim 2020'de perakende ticaret ağından nüfusa 31663,2 milyon manat ürün satılmış, hizmet kuruluşları tarafından 5569,2 milyon manat ücretli hizmet verilmiştir. Ticaret ağında, 2019 yılının aynı dönemine göre ticaret cirosu yüzde 1,5, ücretli hizmetlerden nüfusa yüzde 25,9, gıda ürünleri, içecek ve tütün ürünleri 17034,5 milyon manat, gıda dışı ürünler 14628,7 milyon manat değerinde satılmıştır. Gümrük idarelerine kayıtlı ancak gümrük işlemleri tamamlanmayan ihraç edilen ham petrol ve doğalgazın istatistiksel olarak tahmin edilen değeri dikkate alındığında, Ocak-Eylül 2020'de ülkenin dış ticaret cirosu 17830,3 milyon ABD doları olarak gerçekleşmişti. İhraç edilen ürünlerin değeri 1.0006,8 milyon doları veya ticaret cirosunun %56,1'ini, ithal edilen ürünlerin değeri ise 7,823,5 milyon doları (%43,9) oluşturarak 2,183,3 milyon dolardan fazla vermiştir. Ocak-Eylül 2020'de çalışanların aylık ortalama nominal ücreti, 2019 yılının aynı dönemine göre yüzde 17,1 artarak 706,6 manat olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılının aynı dönemine göre 2020 Ocak-Ekim döneminde nüfusun geliri nominal olarak yüzde 1,4 azalarak 46056,8 milyon manat olarak gerçekleşmişti. Maliye Bakanlığı'nın operasyonel verilerine göre Ocak-Ekim 2020'de 20722,1 milyon manat devlet

bütçesinden 20207,1 milyon manat harcandı, bütçe açığı 515,0 milyon manat olmuştur (ADSK, 2020).

1 Ekim 2020 itibarıyla nüfusun bankalardaki depozito miktarı milli para karşılığı 7834,3 milyon manat olarak gerçekleşmişti. Ocak-Ekim 2020'de ulusal para biriminin 1 ABD doları karşısında ortalama döviz kuru 1,70 manat, 1 euro - 1,92 manat, 100 Türk lirası - 22,47 manat, 100 Rus rublesi - 2,39 manat olmuştur. Ocak-Eylül 2020'de nüfus 49.184 kişi yani yüzde 0,5 artarak 1 Ekim 2020 itibarıyla 1.111.6292'ye ulaşmıştır (ARMB,2019).

2.1.1. Devlet Bütçesi

Azerbaycan Cumhuriyeti "Bütçe Sistemi" Kanunun 1.1.3 maddesine göre, bütçe yılı 1 Ocak - 31 Aralık arasında bir yıllık bir süre olmaktadır. Bütçe süreci, gelecek yıl için bütçe tasarısının hazırlanmasından taslak bütçenin onaylanmasına, uygulanmasına ilişkin bir raporun hazırlanmasına ve bütçe uygulama yasasının Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. "Bütçe yılı" bütçe sürecindeki yalnızca bir bağlantıdır ve bu bağlantıya bütçe uygulaması denir.

Devlet bütçesinin hazırlanması- ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasının makroekonomik tahminleri, hedef programları, mülkiyet modellerine bakılmaksızın tüm işletmelerin, ekonomik bölgelerin, idari bölgelerin mali ve ekonomik faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesi temelinde gelecek bütçe yılı için taslak devlet bütçesinin hazırlanmasıdır (Zeynalov, 2006).

Azerbaycan Cumhuriyeti "Bütçe Sistemi" Yasasının 11. Maddesine (ve "Devlet Bütçesinin Hazırlanması ve Yürütülmesine İlişkin Kuralların 2.1 Maddesi) göre, bütçe hazırlama süreci bütçe yılından 11 ay önce ve bütçe tasarısının Ulusal Konseye sunulmasından önce başlamaktadır.

Bütçe Sistemine İlişkin Kanunun uygulanmasına 31 Ekim 2002 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin uygulanmasıyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu 31 Ocak 2006 tarihinde bir emir yayınladı. Emirde, Ekonomik Kalkınma ve Maliye Bakanlıkları, Bütçe Sistemi Kanunun ilgili hükümlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirerek, bir sonraki bütçe yılı ve önümüzdeki üç yıl için devlet bütçesinin sıra ekonomik ve sosyal kalkınma kavramı, konsolide mali denge ve Bütçe Sistemini hazırladı. 15 Nisan'a kadar gelecek yıl için taslak devlet bütçesi, maliye politikasının

ana yönleri, bütçe sınıflandırma düzeyinde gelir ve giderlerin üst sınırı, kamu borcu, öncelikli harcamalar, gelecek bütçe yılı ve önümüzdeki üç yıl için konsolide bütçe tahmini ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, bir ön yatırım programı taslağı hazırlamakta ve bunu Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun görüşüne sunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Projeleri Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Vergiler Bakanlığı, Devlet Gümrük Komisyonu ve diğer ilgili idari makamlarla görüşmektedir (Xankişiyev, 2002).

Devlet bütçesinin icrası- Devlet bütçesi gelir ve harcamalarının ilgili yürütme makamları ve bunlara bağlı kuruluşlar (bütçe kuruluşları) tarafından sağlanması sürecidir. Devlet bütçesi, ilgili yürütme makamları ve bunların bağlı kuruluşları tarafından devlet hazinesi aracılığıyla yürütülmektedir (Zeynalov, 2006).

Devlet bütçesinden finanse edilen kuruluşlar, memurlara bağlı işletmelerin yürüttüğü mali işlemlere, harcama normlarına ve ilgili mali kurallara uymakla sorumludur. Fonların yönetimi ve kullanımı hakkında bilgi vermeyenler dahil, bu kurallara uymayan bütçe kuruluşlarına karşı kanunla sağlanan tedbirleri alabilmekte ve bu fonların amacını değiştirebilmektedir. Devlet bütçesinin uygulanmasının yanı sıra, devlet bütçesinin de nakit uygulaması olduğu unutulmamalıdır. Devlet bütçesinin nakit olarak yürütülmesi, bütçe gelirlerinin bütçede alınmasını ve harcamaların bütçe sınıflandırmasına göre hazine aracılığıyla hedeflenen kullanımını sağlayan yürütme mekanizması anlamına gelmektedir. Devlet bütçesinin nakit uygulaması, devlet hazinesinden yapılmaktadır. Kamu maliyesinin kullanımında şeffaflığı sağlamak için Hazine Müsteşarlığı, ilgili muhasebe kurallarına uygun olarak devlet bütçesinden finanse edilen tüm daire, işletme ve kuruluşların mali işlemlerinin kayıtlarını tutmaktadır. Devlet bütçesine, bütçe dışı devlet fonlarına yapılan tüm makbuzlar ve ödemeler, devlet tarafından teminat altına alınan kredilerle ilgili işlemler ve diğer devlet işlemleri, mevzuatla belirlenen kurallara göre devlet hazinesince ödenmektedir (Xankişiyev, 2002)

Devlet bütçesi uygulama sürecinde verilen yükümlülöklere ilişkin işlemler bütçe yılının bitiminden sonra gerçekleştirilememektedir. Bu tür borçlara ilişkin ödemeler, bir sonraki bütçe yılı için tahsisler yoluyla sağlanmaktadır. Yıl sonunda tüm hazine hesaplarının bakiyeleri devlet bütçesinin tek hazine hesaplarına aktarılır (ayrılan fonlar hariç) ve bu fonlar bir sonraki yılın ilgili bütçe harcamalarını karşılamak ve devlet bütçe açığını finanse etmek için kullanılabilir. Tek bir hazine hesabını yönetme ve bu hesaptaki fonları elden çıkarma münhasır yetkisi devlet hazinesine

aittir. Devlet hazinesinin izni olmadan bu hesaptan herhangi bir şekilde para transferi veya para çekmek yasaktır. Bütçe kuruluşları, bütçe ve bütçe dışı gelirlerini tam ve zamanında tek hazine hesabına aktarmalıdır (Valiyev, 2006: 216).

Birleşik bütçe sınıflandırmasına göre (6 Ekim 2004 tarihli Bakanlar Kurulu kararı), bütçe gelirleri 4 kategoriden oluşur: vergi gelirleri, sosyal katkı payları, hibeler ve diğer gelirler:

Vergilerden elde edilen gelirler. Vergiler, vergi tabanına göre farklılık göstermektedir. Bu durumda, vergi tabanı toplam gelir, ücretler, ciro, mülk, ithal edilen mallar vb. içerir gerçekleştirilmektedir.

Gelir vergileri. Gelir üzerinden alınan vergiler, bireylerin ve tüzel kişilerin gelir vergilerine bölünmektedir.

Maaş fonu ve işgücü üzerindeki vergiler, işverenlerden veya serbest çalışanlardan, her bir çalışan için belirli bir miktar veya yüzde şeklinde maaş fonuna alınan vergilerden oluşmaktadır. Bu durumda, vergi şeklinde tevkif edilen fonlar, hedeflenen programların uygulanmasına yönlendirilmemektedir.

Emlak vergileri mülk sahipleri ve kullanıcılar tarafından ödenmektedir. Sınıflandırmada, emlak vergileri, gayrimenkul üzerindeki periyodik vergiler, mülkün net değeri üzerinden ödenen cari vergiler, miras alınan ve bağışlanan mülkler üzerindeki vergiler, finansal işlemler ve sermaye işlemleri üzerindeki vergiler, mülk üzerindeki bir defalık vergiler ve diğer cari vergiler olarak ikiye ayrılmaktadır.

Mal ve hizmetler üzerindeki vergiler kategorisi, malların, işlerin ve hizmetlerin üretimi, satışı, transferi ve kullanımına ilişkin vergileri içermektedir.

Dış ekonomik faaliyete ilişkin vergiler, Vergi Kanunu ve gümrük mevzuatına göre gruplandırılmaktadır.

Diğer vergiler, sınıflandırmada belirtilmeyen diğer vergilerden alınan makbuzları içermektedir.

Sosyal tahsisler, devlet tarafından uygulanan sosyal programlara bağlı olarak sosyal güvenlik ve sosyal ihtiyaçlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Hibeler, devlet için önemli programların geliştirilmesi ve uygulanması için ilgili mevzuat tarafından sağlanan yardımlardan oluşmaktadır.

Uluslararası kuruluşlar, yabancı hükümetler, yabancı tüzel kişiler ve şahıslar hibe bağışçısı olarak hareket edebilmektedir. Bağışçılardan bağımsız olarak, hibeler cari ve sermaye hibeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Cari hibeler, varlıkların

edinmesine bağı olmayan cari giderleri karşılamaya yönelik ödemelerdir. Sermaye hibeleri, varlıkların edinimi ve transferine dayalı ödemelerdir.

Bu tür hibeler, alıcıya karşı karşılıklı yükümlülükler yerine getirmek için de kullanılmaktadır.

Yabancı hükümetlerden sağlanan hibeler, ulusal öneme sahip programları uygulamak veya bütçeyi güçlendirmek için yabancı hükümetlerden alınan ödemeleri içermektedir.

Uluslararası kuruluşlardan alınan hibeler, eğitim, bilim, sağlık, sanat, spor ve diğer kamusal öneme sahip alanlarda programları uygulamak veya bütçeyi güçlendirmek için kurumlar, insani kalkınma ve diğer sosyal odaklı uluslararası kuruluşlar tarafından alınan ödemeleri içermektedir.

Kamu yönetimi sektörünün diğer sektörlerinden gelen hibeler, çeşitli ulusal öneme sahip proje ve program türlerinin uygulanması için finansal kuruluşlar, kamu fonları, dernekler, federasyonlar, komiteler ve diğer kuruluşlar tarafından alınan ödemeleri içermektedir.

Diğer gelir:

- mülkten elde edilen gelir;
- mal ve hizmetlerin satışından elde edilen gelir;
- para cezaları ve yaptırım makbuzları;
- gönüllü transferler;
- kategorilere göre ayrılamayan gelir (Valiyev, 2006: 216).

2020 yılı için devlet bütçe harcama miktarını neredeyse değiştirmeden - 25.62 milyar manat, gelecek yıl devlet bütçe gelirleri - 23.168 milyar'a karşı 24.484 milyar manat olması beklenmektedir. Devlet bütçe açığının 1.134 milyar manat'a (GSYİH'nın %1.4'ü) düşmesi olması beklenmektedir. Bu yılın sonuçlarına göre, devlet bütçe açığı 2 milyar manatı (GSYİH'nın %2,5'i) aşabilir. Petrol sektörüne bağımlılık, 2020 devlet bütçesi taslağında da görülebilir.

Tablo 2: Ocak-Ağustos 2020'de Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasının makroekonomik göstergeleri.

Göstergenin adı	Ocak-Temmuz 2020	Ocak-Temmuz 2020 ile Ocak-Temmuz 2019 karşılaştırması	Ocak-Temmuz 2019 ile Ocak-Temmuz 2018 karşılaştırması
Devlet Bütçesinin Gelirleri, milyon manat	13 960,2	111,4	103,3
Devlet Bütçesinin Harcamaları, milyon manat	14 142,6	107,9	112,5
Devlet Bütçe Açığı, milyon manat	182,4	X	X

Kaynak ADSK, 2021

Böylece gelir yapısında petrol sektöründen %57 veya 13.95 milyar manat, petrol dışı sektörden %43 veya 10.537 milyar manat planlanmaktadır. Petrol dışı sektörün bütçe gelirlerinin 2019 yılına göre %11,3 artması planlanmaktaydı. Devlet Petrol Fonu'ndan devlet bütçesine yapılacak transferlerin 11 milyar 767,5 milyon manat (2019'a göre %3,5 artış) veya tüm bütçe gelirlerinin %48,1'i olarak öngörülmesi dikkat çekicidir. Bu, 10 yılın en yüksek rakamı. Önümüzdeki yıl devlet bütçe harcamaları yapısında, 2019 yılına göre 2 milyar 664,2 milyon manat fazla olmak üzere, sosyal amaçlı 10 milyar 247,1 milyon manat harcama yapılması planlanıyor (ARİN, 2021).

Özellikle 2020 yılında 6 milyar 723,4 milyon manat maaş, 3 milyar 213,4 milyon manat emeklilik ve sosyal yardımlara, 1 milyar 426,9 milyon manat ise Devlet Sosyal Koruma Fonu'na yapılacak transferler için harcanması planlanmaktadır.

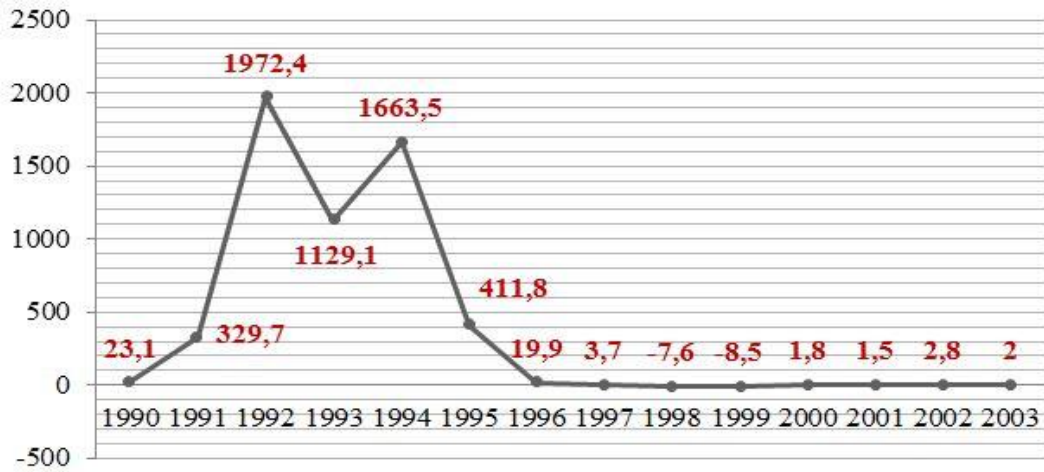
Azerbaycan hükümeti 2020 yılında 559,4 milyon dolar dış borç çekmeyi planlıyor ve iç piyasadaki borcun 100 milyon manata ulaşması beklenmektedir. Daha önce hükümet 2025 yılına kadar Azerbaycan'ın kamu borcunu 7,7 milyar dolara veya GSYİH'nın %14,1 'ine düşürebileceğini söylemiştir (Salmanlı, 2019).

2.1.2. Enflasyon

Azerbaycan Halkı 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında enflasyonla tanışmıştı. Genel olarak, Azerbaycan'daki enflasyonun ana nedeni, toplam talebin toplam arzı göre fazla olması olarak bilinmektedir.

Merkez Bankası, 2008 yılında görülen enflasyon düzeyini önlemek için enflasyonla mücadele tedbirleri aldı. Bu yılın ilk yarısında indirim oranı %13'ten %15'e, zorunlu karşılık oranı %10'dan %12'ye, zorunlu karşılıkların %5'i bankaların dış yükümlülüklerine uygulanmıştır. Sermayenin hareket tarzı da tamamen serbestleştirilmiştir (ARMB, 2021).

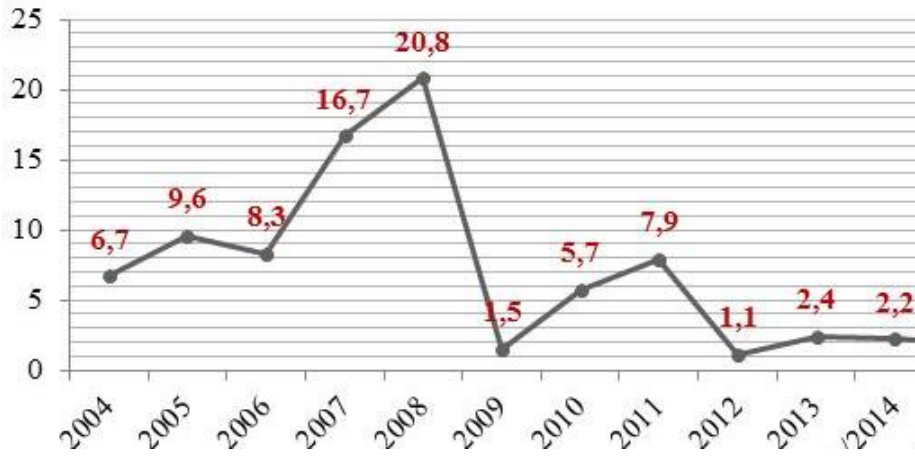
Şekil 1: 1990-2003 Döneminde Enflasyon Oranı (%)

Kaynak: ARİN: 2021

2013 yılında enflasyonda istikrarlı bir artış yaşandı. Enflasyon Ocak 2013'te %0,8 ve Aralık'ta %2,4 oldu. Aksine 2014'ün ilk aylarından itibaren enflasyon düşmeye başladı. Böylece, yılın başında (Ocak) enflasyon oranı %2.2, Ağustos ayında %1,4'e geriledi (Aliyeva, 2014).

Şekil 2: 2004-2014 döneminde enflasyon oranı (%)

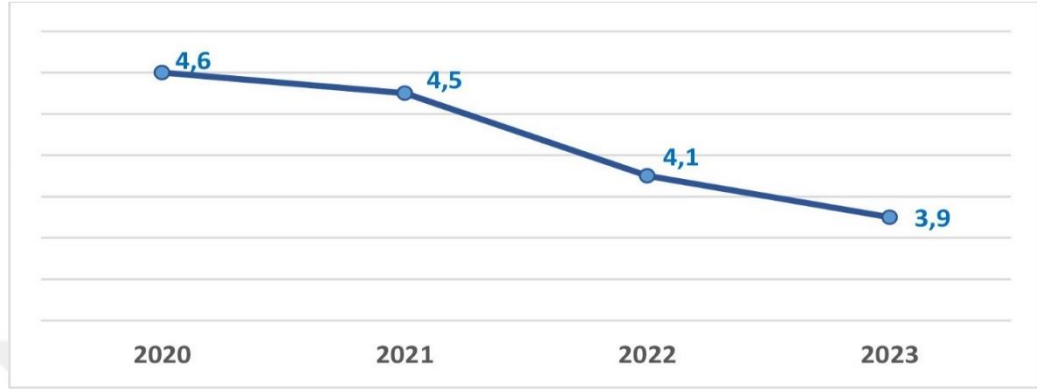
Kaynak: ARİN, 2021

26 Nisan 2019, Bakü: Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası Yönetim Kurulu, indirim oranını %9 'dan %8,75 'e düşürme kararı aldı. Faiz koridorunun üst limiti %10.75, alt limiti ise %6.75 (indirim oranına göre simetrik $\% \pm 2$ aralığında) olarak belirlenmiştir. Karar 26 Nisan 2019'da yürürlüğe girdi Bu kararla, enflasyon oranının hedef dahilinde olması, enflasyon beklentilerinin istikrarı ve elverişli dış ortam dikkate aldı. Enflasyon süreçleri Mart 2019'da 12 aylık enflasyon, hedef aralığın alt sınırına yakın olarak %2,5 olmuştur. Yıllık enflasyon temel olarak ücretli hizmetlerin fiyat-tarife dinamiklerinden etkilenmekte (sırasıyla %3,7), bu faktör enflasyondaki yıllık artışın yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Gıda (%2,3) ve gıda dışı fiyatların (%1,3) dinamikleri genel enflasyon dinamiklerinden daha düşük olmuştur. Toplam talebin genişlemesine ve bazı parasal olmayan faktörlerin fiyatlar üzerindeki artan etkisine rağmen, ikili ve nominal döviz kurlarının dinamikleri ve parasal koşullar enflasyonu hedef aralıkta tutmuştur. Merkez Bankası'nın gerçek sektörü izleme sonuçlarına göre, petrol dışı işleme sektörü ve inşaat sektöründe fiyat beklentileri son bir aydır geriledi. Petrol fiyatları yılın başından bu yana %34 artarak 70 doları aştı. Ortalama petrol fiyatı 65 doların üzerinde olmuştur (ARMB, 2019).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2020 yılı devlet ve konsolide bütçelerinin ön göstergelerine ilişkin Maliye Bakanlığından yapılan açıklamada, 2019'un ilk yarısında geçen yılın aynı dönemine göre gıda, içecek ve tütün ürünleri artış hızının 0,3 puan

olduğu belirtilmektedir. Gıda fiyatlarının büyüme hızı genel olarak 2,5 puan azalmış, tüketim malları ve hizmetlerinin büyüme hızı 0,5 puan azalmıştır (Mustafayeva, 2019).

Şekil 3: 2020-2023 döneminde enflasyon oranı (%)

Kaynak: ARİN, 2021

2.1.3. İstihdam

Her devletin makroekonomik politikasının ana hedeflerinden biri, sağlıklı insanların yüksek düzeyde istihdamını sağlamaktır. Yüksek düzeyde istihdamın sağlanması da, ülkedeki üretici güçlerin verimli kullanılmasına yol açmaktadır. İşsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, ekonomik sistem, işgücünün eksik kullanımı nedeniyle üretim kapasitesini tam olarak kullanamamaktadır. İşsizlik aynı zamanda insanların hayati çıkarlarını ciddi şekilde etkilemekte ve onları hayatta kalma mücadelesini zorlaştırmaktadır. Ekonomi, çalışmak isteyen ve bunu yapabilen tüm sağlıklı insanlar için yeterli iş yaratmazsa, potansiyel üretim ve hizmetler sonsuza kadar kaybedilebilmektedir. Dolayısıyla, işsizlik oranı, her ülkede ekonominin genel durumunun temel göstergelerinden biridir. Her ülkenin ekonomik ve sosyal politikasının temel önceliklerinden biri işsizlik oranını minimumda tutmaktır.

Her ülkenin ekonomik ve sosyal politikasının istihdamı sağlamak için belirlenmiş bir yönü ve bu yönü belirleyen bir yasama sistemi vardır. Devletlerin istihdamı sağlamak için belirlediği politikalar ne kadar farklı olursa olsun, onları birleştiren ortak ilkeler vardır. Şu anda, Avrupa Birliği'nin her üye devletinin, bu ülkelerin her birinde kurulan ekonomik sisteme dayanan ayrı bir istihdam politikası vardır. Ancak, Avrupa'da tek bir istihdam politikasının tanımlanması bugün çok

önemlidir. İstihdam politikası oluşturulmalıdır. Hızlı işgücü akışları ve hareketleri bağlamında ve küreselleşen dünyada, ülkelerin, özellikle de tek bir siyasi alandaki istihdam politikalarını koordine etmek önemlidir. Bununla birlikte, küresel istihdam konularına katılmak isteyen her ülkenin kendi ulusal sınırları içinde sağlam bir istihdam politikasına sahip olması önemlidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti istihdam açısından en sorunlu ülkelerden biridir. Ülkedeki üretim gücünün temel unsurlarından biri olan emek akışı yüksek olup, ülkedeki göçmen işçi sayısında "lider" ülkeler arasında yer almaktadır. Azerbaycan'daki istihdam sorunları sosyo-ekonomik faktörlerin derinliklerine dayanmaktadır. Ülkedeki istihdam sorunları esas olarak nesnel ve öznel faktörlere bağlanabilmektedir.

1980'lerin sonundaki derin ekonomik kriz, Azerbaycan'daki ekonomik faaliyetin felci yanı sıra geçiş döneminin ilk aşamalarındaki post-sosyalist alan, sosyal ayaklanmalar, genel nüfusun mali durumu ağırlaşmaya neden olmuştur. Bu durum Ermeni milliyetçilerinin saldırganlığıyla daha da kötüleşmiştir. Arazinin yüzde 20'sinin işgali, işgal altındaki topraklarda 4.000'den fazla endüstriyel ve tarımsal işletmenin elde tutulması ve 300.000'den fazla iş yeri ve 1 milyondan fazla mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişinin sınır dışı edilmesi ekonomik ve sosyal durum üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla, ülkede istihdam sağlanmasındaki en ciddi sorunlardan biri, bölgenin yüzde 20'sinin işgal altında olmasıdır.

Gelişmiş ülkelerde modern istihdam politikasının temel amacı, genel işgücünü daha verimli ve her şeyi kapsayan bir iş bölümü sistemine çekerek, kullanılmayan potansiyeli ortaya çıkararak tüm nüfusun istihdamını artırmaktır. Bu yaklaşımın çıkış noktası, istihdam sorununun tek başına çözülemeyeceğinin, "insan kaynaklarının" gelişmesi ve faaliyetinin genel sorununun bir parçası olduğunun, üretici güçlerinin artırılmasının, daha üretken bir ekonominin işgücü talebini artırdığının kabul edilmesidir. Ürünün maliyeti düşer ve bu da satışları artırmak için koşullar yaratmaktadır (Kərimov, 2010: 412).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2006-2015 İstihdam Stratejisi, ülkedeki istihdam sorunlarının çözümünde demografik koşulların önemini vurgulamakla birlikte, bu faktörler Devlet Programında dikkate alınmaktadır. Genel olarak, ülkede istihdamı sağlamayı amaçlayan mevcut mevzuatın, stratejinin ve çeşitli hükümet programlarının bölümlerinin ciddi bir analizine ve bu belgelere dayalı çalışma programlarının geliştirilmesine ciddi bir ihtiyaç vardır.

Önümüzdeki 10 yıl içinde Azərbaycan'ın istihdam sorunlarının çözümünde önemli sonuçlar elde etmək için aşağıdaki alanlarda çalışmalar yapılmasını gerekli görülmektedir:

- İstihdamı düzenleyen mevcut mevzuatın iyileştirilmesi;
- İstihdam Stratejisi ve Devlet Programlarının uygulanması için daha detaylı ve özel programların geliştirilmesi ve uygulanması;
- İstihdam politikasının uygulanmasında sosyal ortaklığın teşvik edilmesi;
- Düşük gelirli ve savunmasız grupların istihdamını sağlamak için özel önlemler uygulanması (Məmmədov, 2008: 30).

Tablo 3: İşgücü Piyasasının Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Ortalama Yıllık Nüfus - bin kişi	8500.3	9054.3	9649.3	9757.8	9854.0	9939.8	10024.3
Ekonomik Olarak Aktif Nüfus Sayısı - bin kişi	4380.1	4587.4	4915.3	5012.7	5073.8	5133.1	5190.1
Çalışan Nüfus Sayısı - bin kişi	4062.3	4329.1	4671.6	4759.9	4822.1	4879.3	4938.5
Eyalet	1229.8	1142.7	1176.1	1171.4	1158.4	1154.9	1156.8
Eyalet Dışı	2832.5	3186.4	3495.5	3588.5	3663.7	3724.4	3781.7
İşsiz Sayısı - bin kişi	317.8	258.3	243.7	252.8	251.7	253.8	251.6
Devlet İstihdam Bürosunun Yerel Ofislerinde İşsiz Statüsü Verilen Kişiler,	56343	38966	28877	32972	38481	20088	81272
İşsizlik Yardımı Alanlar	2087	87	1543	1857	6974	1117	540
Çalışan Kadın Sayısı - bin kişi	1957.6	2101.7	2263.4	2294.2	2319.3	2349.9	2381.7
Kiralanmış Kişi Sayısı - bin kişi	1297.1	1382.9	1502.5	1514.3	1525.0	1551.7	1646.6
Kiralanmış Kişilerin Ortalama Aylık Nominal Maaşı – manat	123.6	331.5	466.9	499.8	528.5	544.6	635.1
Personelin Mesleki eğitimi	5254	4792	7453	4815	4502	5629	5130

Becerilerini Geliştiren Yönetici Ve Uzman Sayısı – kişi	10022	22326	13045	14429	11499	17676	26037
Çalışanların Eğitimi İçin Yapılan Harcamaların Toplam İşgücü Maliyetleri İçindeki Payı, yüzde olarak	...	0.09	0.11	0.12	0.08	0.10	0.08

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2021

Ülkede gerçekleştirilen reformlar ekonomide köklü niteliksel değişikliklere yol açmış ve dinamik bir ekonomik gelişme sağlanmıştır. Bölgelerin ekonomik kalkınmasını sağlamak, nüfusun sosyal refahını ve yaşam standartlarını daha da iyileştirmek ve özellikle petrol dışı sektör olmak üzere ülke ekonomisini geliştirmek için uygun önlemler alınmıştır. İstihdam, yeni işler, işletmeler, altyapı tesisleri vb. sağlamak için oluşturulmuştur. 2019 yılında ülkedeki ekonomik olarak aktif nüfus sayısı 2005 yılına göre 810,0 bin kişi artarak 5190,1 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda ülke ekonomisinde yapılan reformlar sonucunda işgücü piyasasında önemli olumlu değişimler sağlanmıştır. 2019 yılında 2507,6 bin kişi yani ekonomiyle uğraşan toplam insan sayısının %50,8'i üretim alanlarında (tarım ve balıkçılık, sanayi, inşaat) istihdam edilmiş olup, hizmetle uğraşan kişi sayısı 2430,9 bin kişi olmuştur. Bu, istihdam edilen nüfusun yüzde 49,2'sini oluşturmaktadır. 2019 yılında 1646,6 bin kişi yani ekonomiyle uğraşan toplam insan sayısının %33,3'ü çalışanların payına düştü. Çalışanların çoğu büyük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam edilmiştir (ADSK, 2021).

Ocak 2020 başında Devlet İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun yerel şubelerinde kayıtlı işsiz sayısı 81,3 bin kişi oldu. İşsizler içinde kadınların payı son yıllarda düşerek, 2005'teki yüzde 51,6'ya kıyasla 2019'da yüzde 37,7'ye ulaştı. 2005-2019 döneminde çalışanların ortalama aylık nominal ücreti 5 kat artarak 635,1 manat olarak gerçekleşti (ADİK, 2020).

2.1.4. Ödemeler Dengesi

Dünya ekonomisine giren karmaşık ve çelişkili süreçlerin etkisiyle ülkelerin ödeme ilişkileri kurulmaktadır. Uluslararası Para Fonu'nun talimat yöntemleri şu

şekildedir: “Ödemeler dengesi, belirli bir süre için istatistiksel göstergeler içeren ve temel olarak aşağıdakileri yansıtan bir tablodur:

A) belirli bir ülke ile dünyanın geri kalanı arasındaki ürün, hizmet ve gelirleri içeren işlemler;

B) mal değişimi ve diğer ülkelerin altın sikkeleri ile ilgili diğer değişiklikler;

C) Tazmin edilmeyen işlemleri ve değişiklikleri için tek yönlü transferler ve tazminat varlıkları.

Modern ödemeler dengesi tabloları, ülkeler arasındaki her tür değer hareketi hakkında yeterli bilgi içermektedir. Cari yükümlülüklerin çoğu, ödemeler dengesinin sermaye akışları ve krediler bölümünde yansıtılmaktadır. Belirli bir tarihte ve belirli bir süre için ödemelerin bakiyelerini ayırt etmek önemli olmaktadır. Ödemeler dengesinin belirtilen tarihte istatistik olarak kaydedilmesi mümkün değildir; günden güne değişen bir ödeme ve gelir oranı biçiminde mevcut olmaktadır. Uzun vadeli ödemeler dengesinin durumu, ulusal para biriminin durumu, istikrarı ve döviz kuru dalgalanmalarının doğası ile yakından ilgilidir (Zahidov, 2018).

Ödemeler dengesi işlemleri 3 bölümden oluşmaktadır:

1. Ticaret dengesi, yani mal ithalat ve ihracatının oranı;
2. Hizmetler dengesi ve ticari olmayan ödemeler;
3. Sermaye ve finansal akış dengesi.

Ticaret dengesi. Dış ticaret göstergelerinin ödemeler dengesinde kilit bir yer tutmasının temel nedenlerinden biri, ticaretin tüm uluslararası ekonomik faaliyetin %82'sini oluşturmasıdır. Mal ithalatı ve ihracatı oranı ticaret dengesini oluşturmaktadır. Dış ticaretin büyük bir kısmının krediyle gerçekleştirilmesine bağlı olarak ticaret, ödemeler ve makbuzlar arasında bir takım farklılıklar olmaktadır. Bazen ödemeleri ve gelirleri genel olarak gerçek üretimden ayırmak zor olmaktadır. Dünya istatistiklerinde, ihracat (nakliye, sigorta vb. hariç), ithalat (navlun ve sigorta dahil) bazında hesaplandığı için ticaret dengesini hesaplamada zorluklar yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için, aktif bir ticaret dengesi, uluslararası yükümlülükleri karşılamak için bir para kaynağı olarak çok önemlidir. Sanayileşmiş ülkelerde, aktif denge, yurt dışında ikinci bir ekonomi yaratmak için kullanılır (Cömertler, 2002).

Hizmetler dengesi. Hizmetler dengesinin ödemeler dengesinin yapısı ve hacmi üzerindeki etkisi genişlemektedir. Ticaret, kiralama, danışmanlık, iş danışmanlığı, üretim ve kişisel nitelikteki diğer hizmetlerin rolü, lisanslama, bilimsel ve teknik ve diğer üretim deneyimi türleri ile büyümektedir. Tek taraflı transferler de

özellikle yansıtılmaktadır: hükümet işlemleri - ekonomik yardım yoluyla diğer ülkelere sübvansiyonlar, devlet emekli aylıkları, uluslararası kuruluşlara ödenen üyelik ücretleri; özel operasyonlar - yabancı işçilerin, uzmanların, akrabaların ülkelerine geri gönderilmesidir. Bu işlemler, malların ihracatı veya ithalatını içermediğinden "görünmez" olarak adlandırılmaktadır. Gruplarında üç ana işlem grubu bulunmaktadır: hizmetler, yatırım gelirleri, tek taraflı kesintiler. Bu nedenle, cari işlemler bölümünde ticaret dengesi ve "görünmez" işlemler yer almaktadır.

Sermaye ve kredi akışı dengesi. Bu bölüm, kamu ve özel sermaye ithalat ve ihracat oranlarını, ülkeye alınan ve tahsis edilen uluslararası kredileri, yatırım akışlarını içermektedir. Ekonomik olarak, bu işlemler iki kategoriye ayrılmaktadır: girişimci ve uluslararası borç sermayesi hareketi. Girişim sermayesi, doğrudan ve portföy yatırımlarını içerir. Doğrudan yatırım, sermaye ihracatının önemli bir şeklidir ve ödemeler dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu yatırımlar sonucunda ülke ekonomisi dünya ekonomisine entegre olur ve uluslararası üretim gelişir (Zahidov, 2018).

Dış ticaret dengesi. 2020 yılının ilk çeyreğinde dış ticaret cirosu 7,1 milyar dolar, petrol ve gaz sektöründe 3,6 milyar dolar, petrol dışı sektörde 1,7 milyar dolar ve sonuç olarak dış ticaret dengesi 1,9 milyar dolar olmuştur. Rapor döneminde, Azerbaycan'ın 155 ülke ile ticari ilişkileri vardır. Dış ticaretin %13'ü BDT üye ülkelerine ve %87'si diğer yabancı ülkelere düşmektedir.

Mal ihracatı. Raporlama döneminde, mal ihracatı 4,5 milyar dolar (%6 düşüş) olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde petrol ve gaz sektöründe ihracat %6,9 düşüşle 4,1 milyar dolara gerilemiştir (temel olarak dünya piyasalarında ham petrol fiyatlarının %7 oranında düşmesi nedeniyle). İhraç edilen petrol ürünlerinden (3,3 milyar dolar) 3,2 milyar doları ham petrole, 95 milyon doları rafine ürünlere düşmüştür. 2020'nin ilk çeyreğinde petrol dışı ihracat %3,9 artarak 411 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 4: 2020'nin İlk Çeyreğine İlişkin Ödemeler Dengesi Temel Göstergeleri.

Mevcut işlemler	646.3
Dış ticaret dengesi	1 873.1
Hizmetler dengesi	-826.5
Başlangıç gelir dengesi	-456.8

- Yatırım gelirinin ülkesine geri gönderilmesi	-358.1
Tekrarlayan gelir dengesi	56.5
Finansal hesap	-1 394.1
Net finansal varlıklar Dahil olmak üzere:	1 526.7
- Doğrudan yabancı yatırımlar	336.6
- Portföy yatırımları	-144.9
- Diğer yatırımlar	1 335.0
Net finansal yükümlülükler Dahil olmak üzere:	132.6
- Azerbaycan'da doğrudan yatırımlar	1 188.3
- Çekilen yatırımların ülkelerine geri gönderilmesi	-999.9
- Yağ bonusu	451.6
- Portföy yatırımları	-50.2
- Diğer yatırımlar	-457.2
Dengeleme malzemeleri	-595.7
Toplam Ödemeler Dengesi (Ülkenin Rezerv Varlıklarında Değişiklik "+" artış "-" azalma)	-1 343.5

Kaynak: Devlet Gümrük Komitesinin Bilgileri, 2020

Mal ithalatı. 2020'nin ilk çeyreğinde, emtia ithalatı %14,6 artarak 2,6 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam 1,1 milyar dolarlık tüketim malları ithalat değeri de dahil olmak üzere 352 milyon doları gıda ürünlerine düşmüştür. Petrol dışı sektörde ithalat %12,4 artarak 2,1 milyar dolara ulaşmıştır. Petrol dışı ithalat yapısında otomobil (%52), metal (%48,3), sebze (%13,9), kağıt ürünleri (%12,6), ağaç ürünleri (%11,2), taş ve cam ürünleri (%4,4) ithalatı arttı, demiryolu araçları (%93,5), şeker (%61,2), tahıllar (%52,3), tütün ve tütün ürünleri (%9), kimyasallar (%2,9), alkollü ve alkolsüz içecekler (%2), mobilya ürünleri (%1,1) ithalat azaldı. İthalat yapısında, yabancı yatırımlar pahasına ithal edilen makine ve teçhizatın payı %7,1 ile 184,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Hizmetler dengesi. 2020 yılının ilk çeyreğinde Azerbaycan'ın yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilerinde toplam hizmet hacmi 2,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak hizmetler dengesindeki açık 1,7 kat artarak 0,8 milyar dolara ulaşmıştır. Petrol ve gaz sektöründeki hizmetlerin dengesi (esas olarak inşaat hizmetleri ve diğer ticari hizmetler) 634,3 milyon dolar, petrol dışı sektördeki hizmetler dengesi 192,2 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Karşılıklı hizmetler cirosunun %30'u ulaşım hizmetlerine düşüyor, 681 milyon dolar değerindeki ulaşım hizmetlerinin %43,3'ü, Azerbaycan'da ikamet etmeyenlerin ulaşım hizmetlerini kullanmasıyla ilgilidir. Azerbaycan'da ikamet etmeyenlere sağlanan ulaşım hizmetlerinin maliyeti 295 milyon dolar, yerleşik olmayanların Azerbaycan'da ikamet edenlere sunduğu ulaşım hizmetlerinin maliyeti 386 milyondur. Dönem içinde petrol dışı sektördeki ulaştırma hizmetleri ihracatı ithalat %44,7 artarken, ithalat %0,2 azaldı. Sonuç olarak 2019'un ilk çeyreğinde 27,1 milyon dolar olan bu kalem altındaki açık, 2020'nin ilk çeyreğinde 5,4 kat artarak 146 milyon dolara ulaşmıştır. Karşılıklı turizm hizmetleri cirosu 2020'nin ilk çeyreğinde %18 azalarak 549 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Raporlama döneminde yurt dışına seyahat eden Azerbaycan vatandaşlarının sayısı %23, Azerbaycan'ı ziyaret eden yabancı vatandaşların sayısı ise %15 azalmıştır. Azerbaycanlılara yabancı ülkeler tarafından sağlanan turizm hizmetlerinin maliyeti 281,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun %86'sı Azerbaycan vatandaşlarının yurtdışına kişisel seyahatlerde harcadıkları fonların payıdır (bavul ithalatı için fonlar hariç). Raporlama döneminde petrol dışı sektörde yerleşik olmayan kişilere verilen inşaat hizmetlerinin maliyeti 3,1 kat azalarak 5,4 milyon ABD doları olarak gerçekleşti. Petrol dışı sektörde yerleşik olmayanlara ödenen diğer ticari hizmetlerin maliyeti 1,6 kat azalarak 140,3 milyon dolara ulaşmıştır.

Başlangıç gelir dengesi. Raporlama döneminde, petrol ve gaz sektörü 566,5 milyon dolar açık, petrol dışı sektör 109,7 milyon dolar fazla vermiştir. Bunun sonucunda faiz dışı gelirler dengesindeki açık %11,2 azalarak 456,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İlk gelirlerden alınan makbuz ve ödemelerin toplam cirosu 1,1 milyar dolardı. Bunun %71,5'i (759,1 milyon dolar) Azerbaycan'da yerleşik olmayanlara yapılan ödemelerdir.

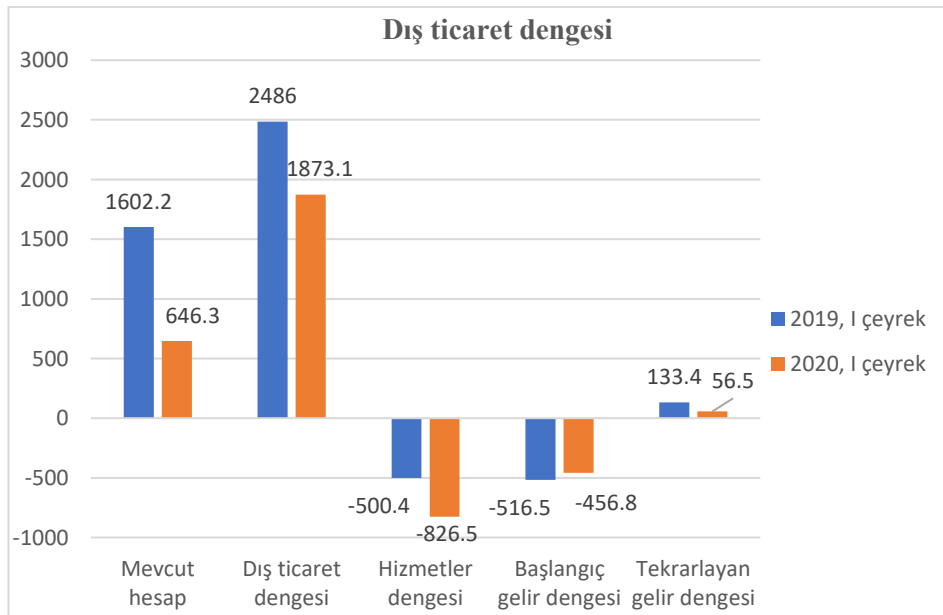
Tekrarlayan gelir dengesi. Yabancı ülkelerle ikincil gelirlerdeki işlemlerin toplam değeri 356,9 milyon dolar olarak tahmin edildi. Gelirler 206,7 milyon dolar ve ödemeler 150,2 milyon dolar oldu. Geri dönüşümden elde edilen toplam gelirin %91'i bireylerin havaaleleri, %7,2'si ülkeye ithal edilen insani ve yardım malzemeleri

değerinden ve %1,8'i diğer gelirlerden oluşmaktadır. Ülkeye gönderilen havale hacmi %12,6 azalarak 188 milyon dolara, ülke dışına gönderilen havale hacmi ise %37 artarak 122,3 milyon dolara ulaştı. Sonuç olarak, işçi dövizlerinde 65.6 milyon dolarlık pozitif denge oluştu. Genel olarak, ikincil gelirdeki işlemlerin dengesi pozitif 56.5 milyon dolar(2.4 kat düşüş) olmuştur.

Finansal hesap. 2020'nin ilk çeyreğinde ülkenin net finansal değerleri 1.526,7 milyon dolar arttı. Bu rakam, gerçek yabancı yatırım (336.6 milyon dolar), portfolyo yatırımı (144.9 milyon dolar) ve diğer yatırımlar (1.335 milyon dolar) nedeniyle oluştu. Raporlama döneminde, ülkenin net finansal yükümlülükleri, net gerçek yabancı yatırım (188.4 milyon dolar), petrol primleri (451.6 milyon dolar), portfolyo yatırımları (50.2 milyon dolar) ve diğer yatırımlar dahil olmak üzere 132.6 milyon dolar artmıştır.

2020 yılının ilk çeyreğinde cari işlemler fazlası geçen yılın aynı dönemine göre 2,5 kat azalarak 646,3 milyon dolar oldu. Petrol ve gaz sektöründeki WFP fazlası geçen yılın aynı dönemine göre %19,2 azalarak (0,6 milyar dolar) 2,4 milyar dolar olurken, petrol dışı sektördeki WFP açığı %28,4 (0,4 milyar dolar) artarak 1,8 milyar dolar oldu. Sonuç olarak, petrol ve gaz sektörünün mevcut operasyonlardaki fazlası, petrol dışı sektör açığını tamamen kapatmıştır. WFP fazlası, büyük ölçüde dış ticaret fazlası nedeniyle oluştu (ARMB, 2021).

Şekil 4: Dış ticaret dengesi

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2021

2.1.5. Ekonomik Büyüme

Ekonomik çeşitlendirme ve mesleki gelişimin temel amacı, geliri artırmak ve petrol dışı sektörde daha fazla değer yaratmaya dayalı adil bir dağılım sağlamaktır. Son 10 yılda petrol gelirleri istihdamı artırmıştır. Ancak petrol sektöründeki düşük işgücü yoğunluğu nedeniyle bu sektörde istihdam edilen kişi sayısı toplam iş gücünün sadece %1 'i kadardır. Stoklardan elde edilen gelirler, kamu sektöründe ve inşaatla istihdamı artırmıştır. Altyapının geliştirilmesi ve iş ortamının iyileştirilmesi, yerli ve yabancı kaynaklardan ülke ekonomisine daha fazla yatırım çekilmesine ve bir dizi ticari mal ve hizmette yeni istihdam yaratılmasına olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda, işgücünün profesyonelliğinin geliştirilmesine ve yeni ekonomik sorunlara uyum sağlamasına özel önem verilecektir (Kerimov, 2010).

Kalkınmanın sürdürülebilirliğini artırmak için ülke ekonomisinin, devlet bütçesinin ve petrole olan para bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Petrol gelirleri yerel mal ve hizmetlere olan talebi önemli ölçüde etkilediğinden, petrol fiyatlarındaki değişiklikler ülke ekonomisini stabilize eder. Örneğin, 2004 ile 2014 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 11,5'lik büyüme oranındaki değişiklikler sonucunda, şirketlerin planlama fırsatları sınırlı kaldı ve özel sektör yatırımları azaldı. Ayrıca, anapara birimi kaynağı petrol gelirleri olduğundan, petrol fiyatlarındaki değişiklikler ülkenin ulusal parasının değer kaybetmesine neden olmaktadır (Mahmudlı, 2017).

Başta devlet bütçesi olmak üzere temel makroekonomik göstergelerin petrol gelirlerindeki oynaklığa bağımlılığını ortadan kaldırmak için "altın kural" ın uygulanması planlanmaktadır. Böylelikle biriken petrol gelirlerinin nesiller arasında adil dağılımı sağlanacak ve SOFAZ'dan devlet bütçesine yapılan transferlerin hacmi, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın ihtiyaçları ile uyumlu hale getirilecektir. Para politikasının bir sonucu olarak, fiyat istikrarı ulusal para birimine olan güveni artıracak, disiplinli maliye politikasının oluşumuna hizmet edecek ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Kısaca, para politikası hedefleri, mali çerçeve ve ekonomik büyüme hedefleri karşılıklı olarak birbirini destekleyecektir. Mali piyasaların derinliği ile hizmetlerin çeşitliliği, kalitesi ve karşılanabilirliği artırılacaktır. Uzun vadeli görünümün yorumlanması özellikle, özel sektöre verilen desteğin eşlik ettiği serbest bir rekabet ortamının geliştirilmesi, ulusal ekonomiye daha fazla yatırım ve piyasalara daha fazla erişim ile sonuçlanacaktır. Kamu sektörünün

tanıtımı ve desteği, Azerbaycan'ın 2025 yılına kadar ekonomik kalkınma beklentilerinin temelini oluşturmaktadır. Daha çeşitli ve sürdürülebilir bir ekonominin temeli, istikrarlı bir makroekonomik ortamdır. Makroekonomik politika seçimleri bu ortamın şeklini belirler. Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Rekabet Edebilirlik Raporu'na göre Azerbaycan, yıllar içinde en istikrarlı makroekonomik ortama sahip 10 ülke arasında yer aldı. Etkin mali ve parasal yönetimi desteklemek için finans sektöründeki istikrar ve likidite 2025 yılına kadar tam olarak sağlanacaktır. Bu dönemde finans sektörü küresel ölçekte açık rekabete hazırlanacaktır. Ülke finans sektörünün bölge ülkelerine göre daha hızlı oluşması, yabancı yatırımın çekiciliğini artıracak ve ülke ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasını hızlandıracaktır (ARPF, 2016).

Azerbaycan, 2025 yılına kadar modern teknolojilere, pazarlara ve finansal kaynaklara eşit erişim sağlayan rekabetçi bir ortam yaratacaktır. Yerli firmaların canlanmasını ve yabancı yatırımcıların dünya standartlarına uygun faaliyet göstermesini sağlayacak bir iş ortamı sağlanacaktır. İş yapma kolaylığı üç ana alanı kapsar: yatırım için koşulların oluşturulması, uluslararası değer zincirlerine entegrasyon ve ticari faaliyetlerde küresel standartlara ulaşılması.

Azerbaycan'ın bölgesel bir merkez olarak konumunu güçlendirmek için verimli altyapıya yönelik üst düzey yatırımlara devam edilecektir. 2025 yılında Azerbaycan ekonomisi, Bakü Tiflis-Kars ve Astara demiryolu projeleri ile ülkenin demiryollarının Gürcistan, Türkiye ve İran demiryolu ağlarına bağlanmasının yanı sıra Hazar Havzasında Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı'nın yapımından yararlanacak. Azerbaycan'ın çeşitlendirilmiş taşımacılık ve lojistik yetenekleri, ülkeden ihracatın artırılmasının temelini oluşturacak ve bir bütün olarak işletme maliyetlerinde tasarruf sağlayacaktır. Buna ek olarak, geliştirilmiş ulaşım altyapısı, Azerbaycan'ın tüm bölgelerinin daha iyi entegrasyonu için koşullar yaratarak bölgelerdeki iş gelişimine ek ivme kazandıracaktır. Modern iletişim yeteneklerini kullanan yüksek hızlı ağ üzerinden e-hizmetlerin (e-eğitim, e-sağlık, e-bankacılık, e-ticaret vb.) kapsamı genişletilecektir. E-hizmetlerin kapsamının genişletilmesi, Azerbaycan'da iş dünyasının uluslararasılaşmasının temeli olacaktır. 2025 yılında özel sektör altyapı inşaatına daha yakından dahil olacak ve bu da ekonomik verimliliğin artmasını sağlayacaktır. Ek olarak, kaliteli araçlar hizmetler rekabetçi fiyatlarla sunulacak ve sonuç olarak Azerbaycan, kaliteli hizmetlerin fiyatları açısından

bölgedeki ülkeler arasında yer alacaktır (küresel sıralamada şu anki 65. sıradan yaklaşık 35. sıraya yükselmiştir).

BDT, Türkiye, Gürcistan ve İran gibi bölgedeki önemli ülkelerle uygun ticaret anlaşmalarına dayanan düşük fiyatlı bir ortamda etkili gümrük prosedürleri, Azerbaycan'ın 2025 ekonomik görünümünde bölgesel bir ticaret merkezi olarak konumunu güçlendirecektir. Petrol dışı mal ve hizmetlerdeki ana ticaret hacmi nedeniyle, bölgesel entegrasyon Azerbaycan'ın jeopolitik ve ekonomik konumu için önemlidir. Azerbaycan'ın tarım ve gıda ürünlerinin neredeyse yüzde 90'ı Rusya, Gürcistan ve Orta Asya'ya ihraç edilmektedir. Komşu ülkelerle ticaret anlaşmalarının tamamlanması, Azerbaycan'ın mal ve hizmet ihracatını dış pazarlara daha uygun şartlarda genişletmesine olanak sağlayacaktır. Bölgesel entegrasyon, Azerbaycan'ın yabancı yatırımcılar için ihracata yönelik yatırım çekiciliğini de artıracaktır. 2025 yılına kadar bölgesel entegrasyona devam eden Azerbaycan, özellikle yüksek değerli ürün ve hizmetler için küresel değer zincirlerine entegre olmak için temaslar kuracak ve anlaşmalar imzalayacaktır. Azerbaycan firmalarına ticareti kolaylaştırmak ve kaliteyi doğru bir şekilde değerlendirmek için uluslararası standartlar ve sertifikalar uygulanacaktır. 2025 öncesinde uluslararası standartlara uyum, Azerbaycan'dan ihraç edilen malları rekabetçi hale getirecektir. Uluslararası sertifikaların daha fazla kullanılması, güvenilir bir kalite ölçüsü oluşturarak yerel tüketim düzeyini artıracaktır.

DTÖ standartları, Azerbaycan'a coğrafi olarak en yakın iki bölgesel pazara (Avrupa Birliği ve Avrasya Birliği) dayandığından, Azerbaycan bu standartları karşılayan ürün ve hizmetlerle petrol dışı ihracatı da genişletecektir. Yerel şirketler, ürünlerinin kalitesini artırarak yerel tüketicilerin artan kalite gereksinimlerini karşılayabilecek. Sonuç olarak, "Made in Azerbaijan" markası uluslararası pazarlarda bir kalite göstergesi olacaktır. "Made in Azerbaijan" markasını tanıtmaya çalışmalarının etkinliğini artırmak için, ülkede üretilen ürünler ve bu ürünlerin üreticileri hakkında bilgi verecek bir internet portalı oluşturulacaktır. Bu portalda üç dilde bilgi yayınlamak - Azerice, İngilizce ve Rusça kapsamını genişleterek yerel ürünlerin tanıtımı açısından daha faydalı olacaktır. Sonuç olarak, üretici-tüketici ilişkileri kolaylaşacak ve rekabetçi yerel ürünlerin ihracat hacmi artacaktır (ARPF, 2016).

2025 yılında Azerbaycan'daki yatırımcıların daha da güçlenmesi ve yeni yabancı yatırımların çekilmesi sağlanacaktır. Azerbaycan'ı küresel değer zincirlerine entegre etme potansiyeline sahip kilit yatırımcıları veya aynı sektörde faaliyet gösteren şirketlere güçlü bir sinyal gönderen yatırımcıları çekmek için özel yatırım teşvikleri

ve teklifleri sağlanacaktır. Mevcut ve potansiyel yatırımcılara sağlanan hizmetler, idari süreçleri hızlı bir şekilde tamamlamalarına ve eğitim sektöründeki inşaat firmaları, tedarikçiler veya kuruluşlarla bağlantı kurmalarına olanak sağlayacaktır. Yabancı yatırımcılar tarafından yerel ürün ve hizmetlere daha fazla talep yaratacak mekanizmalar oluşturulacaktır. Azerbaycan önümüzdeki on yılda ekonomik büyümeyi artırmaya devam edecek (Qasımlı, 2014).

Kamu sektörü ekonominin temel gücü olmak yerine aşağıdaki üç önceliğe odaklanacaktır: Azerbaycan vatandaşları için araçlar ve fırsatlar yaratmak; uygun makroekonomik ve düzenleyici çerçeve ile ekonomik kalkınmayı teşvik etmek; Vergi gelirlerinin en rasyonel şekilde harcanmasını sağlayan idari yönetimin kurulması (Şekeraliyev, 2019).

2025 sonrası dönem için hedef inceleme, sosyal refah durumu insani gelişme endeksinin iyileştirilmesini ve maksimize edilmesini sağlayacak, yüksek teknoloji gelişimine ve ekonominin optimal yapısına dayalı güçlü, rekabetçi ve kapsayıcı bir ekonomi oluşturmayı hedefler. Sosyal refah 2025 sonrası dönemin vizyonu, insan potansiyelinin gerçekleştirilmesi için geniş fırsatlar sağlamaktır. İyi bir yaşam kalitesi için ön şartlar refah, sağlık ve eğitimidir. 2025'ten sonra yoksulluk hedeflenen bir şekilde ortadan kaldırılacak ve kaliteli sağlık hizmetlerine ve eğitime erişim genişletilecektir. Son on yılda izlediği yolu sürdüren devlet, ekonomik kalkınmanın en yoksul insanlara ulaşmasını sağlayacak ve böylece yoksulluğun ortadan kaldırılmasını hedefleyecektir. 2025'ten sonra, yoksulluk sorununu çözmek için iki yaklaşım olacaktır (Qasımlı 2014):

- İnsana yakışır işlerin sayısını artırmak;
- Maaş ve diğer gelirlerle temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar için hedeflenen sosyal destek.

Ülkenin gıda güvenliğini sağlamak için 2025 sonrası ekonomik, sosyal, demografik, doğal ve teknolojik alanlarda meydana gelebilecek temel değişiklikler ve sorunlar dikkate alınacaktır. Yeterli bir gıda güvenliği sistemi oluşturmak için yeni gıda zinciri teknolojilerinin uygulanmasının genişletilmesi (biyoteknoloji ve nanoteknoloji kullanımının artırılması, diğer üretim teknolojilerinin kullanımıyla gıda üretiminin artırılması, gıdanın tıbbileştirilmesi ve yeni gıda türlerinin oluşturulması) ve yeni tarımsal gıda zinciri yapılarının oluşturulması (organik üretimin genişletilmesi, bölgesel, yerel ve alternatif gıda zincirlerinin oluşturulması, gıda zincirindeki kayıp ve atıkların azaltılması ve geri dönüşüm olanaklarının genişletilmesi). Şu anda

Azerbaycan, Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'nde gıda arzı açısından 61. ve gıda kalitesi açısından 86. sırada yer almaktadır. Daha iyi bir tarım sistemi, Azerbaycan'ın her iki göstergede de yaklaşık 40. sıraya yükselmesini sağlayacaktır. 2025'ten sonra Bakü ile ülkenin diğer bölgeleri arasındaki gelir farkı kişi başına yaklaşık yüzde 50'den yüzde 40'a düşecek. Planlı kentleşmenin bir sonucu olarak, ekonomik kalkınmanın beklentileri göz önünde bulundurularak, orta sınıf güçlendirilerek- orta sınıfın maddi refahı iyileştirilerek, satın alma gücü artırılarak ve işgücü üretkenliği artırılarak ekonomik kalkınma hızı yüksek seviyede tutulacaktır. Sağlık hizmetleri ve eğitim kalitesinin iyileştirilmesi yoluyla beşeri sermayeye katkı, 2025 sonrası ekonomik büyümede önemli rol oynayacaktır. Azerbaycan'ın küresel eğitim kalitesinde şu anki 107. yeri, gelişme için hala büyük bir potansiyel olduğunu göstermektedir. Kamu hizmetleri, insanlar için eşit derecede erişilebilir olacak ve dijital hizmetler, teknolojik becerilere sahip kişilere sunulacak. 2025'ten sonra elektrik, su ve sanitasyon, ısıtma ve gaz tedarik sektörlerinde verimlilik ve hizmet seviyelerinin iyileştirilmesi, sosyal refahın ve beşeri sermaye gelişiminin iyileştirilmesine hizmet edecektir (Qəribov, 2019).

Verimlilik ve yeniliğe dayalı gelişmiş bir eğitim sistemi ekonomiye geçişin temelini oluşturacak. Bu sistem, Avrupa Birliği üyesi Doğu Avrupa ülkelerinin ulaştığı düzeye ulaşmasını sağlayacak gelir koşulları yaratacaktır. Özellikle düşük gelirli işçilerin böyle bir yaşam kalitesini sağlamak için ücret artışları, daha yüksek üretkenliğe ve uygun fiyatlı istihdam fırsatlarına erişime bağlı olacaktır. 2025'ten sonra Azerbaycan'ın eğitim sistemi, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı tarafından verilen PISA puanları gibi uluslararası standartlara göre değerlendirilecektir. Eğitim seviyesi en azından Doğu Avrupa ülkeleri seviyesine yükseltilecektir. Buna ek olarak, okul öncesi eğitime erişim geleneksel Avrupa düzeyine yükseltilecek çocuklara kendi eğitimleri sağlanmıştır (ARPF, 2016).

Yüksek eğitimli kişilerin payı önemli ölçüde artacaktır (Azerbaycan şu anda küresel sıralamada %20 ile 91. sırada yer almaktadır). İlköğretimden yükseköğretime BT becerilerinin öğretilmesi, 2025 sonrası modern müfredatın önemli bir parçası olacaktır. Uluslararası eğitim standartlarına uyum sağlamak, okul ve üniversite düzeyinde uluslararası değişim için daha fazla fırsat yaratacaktır.

Güçlü, yüksek nitelikli ve yenilikçi bir işgücü, Azerbaycan'ın küresel değer zincirlerindeki konumunu daha da güçlendirmede önemli bir rol oynayacaktır. Teknolojik imkanların artması, Azerbaycan işgücünün bir dizi hizmet alanında ihracat

faaliyetlerinde bulunmasına olanak sağlayacaktır. Beceri geliştirme ve işgücü kaynaklarının verimli kullanımının bir sonucu olarak, Azerbaycan'da işgücü verimliliği Doğu Avrupa ülkelerinin ilgili göstergeleri seviyesine ulaşacaktır. Genel olarak, 2025 sonrası dönemde işgücü piyasası Yönetmelik, akıllı makineler ve sistemler dahil olmak üzere yüksek teknolojilerin uygulanması ve iletişim yeteneklerinin genişletilmesi gibi faktörlerin etkisini dikkate alacaktır (Malikova, 2021).

2025 sonrası dönemde Azerbaycan çevrenin korunmasına daha fazla önem verecek, ülkedeki karbon salınımının azaltılması daha temiz hava, su ve toprak için koşullar yaratacaktır. Buna göre, Azerbaycan'da GSYİH'nin her biriminin üretimi için enerji tüketimi en aza indirilecek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının ülkenin enerji dengesi içindeki payı 2025'ten sonra artırılacaktır. Ayrıca, ekolojik dengenin korunmasına dayalı olarak zararlı gazlar, atık su ve radyoaktif atıkları içeren etkin bir atık yönetim sistemi kurulacaktır (Safarov, 2021).

2025'ten sonra, Azerbaycan'ın çeşitlendirilmiş ve sürdürülebilir ekonomisindeki toplam katma değerin dörtte üçünden fazlası petrol dışı sektörden gelecektir.

2025'e kadarki dönem, bilgiye dayalı ekonomiye geçiş dönemi olacak, 2025'ten sonra inovasyona dayalı bir kalkınma modeline geçiş, önceki yılların rekabetçi ve gelişmiş petrol dışı sektörlerde uzmanlaşmayı daha da derinleştirerek ülkede daha fazla değer kalmasını sağlayacaktır. Teknolojinin transferi ve bilginin ticarileştirilmesinin yaygınlaşması yatırımın etkinliğini artıracaktır. Ekonominin hem bölgesel hem de sektörler arası yapısının optimizasyonu artacak, bu da dengeli ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacaktır. Özellikle Azerbaycan'da bölgesel kalkınma merkezlerinin oluşturulması, ekonominin rekabetçi sektörlerinde uzmanlaşmanın derinleştirilmesi yoluyla bölgelerin genel ekonomik kalkınmasını sağlayacaktır. Bakü, uluslararası öneme sahip bir sanayi ve hizmet merkezi haline gelecektir. 2025'ten sonra sadece malların değil hizmetlerin de çeşitliliğinin artması nedeniyle ihracat çeşitlenecek ve büyüyecektir. Artan sayıda ürün ve hizmet için ihracata olan bağımlılık, petrol ve gaz fiyatlarındaki dalgalanmalara olan bağımlılığı azaltacak ve döviz kazançlarını dengeleyecektir (Malikova, 2021).

Coğrafi konumu olumlu olan Azerbaycan'ın transit potansiyelinin gerçekleştirilmesi Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ekonomik çeşitlendirme politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın ulaşım altyapısını modern

dünya standartlarına uygun hale getirmek, transit potansiyelini daha da artırmak, ülkemizin sosyo-ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlamak üzere Cumhurbaşkanı tarafından uygulanan devlet politikası ve küresel girişimler, Azerbaycan'ı önemli bir ulaşım merkezi ve koridor haline getirmektedir (ARPF, 2016).

Ülkemizde son 15 yılda ulaştırma altyapısını geliştirmek için büyük ölçekli projeler uygulanmış ve bu alanda büyük kamu yatırımları yapılmıştır. Özellikle Gürcistan, Rusya ve İran yönünde otoyolların ve demiryollarının uluslararası standartlara uygun olarak yeniden yapılması, Bakü ve bölgelerde uluslararası hava limanları, Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı yapımı, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının geliştirilmesi amacıyla alınan tedbirler, Azerbaycan'ın ulaşım altyapısının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve ülkenin transit potansiyelini daha da güçlendirmiştir (Panahlyeva, 2022).

İran'da 1,4 kilometrelik demiryolu hattının inşaatı tamamlanmıştır. Astara'da (İran) kargo terminali inşaatı ve ulaşım koridorunun bir parçası olan Kazvin-Reşt demiryolu inşaatı devam etmektedir. Ayrıca İran'da Raşt-Astara demiryolu projesinin hayata geçirilmesi için önlemler alınmaktadır. Bu projenin hayata geçirilmesinin ardından İran Körfezi'nden Rusya'ya, Doğu ve Kuzey Avrupa ülkelerine mal taşımacılığı daha verimli olacak, Kuzey-Güney koridorunun Azerbaycan üzerinden altyapısı tam anlamıyla sağlanacaktır. Kuzey-Güney Uluslararası Taşıma Koridoru büyük siyasi ve ekonomik öneme sahip olması yük ve yolcu trafiğinin hacmini artırmaya izin vermektedir (Safarov, 2021).

Çin'in Kuşak ve Yol girişimi, Azerbaycan'ın transit potansiyelini gerçekleştirmesi açısından Azerbaycan için önemlidir. Azerbaycan bu stratejiyi destekleyen ilk ülkelerden biridir.

Son 15 yılda alınan tedbirler sonucunda Azerbaycan'ın dış ticaret ortaklarının sayısı 1,5 kat artmıştır. Bu dönemde ihracat, petrol dışı ihracat dahil 5,3 kat, ihraç ürün yelpazesi ise 2,6 kat artmıştır (Malikova, 2022).

Yabancılar ve vatansız kişiler için vize işlemlerinin basitleştirilmesi, Azerbaycan'a 30 iş günü içerisinde turizm için gelen yabancı vatandaşlar ve vatansız kişiler için modern bilgi teknolojileri kullanan "ASAN Vize" sisteminin getirilmesi ve hızlandırılmış e-vize Talep üzerine 3 saat içinde acil vize verilmektedir.

Son yıllarda Azerbaycan'da çeşitli uluslararası spor ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi ve uygun fiyatlı yeni uluslararası uçuşların açılması turizmin gelişimini

daha da hızlandırmaktadır. Alınan tedbirler neticesinde Azerbaycan'ı ziyaret eden turist sayısı önemli ölçüde artmıştır. Dünya Ekonomik Forumu'nun Seyahat ve Turizm Rekabet Edebilirliği 2017 raporuna göre Azerbaycan, önceki yıllara göre konumunu geliştirerek Seyahat ve Turizm Rekabet Endeksi'nde 136 ülke arasında 71., BDT ülkeleri arasında 2. sırada yer almıştır (ARPF, 2016).

2.2. SEKTÖREL DEĞERLENDİRME

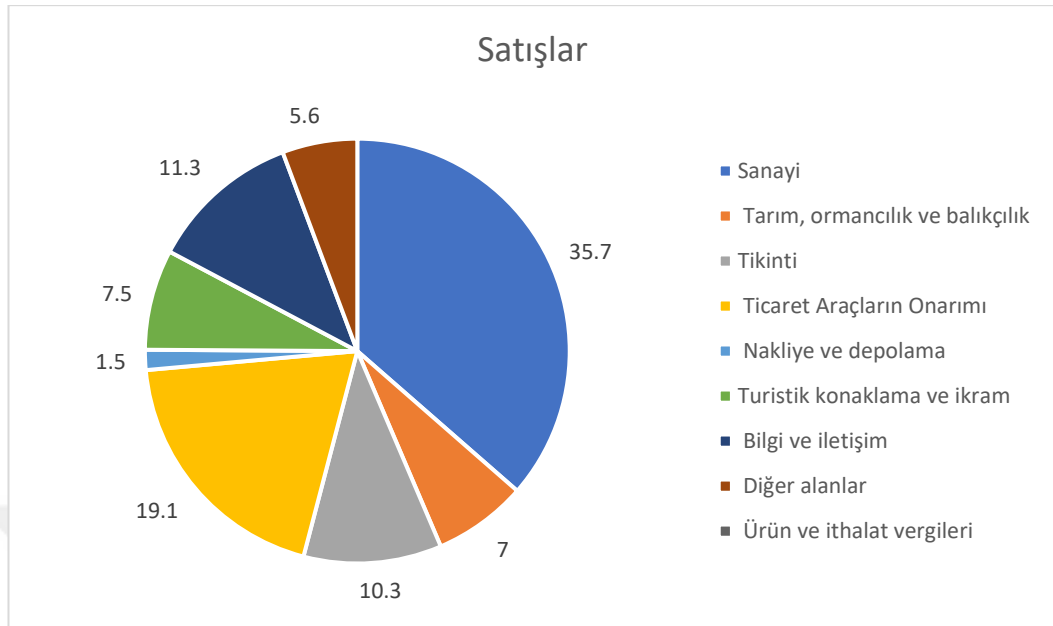
2.2.1. GSYİH Üretiminde Sektörlerin Payı

- Azerbaycan'da GSYİH'nin 2/5'i sanayi sektöründe oluşuyor. Bu açıdan Azerbaycan bir sanayi ülkesi olarak adlandırılabilir.
- Ancak, ülkenin sanayi sektörünün %69,9'undan fazlasının madencilik sektöründe (esas olarak petrol endüstrisinde) ve yalnızca %24,7'sinin rafinaj endüstrisinde olduğu düşünüldüğünde, Azerbaycan'ı klasik bir sanayi ülkesi olarak adlandırmak zordur.
- Sanayileşmiş ülkelerde sanayi sektörünün önemli bir kısmı işleme sanayine düşmektedir.

Ülke Sanayileştirme Alanında Alınacak Önlemler

- Sanayi modernizasyonu;
- Petrol dışı endüstrinin çeşitlendirilmesi;
- Mevcut doğal ve ekonomik kaynakların endüstriyel ciroya dahil edilmesi;
- Geleneksel endüstrilerle birlikte yeni öncelikli üretim alanlarının oluşturulması;
- Sanayi parklarının oluşturulması;
- Bölgelerde endüstriyel potansiyelin güçlendirilmesi;
- Sektörün yenilikçi gelişimini sağlamak için fırsatlar yaratmak (Bağırzadə,2018: 37).

Şekil 5: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Yapısı (Ocak-Haziran 2020)

Kaynak: ARİN, 2022

2.2.2. Tarım

Azerbaycan'ın toprakları ve doğal-iklim koşulları karmaşık ve benzersizdir. Cumhuriyetin toplam topraklarının yarısından fazlası (%58) dağlık alanlara, geri kalanı (%42) ovalardan oluşmaktadır. Kuru, nemli, subtropikal ve karasal iklimler daha belirgindir. Toplam alanı 8.641.506 hektar olan tek arazi fonunun 4.919.100 hektarı (yüzde 56.9) devlet, 2.051.378 hektarı (yüzde 23.5) belediye ve 1.670.990 hektarı (yüzde 19.6) özel mülkiyettir.

Tarım, Azerbaycan'da geleneksel bir üretim alanıdır. Tarihsel olarak bağcılık, ipekböceği yetiştiriciliği ve meyvecilik burada yaygındır. Ülkenin büyük bir bölümü dağlık bir araziye sahip olduğu için, sığır yetiştiriciliği burada yaşayan insanların hayatlarında her zaman önemli bir rol oynamıştır. Sığır yetiştiriciliğinin gelişmesi de el sanatlarının ve halı dokumacılığının gelişmesine yol açmıştır. O zamanlar ülkeden Avrupa ve Doğu'ya yüksek kaliteli şaraplar, halılar, deri, ipek ürünler vb. ihraç edilmekteydi (ARPIİK, Tarım, 2021).

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri, yeni bir toprak politikası ve toprak reformunun uygulanmasıydı. Sovyetler Birliği'ndeki bağımlı

ekonomik sistemin çöküşü, diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan ekonomisini, tarım sektörü de dahil olmak üzere, durgunluk ve ekonomik krize sürükledi. Krizden çıkmanın tek ve doğru yolu, ülke ekonomisini kısa bir süre için yeni bir ekonomik temele oturtmaktı ve bunun gerçekleşmesi için öncelikle toprak reformlarının yapılması gerekiyordu. Böyle bir durumda ulusal lider Haydar Aliyev, ekonomiyi kurtarmanın ve geliştirmenin tek yolunun reformlardan geçtiğini söyledi. Liderliği ve organizasyonu altında, tarım reformunun yasal temeli oluşturuldu ve uygulandı. Böylece 1995 yılında "Tarım Reformunun Temelleri", "Devlet Reformu ve Toplu Çiftlik" ve 1996 yılında "Toprak Reformu" yasaları kabul edildi (Oruj, 2015).

Şu anda ülkede 2.600'den fazla köylü çiftliği var. Bu ürünlerin satış fiyatları tamamen dengelidir, ithalat-ihracat operasyonlarının önündeki tüm engeller kaldırılmıştır. Şu anda Azerbaycan ithalata bağımlı bir devletten ihracatçı bir devlete dönüşmüştür.

Tarım reformlarının ilk aşamasında, arazi ve mülkün özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Özel mülkiyete devredilecek arazilerin %99,8'i ve mülkün %98,9'u özelleştirilmiştir. Ülkemizde uygulanan tarım reformu sonucunda yaklaşık 867.000 aileye arazi payı verilmiş ve mülk sahipleri oluşturulmuştur. Tarım sektöründe yaratılan elverişli koşulların bir sonucu olarak, yaklaşık 842.000 küçük (aile-köylü) çiftlik, 36 devlet çiftliği, 2.409 tarım işletmesi (ortak çiftlikler), 2.571 bireysel girişimci (tüzel kişilikler) yaratıcılar ve 220 diğer tarımsal işletme (araştırma, öğretim, uygulama vb.) vardır. Her kişiye verilen arazinin mülkiyet hakkını onaylayan yasal belge, devlet kanunlarıyla resmileştirilmiş ve sahiplerine ayni olarak sunulmuştur. Ülkemizde %99,5 oranında toprak reformu uygulanmıştır. Arazi reformlarının bir sonucu olarak, üç tür arazi mülkiyeti tespit edilmiştir. Azerbaycan'ın tek toprak fonunu oluşturan 8.641.506 hektarlık arazinin 4.913.639 hektarı yani %56,9'u devlet mülkiyetinde; 2.032.744 hektar veya %23,5'i belediye mülkiyetine devredilmiş ve 1,695,123 hektar veya %19,6'sı özel mülkiyete tahsis edilmiştir (Safarov, 2021).

Son yıllarda 266.000 hektar sulanan arazinin su temini iyileştirildi, 217.000 hektarın ıslahı iyileştirildi, 43.000 hektar yeni sulanan arazi tarımsal kullanıma açıldı, 1.493 sualtı kuyusu açıldı, Kur, Araz ve dağ nehirlerinde 1.000 kilometreden fazla taşkın yatağı açıldı, sahil koruma ve baraj güçlendirme işleri yapıldı.

Ocak-Eylül 2016 döneminde toplam tarımsal üretimin gerçek fiyatları içindeki değeri 4614,3 milyon manat olarak gerçekleşirken, bunun 2220,2 milyon manatı hayvancılığa, 2394,1 milyon manatı bitkisel üretime düştü. Geçen yılın aynı dönemine

göre tarımsal üretim, bitkisel üretim dahil yüzde 2,4, hayvancılık üretimi ise yüzde 3,1 arttı. Sabit sermayeye yönlendirilen toplam fonun 173,3 milyon manatı tarım, ormancılık ve balıkçılığa harcanmıştır.

Şu anda Azerbaycan, Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'nde gıda arzı açısından 61. ve gıda kalitesi açısından 86. sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın her iki göstergede de yaklaşık 40. sıraya yükselmesini sağlayacaktır(ARPIİK, Tarım, 2021).

2.2.3. Sanayi

Azerbaycan, kaotik bir sosyo-ekonomik ve siyasi durumdan dinamik bir sosyo-ekonomik gelişme aşamasına doğru büyük adımlar atmıştır. Bu dönemde tamamen yeni bir siyasi ve ekonomik sistem kurulmuş ve hızlı bir gelişme sağlanmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında nesnel ve öznel nedenlerden kaynaklanan derin kriz, özellikle ülke topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmesi, bir milyondan fazla yurttaşımızın sınır dışı edilmesi sosyo-ekonomik krizi derinleştirdi ve ülke ekonomisini yönetilemez hale getirdi. Bu dönemin ilk yıllarında sanayi üretimi hızla düşmeye başladı. Sanayideki düşüş, planlanan Sovyet ekonomik sisteminden yeni piyasa ilişkileri sistemine geçişle ilgili zorluklardan kaynaklanıyordu (Vəliyev vd. 2018).

Ulusal lider Haydar Aliyev'in doğrudan liderliğinde gerçekleştirilen radikal reformlar kısa sürede faydalarını gösterdi. Bu dönemde yeni mevzuat, bütçe, vergi, bankacılık ve finansal sistem, tarım reformu, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, elverişli bir iş ortamının oluşturulması, petrol stratejisi, ihracat yollarının çeşitlendirilmesi, petrol gelirlerinin verimli kullanılması, dünya ekonomisine entegrasyon ve diğer alanlarda reformlar gerçekleştirildi. .

İlerleyen yıllarda özelleştirme hızlanmış ve 1 Ocak 2006 itibarıyla 842 küçük sanayi işletmesi satılarak 9 milyon manat artırılırken, toplam 405,4 milyon manat yetkili sermayeli 359 orta ve büyük sanayi kuruluşu şirkete dönüştürülmüştür (Səfərov ve Bayramov, 2015).

Bununla birlikte, özelleştirilen kamu ekonomik teşebbüslerinin faaliyetlerini eski haline getirme ve yeniden canlandırma sürecinde, birçok örgütsel ve ekonomik sorun ortaya çıktı. Bunlardan en önemlisi, sanayi işletmelerinin üretim temeli piyasa koşullarına göre yeniden inşa etmek ve modernize etmek için gereken mali kaynak

eksikliydi. Bu nedenle, sanayi kuruluşlarının yatırım kaynağı ihtiyacını karşılayacak şekilde ülkede uygun bir yatırım ortamı oluşturmak için önlemler alınmıştır.

1990'dan 1996'ya kadar, endüstriyel üretim seviyesi 3,8 kat azaldı, önemli ürünlerin üretimi keskin bir şekilde azaldı (petrol %30,8, gaz %43,3, demir cevheri 178 kat, alüminyum oksit 380 kat, dizel yakıt %50,2, benzin %52,7, yağlayıcılar %86,3, akaryakıt %47,6, elektrik %26,7, çimento %78,9, pamuk yünü %64,4 vb.), üç işçi ve uzmandan birinin istifa etmesi nedeniyle çok sayıda işletmenin çalışması durdurulmuş, sanayi işletmelerinde çalışan sayısı 426,8 binden 289,4 bine düşmüştür (ADSK, 2021).

Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti, ekonomik krizin üstesinden gelmek, yeni ekonomik mekanizmalar temelinde pazar ilişkilerini derinleştirmek ve piyasa altyapısının oluşturulmasını hızlandırmak için stratejik bir hedef olarak belirlemiştir. Ancak temeli olan petrol endüstrisinde dünya teknolojilerine dayalı büyük ölçekli projeler hayata geçirilmeden sektörün canlanması mümkün olmadı.

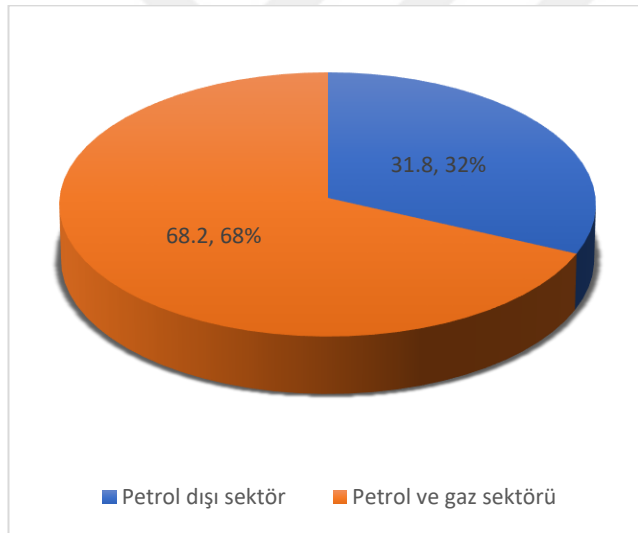
Ülkede 1 Ocak 2006 tarihi itibarıyla 208'i sanayi sektöründeki yabancı ve ortak girişim olmak üzere toplam 796 işletme, 23,6 bini sanayi kuruluşlarında olmak üzere 58 bin kişi istihdam edilmektedir. 2000-2005 yıllarında kurulan yeni yabancı ve ortak sanayi kuruluşlarının çoğu Türkiye, İran, Rusya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İsviçre, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve diğerlerinde bulunmaktadır (ARİN, 2021).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, sanayinin yapısını modernize etmek ve geliştirmek, petrol dışı sanayinin ihracat potansiyelini artırmak, enerji verimli, katma değeri yüksek rekabetçi sanayi üretimini yaygınlaştırmak, bilimsel ve yenilikçi üretimi yaygınlaştırmak ve yeni sanayiler için kalifiye personel yetiştirmek amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 2015-2020 Azerbaycan Cumhuriyetinde Sanayinin Gelişmesine İlişkin Devlet Programı ve bu programın uygulanması için ilgili Eylem Planı Aralık tarihli Karar ile onaylanmıştır. Eylem Planı, sanayinin rekabet gücünün ve kapasitesinin artırılması, sanayi işletmelerinin faaliyetlerinin desteklenmesi, sanayi bölgeleri ve kümelerinin oluşturulması, insan kaynaklarının güçlendirilmesi ve sanayinin bilimsel desteğinin güçlendirilmesi, sanayi alanındaki mevzuatın iyileştirilmesi gibi 5 alanda 61 önlemi kapsıyor. Teknoloji parklarının ve endüstriyel mahallelerin oluşturulması, Sumgayit Kimya Endüstri Parkı ve Balakhanı Endüstri Parkı 2011 yılında, Yüksek Teknolojiler Parkı 2012 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ilgili Karar ve Emirleri ile kurulmuştur. Yapılan

Çalışmaların devamı olarak 2015 yılında ülkede yeni sanayi bölgeleri oluşturmak için önlemler alınmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın ilgili Karar ve Emirlerine göre Mingaevir Endüstri Parkı, Mingaevir Yüksek Teknoloji Parkı, Karabağ Endüstri Parkı ve Neftala Sanayi Bölgesi kurulmuştur (Malikova, 2022).

Yukarıda sayılanlar, artık ülkemizde büyük potansiyele sahip üretim tesisleri ve sanayi tesisleri olduğunu göstermektedir. Bu tesislerin üretim potansiyelini etkin bir şekilde kullanarak hem iç hem de dış pazarda uluslararası standartlara uygun rekabetçi ürünler satılmaktadır. Ekonomik alandaki reformların devam etmesi ve alınan diğerk tedbirler sanayinin gelişmesine olumlu etki yapmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan, endüstriyel gelişme hızı açısından da dünya ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Sfrov ve Bayramov, 2015).

şekil 6: Gayri safı yurtiçi hasıla dağlımı (Ocak-Haziran 2020)

Kaynak: ARİN, 2022

2.2.4. Eğitim

Azerbaycan'da genel orta öğretime geçiş 1960'ların ortalarında başlasa da, bu fikrin gerçekleşmesi 1970'lerde mümkün olmuştur. Haydar Aliyev'in ileri görüşlü politikasının bir sonucu olarak, o yıllarda aynı proje kapsamında 350.000'den fazla yeri olan 849 ortaokul inşa edilerek faaliyete geirilmiiştir. Bu yıllarda, teknik ve bilimsel-metodolojik araçlara sahip okulların sağlanması önemli ölçüde gelişmiştir.

Haydar Aliyev'in sıkı çalışması ve ilgisinin bir sonucu olarak, ortaokulların eğitim, malzeme tabanı ve personel daha da güçlendirilmiştir. 1978'den beri ortaokul öğrencilerine ders kitapları ücretsiz olarak verilmektedir. 70'li ve 80'li yıllarda ülkede 5 yeni üniversite açıldı. O yıllarda ülkede yükseköğrenim görenlerin sayısı 70.000'den 100.000'e çıkmıştır.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başı, Azerbaycan tarihinde kargaşa dönemleri, depresyon ve eğitimde düşüş yıllarıydı. Bu dönemde okul inşaatı tamamen durmuş, eğitime yönelik özen arka plana itilmiş, eğitime yönelik finansman en aza indirilmiş ve eğitim sisteminden personel akışı başlamıştır. Bu yıllarda ülkemize yönelik Ermenilerin askeri saldırısı neticesinde 242 anaokulu, 616 ortaokul, 11 meslek okulu, 1 üniversite, 2 üniversite şubesi, 3 ortaokul yıkılmış, bu da eğitim sisteminde pek çok sorun yaratmıştır.

Halkın ülkeyi kaostan ve iç savaştan kurtarma ısrarı üzerine Haziran 1993'te ikinci kez iktidara dönen Haydar Aliyev, kısa süre sonra ülkede istikrarın tesis edilmesinin ardından eğitimin gelişmesine özen göstermiştir. Onun sayesinde 11 yıllık zorunlu genel orta öğretim genel eğitime aktarıldı. Yeni "Eğitim Üzerine" kanun halka açık tartışma projesi açıldı. Ulusal lider Haydar Aliyev'in kararnamesi ile, Devlet Komisyonu, bağımsız Azerbaycan'da milli eğitimin inşası için bir konsept ve strateji geliştirmesi Mart 1998'de kuruldu. Böylelikle bağımsız Azerbaycan'da 3 aşamayı kapsayan eğitim inşası kavramı ve stratejisi geliştirilmiş ve tutarlı bir şekilde uygulanmasına 1999 yılında başlanmıştır. Haydar Aliyev'in temel amaçlarından biri, eğitimin içeriğini bağımsız Azerbaycan'ın devlet olma ilkeleri temelinde inşa etme fikriydi. Ortaokullar için yeni ders kitapları hazırlama konusu her zaman Haydar Aliyev'in ilgi odağı olmuş, bu alanda yapılan çalışmalarla sürekli ilgilenmiş, Azerbaycan dilinin, Azerbaycan edebiyatının ve Azerbaycan tarih ders kitaplarının eğitim sistemindeki önemini her zaman vurgulamıştır. Ulusal lider Haydar Aliyev tarafından kurulan eğitim stratejisi, ülkenin sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınma stratejisi çerçevesinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülmekte ve geliştirilmektedir. Son yıllarda, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ilgisi ile önemli başarılar elde edildi, milli eğitim sistemine net bir gelecek sağlamak için bir dizi geliştirme programı onaylandı ve uygulandı ve sürdürülebilir kalkınma için önemli önlemler alındı. Bu önlemler arasında eğitim içeriğinin güncellenmesi, yeni programların, ders kitaplarının ve öğretim yardımcılarının geliştirilmesi, eğitim kurumunun kesintisiz olarak yayınlanması ve sağlanması, eğitim yönetiminin

iyileştirilmesi, eğitim kurumlarının materyal, teknik ve eğitim temelini güçlendirilmesi, öğretimde modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanılması, kadrolaşma, okul öncesi eğitimin güncellenmesi, mesleki eğitimin iyileştirilmesi, özel bakıma muhtaç çocukların eğitiminin düzenlenmesi, yetenekli çocukların ve gençlerin yaratıcı potansiyelinin geliştirilmesi ve diğer alanlar yer almaktadır (ACBK, 2021).

Ülkemizin çeşitli mali kaynakları sayesinde, özellikle yeni petrol stratejisinin uygulanması sonucunda eğitime ayrılan fonlar her yıl sürekli artmaktadır. Bugün eğitime ayrılan fon miktarı açısından devlet bütçe kalemleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. Küreselleşen dünyada eğitim göstergeleri insani gelişmenin değerlendirilmesinde özel bir öneme sahiptir.

2005-2007 ve 2008-2013'ü kapsayan iki Devlet Programının uygulanması sonucunda eğitimin bilişim alanında önemli başarılar elde edilmiştir. Ülkenin ortaokullarına bilgi ve iletişim teknolojileri sağlanmakta, her 18 öğrenciye bir bilgisayar oranı sağlanmaktadır. 2.351 okula yüksek hızlı internet sağlanmış ve internete bağlı okulların oranı 2004'te yüzde 1.5 iken 2016'da yüzde 52'ye yükselmiştir.

Ağ altyapısının geliştirilmesi ve eğitim sisteminin tüm seviyelerinde yüksek hızlı İnternet sağlanması için bilgi ve kaynaklar, BİT entegrasyonunu sağlamak için metodolojik, teknik ve diğer hizmetler sağlamak, 2008-2012 için "Eğitimin Bilgilendirilmesi Devlet Programı"nda sağlanan Merkezlerin oluşturulması, ağ, pedagojik ve teknik kadrolarda BİT becerilerinin aşılması, yenilikçi ve yaratıcı öğretmenler için değerlendirme ve motivasyon sisteminin oluşturulması, tüm konularda modern elektronik bilimsel-yöntemsel yardımların ve e-öğrenme kaynak tabanının oluşturulması, eğitim yönetimi bilgi sistemlerinin geliştirilmesi, tek bir eğitim portalı geliştirmek için birçok çalışma yapılmıştır.

Genel orta öğretim alanındaki reformların bir sonucu olarak, üniversiteye giriş sınavlarına tabi tutulan öğrencilerin puanlarında son yıllarda önemli ölçüde başarı artışı gözlenmiştir.

Öğrenci giriş sınavlarında uluslararası yarışmalarda üst sıralarda yer alan öğrencilerin performansı dikkate alınarak ortaokul mezunlarına altın ve gümüş madalya verilmesinin restorasyonu öğrencilerin çalışmalarını canlandırmaya hizmet etmektedir (ACBK, 2021).

2019-2020 akademik yılında, ülke genelinde 33 İlçe ve şehirde 308 topluluğu kapsayan 321 toplum temelli okul öncesi eğitim grubu düzenlenmiştir. Bu gruplarda eğitime 3 ve 4 yaşlarında 6212 çocuk katılmıştır. 2019-2020 eğitim öğretim yılında Bakü, Gence, Sumgayıt, Mingaçevir, Şirvan, Naftalan, Abşeron, Samuh, Yevlak İlçeleri ile birlikte birinci sınıf kayıtları elektronik sistem üzerinden gerçekleştirildi. Öğretim yılında yaklaşık 165.000 çocuk ilk sınıflara kabul edildi. 2019-2020 akademik yılında 11. sınıftan mezun olan öğrenci sayısı 80.646, 9. sınıftan mezun olan toplam mezun sayısı ise 119.852'dir. 2019-2020 eğitim öğretim yılında 107.911 çocuk, ülkedeki 3.256 ortaokulda faaliyet gösteren 5.855 okul hazırlık grubunu tamamlamıştır. 2020-2021 öğretim yılında 1. sınıfta okuyacak çocuk sayısı 165.511 olarak öngörülmektedir. 2019-2020 akademik yılında Azerbaycanlı öğrenciler toplam 29 farklı uluslararası olimpiyat ve yarışmaya katılmış ; 15 gümüş, 15 bronz ve 4 altın madalya kazanmışlardır.

2 Nisan 2020'de, ülkenin en büyük ulusal çevrimiçi platformu "Sanal Okul" projesinin bir parçası olarak öğrenciler için başlatılmıştır. Çevrimiçi platforma kayıtlı öğretmen ve öğrenci sayısı 1 milyonu aşmıştır. Bu platformda her hafta öğrenciler arasında "Sanal Mükemmeliyet" yarışması düzenlendi. Yarışmayı 140'tan fazla öğrenci kazanmıştır.

Azerbaycan'da pandemi sırasında kullanılan eğitim platformu UNESCO'nun resmi internet sitesinde sunulan listeye dahil edilmiştir. Dünyada COVID-19 salgınının yayılmasıyla bağlantılı olarak, UNESCO'nun resmi web sitesi öğrencilerin öğrenme sürecini kolaylaştırmak için uzaktan eğitim platformlarının, elektronik portalların ve eğitim uygulamalarının bir listesini sunmaktadır (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2020)

2.3. PETROL STRATEJİSİ VE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları, Kasım 1999'da İstanbul'da AGİT Zirvesi'nde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ana İhracat Petrol Boru Hattı'nın inşası için hükümetler arası bir anlaşma imzaladılar. 18 Eylül 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan ihraç petrol boru hattının temeli atılmış ve milli liderimiz Haydar Aliyev ile Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımıyla Bakü'deki Sangaçal terminalinde inşaatına başlanmıştır. BTC'nin Azerbaycan kısmının Gürcü kısmıyla birleşmesi Ekim 2004'te

gerçekleşti. 21'inci yüzyılın en büyük enerji projesi olan Haydar Aliyev'in adını taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı 13 Temmuz 2006'da Ceyhan'da açılmıştır.

Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde petrol ve gaz kaynaklarının sömürülmesi her geçen yıl artmaktadır. Bundan kaynaklı olarak Azerbaycan enerji güvenliği tam olarak sağlamıştır. Ülkenin dünyanın enerji arzındaki özel ağırlığı ve stratejik önemi artmaktadır. 3 Temmuz 2007'de, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimindeki Hazar Denizi gaz yoğunlaşma alanından çıkan doğal gaz, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı üzerinden Türk doğalgaz boru hattı sistemine girmiştir. Gaz taşıma altyapısının, özellikle Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının işletilmesi sayesinde Azerbaycan, önemli bir Batılı gaz ihracatçısı ve küresel enerji güvenliği sağlayıcılarından biri haline gelmiştir.

Petrol stratejisinin önemli bir parçası, yabancı şirketlerle ortak üretilen petrol ve gazın büyük ölçekli taşınmasını ve ihracatını sağlayacak çok seçenekli bir boru hattı taşımacılığı altyapısının oluşturulmasıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum ana ihracat boru hatlarının işletilmesi ve bu boru hatlarıyla petrol ve gaz taşımacılığının yıllık genişletilmesi, petrol stratejisinin önemli bir zaferi olarak görülmektedir. Hazar Denizi ile Akdeniz'i birbirine bağlayan bu yeni enerji koridorunun işletilmesi sayesinde, ülkenin transit potansiyelini artırırken, Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara büyük ölçekli taşınması ve ülkede çeşitlendirilmiş bir ihracat stratejisinin uygulanması fırsatı doğmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum ana ihracat boru hatlarının işletilmesi ile bağlantılı olarak, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Orta Asya bölgesi arasında ithalat-ihracat ilişkilerinin ve ekonomik bağların geliştirilmesi teşvik edilmiştir (ARPIİK, 2021).

2001-2011 döneminde Petrol Fonu toplam 56.5 milyar dolar aldı ve bunun 30.4 milyar dolar 'ı veya %53.8' i tahsilata yönlendirildi ve 2001 yılında 491.5 milyon dolar 'ı aldı. Petrol Fonu'nun varlıkları 10 yılda 62 kat artarak 30,4 milyar dolara ulaştı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu, 2020).

Devletin artan mali kaynakları nedeniyle, ülkede bölgesel programlar ve altyapı projeleri de dahil olmak üzere önemli yatırımların finansmanı için koşullar yaratılmıştır. Son yıllarda uygulanan devlet programları ve tedbirlerinin uygulanması çerçevesinde, ülkenin tüm bölgelerinde ve Bakü'de çeşitli altyapı projeleri uygulanmakta ve eğitim, sosyal ve diğer tesislerin inşası başarıyla sürdürülmektedir. İnsanların yaşam standartlarını ve sosyal koşullarını iyileştirmek, sosyal sorunları çözmek, yoksulluğu azaltmak için önemli çalışmalar yapılıyor ve nüfusun geliri

artıyor. Artan petrol gelirleri nedeniyle başta sosyal politika olmak üzere yoksulların, mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sosyal ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için çok sayıda önlem alınmakta ve bu önlemleri finanse etmek için Devlet Petrol Fonu'nun ilk fonları kullanılmıştır. Bu amaçla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı çeşitli Emirler ve Devlet Programları kabul etmiş ve bu kararlar doğrultusunda Azerbaycan'ın farklı yerlerinde mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler için gerekli altyapı ile birlikte yerleşim yerleri inşa edilmiş ve faaliyete geçirilmiştir.

Azeri-Çıralı-Güneşli'nin petrol potansiyeli eskiden 500 milyon tonda ama şimdi 1 milyar tonun üzerindedir.

Star petrol rafinerisinin açılış töreni 18 Ekim 2018 tarihinde İzmir'de gerçekleştirildi. Törene Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan katıldı. Star rafinerisi toplam 10 milyon ton rafinaj kapasitesine sahiptir ve çeşitli hacimlerde dizel yakıtı, jet yakıtı, hafif petrol ve diğer rafine ürünler üretebilmektedir.

Geçtiğimiz dönemde Azerbaycan sadece bir tedarikçi değil, aynı zamanda güvenilir bir geçiş ülkesi haline geldi. Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki ülkeler hidrokarbon kaynaklarını Azerbaycan üzerinden uluslararası pazarlara taşımaktadırlar. Rus şirketleri de Hazar Denizi sektöründen petrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan üzerinden uluslararası pazarlara taşımayı tercih etmektedir. Hazar Denizi'ndeki en büyük filo da Azerbaycan'a aittir. Azerbaycan'ın uluslararası pazarlara katılımının genişlemesi ülkenin gücünü daha da artırmaktadır.

2020 yılında Karabağ sahası, bağımsızlığımız sırasında keşfedilen ilk petrol sahası olmuştur. Sahanın ilk tahmini jeolojik rezervleri 60 milyon tondan fazla petroldür. Güney Gaz Koridoru projesinin temel unsurlarından biri olan Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesinin tamamlanmasının ardından, 30 Haziran 2018 tarihinde Şah Deniz-2 kapsamında ticari gazın Türkiye'ye taşınmasına başlanmıştır. 12 Haziran 2018'de, TANAP-Trans-Anadolu doğal gaz boru hattının hizmete açılması vesilesiyle Eskişehir'de ciddi bir tören düzenlenmiştir. 30 Kasım 2019 tarihinde Türkiye'nin Edirne ili İpsala yerleşiminde TANAP'ın Avrupa kısmının resmi açılışı yapılmış ve inşaatı tamamlanmıştır. 2015 yılından bu yana, Güney Gaz Koridoru Danışma Konseyi çerçevesinde her yıl bakanlık toplantıları yapılmaktadır.

TAP projesi 2020 yılında tamamlanacak. Böylelikle Azerbaycan'ın zengin doğalgaz rezervleri Türkiye ve Avrupa pazarlarına çeşitlendirilmiş olarak kısa ve güvenli bir şekilde ulaştırılacaktır.

Azerbaycan'ın kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 2,6 trilyon metreküptür. Öngörülen rezervler yaklaşık 3 trilyon metreküptür. Umid sahasının tek başına potansiyeli 200 milyar metreküptür. Bu, Azerbaycan'ın önümüzdeki 100 yıl boyunca güvenilir bir hidrokarbon kaynağı tedarikçisi olarak tanınmasını sağlayacaktır.

Şah Deniz ve Azeri-Çıralı-Güneşli konsorsiyumlarına liderlik eden BP ile 2018 yılında başlayan D 230 projesinin bir parçası olarak Şafag-Asiman gaz sahasında çalışmalar devam etmektedir. 2021'den itibaren 300 milyar metreküpten fazla gaz potansiyeline sahip Abşeron sahasından gaz üretimine başlayacak (Süleymanov ve diğerleri, 2021).

Azerbaycan'ın enerji alanındaki maksatlı faaliyeti, onu bölgesel bir enerji merkezi haline getirmektedir (Eyyubov, 2017).

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 10-12 Aralık 2003 tarihlerinde Cenevre'de BM ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği tarafından düzenlenen Dünya Bilgi Toplumu Zirvesi'nde Azerbaycan'da BİT gelişimi alanındaki devlet politikasının temel ilkeleri ve Ulusal Eylem Programının ana yönleri hakkında konuşmuştur.

Son yıllarda, ülkede iletişim ve bilgi teknolojisinin gelişimini hızlandırmak, bu alandaki düzenleyici çerçeveyi iyileştirmek ve bunu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun hale getirmek, telekomünikasyon ve posta hizmetleri pazarını daha da serbestleştirmek için önemli çalışmalar yapılmıştır. 2004 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti "Posta Haberleşmesi", "Elektronik İmza ve Elektronik Belgeler Hakkında", 2005 yılında "Telekomünikasyon Hakkında", "Elektronik Ticaret Hakkında" kanunlar kabul etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 21 Ekim 2005 tarihli emriyle "2005-2008 Azerbaycan Cumhuriyetinde İletişim ve Bilgi Teknolojilerinin Geliştirilmesi Devlet Programı" ("Elektronik Azerbaycan") onaylanmıştır. Dünyada gençlerin yüksek zekaya, yeniliklere ve bilime sahip olmalarını sağlamak için ortaokulları bilgisayarlaştırmaya yönelik bir proje uygulanmaktadır (Azimova, 2021).

1994 yılında ülke hayatına giren mobil iletişim, ülkenin sosyo-ekonomik hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Mobil abone sayısı 9.111.000'e çıkmıştır, bu da 100 kişiye 100 mobil abone anlamına gelmektedir. Ülkenin bölge ve köylerindeki iletişim ve bilgi hizmetlerinde nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması, başkent ile bölgeler arasındaki boşluğun giderilmesi amacıyla "AztelekomNet" İnternet hizmetinin düzenlenmesi sonucunda 34 bölgesel merkezde yüksek hızlı internet bağlantısı İnternet erişimi kullanılarak oluşturulmuştur.

Enerjiden sonra bilgi teknolojisi, ülkemizde en gelişmiş petrol dışı sektördür. Ülkemizde BİT alanında başarıyla uygulanan devlet politikası ve özellikle Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in bu alana gösterdiği ilgi, dünyanın önde gelen BİT şirketlerinin Azerbaycan'a büyük ilgi göstermesine neden olmaktadır. Bu şirketlerin başkanlarının ülkemize yaptıkları ziyaretler ve Microsoft, Cisco ve Intel gibi dünya çapındaki şirketlerin başkanlarının 2007-2008 Davos Ekonomik Forumu'nda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmeleri, Azerbaycan BİT sektörünün gündemde olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bölgede dinamik olarak en çok gelişen ülke olan Azerbaycan, bugün BİT sektörünü genişletmek için büyük bir potansiyele sahiptir. Bu fırsatlardan tam olarak yararlanan toplumumuz, dünya toplumuyla bütünleşmeyi ana görevi olarak görmektedir. 2005 yılından bu yana Azerbaycan Hükümeti ve Dünya Bankası ortak bir proje olan "Finansal Hizmetlerin Geliştirilmesi" ni uygulamaktadır. Bu proje, posta sisteminin modern bilgi teknolojilerinin uygulanmasıyla yeniden inşasını ve geleneksel olmayan ve yeni elektronik hizmet türlerinin sağlanmasını öngörmektedir.

Ülkede TV ve radyo yayıncılığının kalitesini artırmak amacıyla 2010 yılında 44 adet farklı ekipman Teleradio PU tarafından kurulmuş ve devreye alınmıştır. Bakü ve çevresindeki yerleşim birimleri, Sumgayit ve Abşeron Yarımadası ile Gence ve çevresinde dijital televizyon başlatıldı. Ülke nüfusunun %50'sinin yaşadığı bölgelerde dijital televizyon yayını zaten mevcuttur. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, ülkenin ilk telekomünikasyon işlemlerini sağlamak amacıyla 3 Mayıs 2010 tarihli Azercosmos Açık Anonim Şirketi'nin kurulmasına ilişkin bir emir imzalanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 23 Aralık 2010 tarihli kararı ile "Azercosmos" OJSC Tüzüğü onaylanmıştır (Abdurahmanova, 2021).

Ülkemizde yüksek teknoloji ve rekabet gücü yüksek bir ekonominin inşasında BİT'in rolünün genişletilmesi, altyapının modernizasyonu, alandaki ekonomik ve organizasyonel reformlar, Ulusal Sertifikasyon Hizmet Merkezi ve e-imzalar için Ulusal Süper Bilgisayar Merkezi'nin kurulması, e-devlet için çeşitli projelerin uygulanması tasarlanmıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ı bir bilgi geçiş ülkesi haline getirmeye hizmet edecek birkaç başka gelecek projeleri şu anda düşünülmektedir. Nüfusun bilgi ve iletişim teknolojileri imkanlarından yararlanmak için Microsoft ve Intel ile ortak olarak hayata geçirilmesi planlanan Halkın Bilgisayarı projesi, nüfusun yumuşak kredi ile bilgisayar almasına olanak sağlayacaktır (Salilova, 2021).

Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya'yı birbirine bağlayan ve tarihi İpek Yolu'nun geçtiği Batı-Doğu Yüksek Hızlı Bilgi Otoyolu için çalışması da devam etmektedir. Karayolu üzerinde bulunan, komşu ve bu bölgelerden daha az gelişmiş olan yaklaşık 20 ülkeyi birbirine bağlayacak ve BİT'in en gelişmiş olduğu dünyanın en büyük iki bölgesini - Batı Avrupa ve Doğu Asya'yı birbirine bağlayacak. Proje, Azerbaycan'ın coğrafi konumuna, gelişmişlik düzeyine ve en önemlisi bölgedeki lider ekonomik potansiyeline bağlı olarak ülkemizde uluslararası bir anahtarlama merkezi ve küresel bir bilgi bankasının kurulmasını öngörmektedir. Uzmanlara göre, bu projenin uygulanması, dünyada bilgi teknolojisinin geniş ölçekli uygulamasına ve genel olarak bölgesel ekonomik kalkınmaya yeni bir ivme kazandıracaktır.

Azerbaycan Cumhuriyetinde modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin genel kullanım seviyesi tatmin edicidir ve "e-devlet" in kurulması için bir temel vardır. Ülkede "e-devlet" oluşumunun temeli, 2003 yılında "Azerbaycan Cumhuriyetinin Kalkınması için Bilgi ve İletişim Teknolojileri Ulusal Stratejisi (2003-2012)" ile atılmıştır. Bu dönemi izleyen yıllarda çeşitli alanların geliştirilmesi için benimsenen çok sayıda devlet programı, BİT'in uygulanmasını, bu alanda yönetimin etkinliğini ve sunulan hizmetlerin daha iyi organize edilmesini amaçlayan amaca yönelik önlemleri öngörmektedir. Bu çalışmalar karmaşık bir şekilde birbirini tamamlar ve kısa sürede dünyanın gelişmiş ülkeleri seviyesine çıkmak için tanımlanmış bir strateji oluşturmaktadır (Allahverdiyeva, 2021).

Devlet kurumlarının bilgi sistemleri arasında bilgi alışverişini organize etmek ve vatandaşların devlet kurumları tarafından sağlanan e-hizmetleri "tek noktadan alışveriş" prensibine göre kullanmaları için koşullar yaratmak amacıyla "e-devlet" portalı www.e-gov.az oluşturulmuş ve hizmete açılmıştır. Şu anda, 39 devlet kurumunun bilgi sistemleri e-devlet portalına bağlanmış ve bu kurumların 200'den fazla e-hizmeti portal üzerinden sağlanmıştır (Mükərrəmoğlu, 2008).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 29 Aralık 2004 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti devlet organlarında bilgi güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirler hakkında" kararı uyarınca, Azerbaycan Cumhuriyeti devlet organları için internet bölümünün oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi internet bilgi kaynaklarının kullanımına olan ilgiyi artırmıştır. Neredeyse tüm merkezi yürütme organları, özellikle yerel yürütme otoriteleri ve bazı yerel özyönetim organları İnternet bilgi kaynaklarına sahiptir ve bunları nüfusu bilgilendirmek, hizmet sağlamak için ve 2000 yılından bu yana devlet kurumları, bilgi kaynaklarının sistematik organizasyonu

ve kullanımı için koşullar yaratan "gov.az" etki alanını kullanmaktadır (Salilova, 2021).

Ülkemizde mevcut bilgi ve iletişim alanlarının yoğun ve üst düzey gelişimi, mobil iletişim, internet dahil yeni hizmet türlerinin oluşumu ve yaygınlaşması ile karakterizedir. XXI. Yüzyılda Azerbaycan'da bilgi toplumunun geçişi ve kurulması, e-devletin oluşumu ve entelektüel potansiyelin gelişmesi sayesinde petrol sektöründen sonra öncelikli alanlardan biri olan bilgi ve iletişim teknolojileri alanı, son yıllarda daha ciddi bir şekilde girmiştir. Son 10 yılda, bölgelerde yaklaşık 1.400 otomatik telefon santrali ve yaklaşık 1.000 postane inşa edildi. 100 aileye düşen telefon sayısı 1,6 kat, cep telefonu abone sayısı 9,6 kat arttı ve her 100 kişiden 70'i internet kullanıcısıydı. 2013, ülkemizde "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yılı" ilan edildi. Şu anda ülkemizde 1790 otomatik telefon santrali ve 281 radyo ve televizyon istasyonu bulunmaktadır. Her 1000 kişiye 1.123 cep telefonu numarası ve her 100 aileye 67 telefon düşmektedir. Şimdi Azerbaycan'da 10 ulusal, 13 bölgesel, 17 kablolu, 15 İnternet, 1 uydu televizyon, 13 ulusal ve 3 bölgesel radyo bulunmakta ve ülkede dijital yayın başlamıştır. Azerbaycan Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) ortak bir projesi olan Ulusal e-Yönetişim Ağı Girişimi'nin (AzDataCom) ilk aşaması Temmuz 2005'te Bakü ve Sumgayit, Abşeron ve Gence'de tamamlandı. Bölgede bilgi hizmetleri verilmektedir. Bu projenin tam anlamıyla tamamlanması sonucunda, ülkenin tüm bölgelerini kapsayacak bir ağ altyapısı oluşturulacak ve bölgelerde BİT'e erişim artacaktır (Mükərrəmoğlu, 2008).

Azerbaycan'a ileri teknolojileri getirmek ve bilim-yoğun sanayinin gelişmesine hizmet etmek amacıyla, Haberleşme ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı bünyesinde Yüksek Teknolojiler Araştırma ve Geliştirme Merkezi kurulmuştur. Merkez, geleceğin evrimsel endüstrisini oluşturmak için "nanoteknoloji", "biyoteknoloji", "nöroelektronik" ve "yapay zeka"yı birleştiren 21. yüzyıl yakınsama teknolojisini uygulamakta ve kendi yasalarıyla otomatikleştirilmiş bir biçimde şekillenmektedir. Burada kurulan, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan teçhizatın modernliği ve aynı yerde monte edilmeleri, belirlenen hedefe ulaşmanın temelini oluşturmaktadır. Merkez, Fotometrik Laboratuvarı, Biyokimyasal Nanoteknoloji Laboratuvarı, A-CVD Karbon Nanoteknoloji Laboratuvarı, Optik Spektrometri Laboratuvarı, Elektron Mikroskobu Laboratuvarı (AFM-Atomik Güç Mikroskobu, SEM-Taramalı Elektron Mikroskobu) dahil olmak üzere son teknoloji laboratuvarlara sahiptir (Tağıyev, 2017: 12).

2.4. AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ

Azerbaycan'ın 100'den fazla ülke ile ihracat-ithalat ilişkisi bulunmaktadır. Günümüzde büyük bir işletmenin faaliyetlerini dış ekonomik faaliyete katılmadan hayal etmek imkansızdır.

Tezin temel amacı, Azerbaycan'daki dış ticaretin durumunu incelemek, dış ticaretin ana ve öncelikli alanlarını ve dış ticaretin ulusal ekonominin sürdürülebilir kalkınması üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma konusu, Azerbaycan'ın ulusal ekonomisinin gelişiminde dış ticaretin rolü ve bu alandaki istatistiksel göstergelerdir. Araştırmanın amacı, bu alandaki sorunların incelenmesi, dış ticaret dinamiklerinin analizi, dış ticaretin gelişmesi için olasılıkların analizidir.

Ticaret, sosyal işbölümü sisteminde bağımsız bir yere sahiptir ve iş bölümü ve mal değişimi ilkelerine dayanan ekonomik ilişkilerin ayrılmaz bir parçasıdır. Ticaretin ekonomik özü, ilk olarak, insan emeğinin bir aşamadan diğerine aktarılması ve ikinci olarak, bu ürünün üreticiden tüketiciye teslim edilmesidir, onsuz büyük ölçekli üretim imkansızdır. Son 40 yılda uluslararası ticaret 15 kat, üretim ise sadece 6 kat artmıştır.

Dış ticaret faaliyetinin ana hedefleri mallar, hizmetler, fikri mülkiyet ve bilgilerdir.

1. Mallarda dış ticaret - malların ithalatı ve ihracatıdır. Mallar, dış ticaret mübadelesi için geliştirilmiş bir nesnedir. Malların üretimi için malzeme rolü oynayan mallar, uluslararası ticarete olduğu kadar ulusal dış ticarete de önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 5: Dış Ticaret Cirosunun Dinamikle

Yıllar	Bir milyon dolar olarak				Bir önceki yıla göre gerçek fiyatlarla, ilgiyle		
	Ticari ciro	İthalat	İhracat	Denge	Ticari ciro	İthalat	İhracat
1991	4,002.2	1,881.2	2,121.0	239.8	X	x	X
1995	1,304.9	667.7	637.2	-30.5	91.2	85.8	97.6
1998	1,682.6	1,076.5	606.1	- 470.4	106.8	135.5	77.6

2002	3,832.9	1,665.5	2,167.4	501.9	102.3	116.4	93.7
2005	8,558.4	4,211.2	4,347.2	136.0	120.0	119.8	120.2
2009	20,824.5	6,123.1	14,701.4	8,578.3	37.9	85.4	30.8
2012	33,560.9	9,652.9	23,908.0	14,255.1	89.3	96.9	86.2
2016	21,946.7	8,489.1	13,457.6	4,968.5	112.9	89.6	129.7
2019	33,302.8	13,667.2	19,635.6	5,968.4	96.8	93.5	98.8

Kaynak: Devlet Gümrük Komitesinin Bilgileri

Tüm ürünler birkaç gruba ayrılabilir:

- Maden ve yakıt kaynakları (elektrik ve diğer enerji türleri)
- Tarım, gıda ve orman ürünleri (balık ve deniz ürünleri dahil)
- Gıda dışı tüketim malları (kumaşlar, giysiler, ayakkabılar, mobilyalar, mutfak eşyaları ve diğer ev eşyaları, ilaçlar, parfümler ve kozmetikler, vb.);
- makine ve teçhizat (ayrı ve eksiksiz ve bu araç grubu, elektronik teçhizat, ev aletleri ve diğer bazı makine ve teçhizat genellikle izole edilmiştir);
- Diğer bitmiş ve yarı mamul ürünler

Dış ticaret faaliyetleri için belgeler hazırlanırken her emtia için Dış Ticaret Faaliyetinin normlarını dikkate almak önemlidir.

2. Hizmetlerde dış ticaret alanında hizmetlerin sağlanması- üretim, pazarlama, teslimat vb. (işin yürütülmesi dahil) Hizmetlerin sağlanması aşağıdaki şekillerde gerçekleştirilebilmektedir.

- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarından karşı ülkelerin topraklarına
- Karşı taraf ülkelerin topraklarından Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına
- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarındaki karşı tarafın müşterisine
- Karşı tarafın topraklarındaki Azerbaycan Cumhuriyeti müşterisine
- Azerbaycanlı bir hizmet sağlayıcının, yabancı bir ülkenin topraklarında veya onun adına ticari varlığı olmayan yetkili bir kişinin katılımıyla yabancı bir devlette hizmet vermesi
- Azerbaycan Cumhuriyetinin topraklarında yabancıların katılımıyla veya adına Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ticaret yapmayan bir yabancı hizmet sağlayıcı;
- Yurtdışında ticaret yapan Azerbaycan hizmet sağlayıcısı
- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ticaret yapan dış hizmet sağlayıcı

Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın tanımına göre, hizmet ticareti, sınır ötesi hareketlerinin yanı sıra katılımcı ülkenin gümrük bölgesindeki tüzel kişilerin ve bireylerin üretimi ve tüketimidir.

Bu tanımlara göre 3 çeşit hizmet vardır.

1. Sınırdan bir eyaletten diğerine hizmet temini, tedarikçi ile tüketici arasındaki sınırın farklı taraflarında yer alır (örneğin, gerekli bilgiler müşteriye modern iletişim araçları kullanılarak iletilir).
2. Bir ülkenin topraklarındaki diğer ülkelere hizmet sağlanması (tıp, turizm vb.)
3. Kalıcı veya geçici olarak başka bir devletin topraklarında bulunan bir devletin bir tedarikçisi tarafından hizmet sağlanması (danışmanlık, bankacılık vb.)

Hizmet sağlayıcılar olarak tüketiciler, bir ülkeden diğerine uluslararası ticarete de hizmet verebilirler. Sonuç olarak, hizmet üreticisi sadece bu hizmetleri ihtiyaç duyulan ülkelerde sağlamakla kalmaz, hizmetlerini de kullanır.

3. Bilgi içeren dış ticaret, bağımsız bir dış ticaret nesnesi olarak veya dış ticaret faaliyetinin diğer nesnelerinin bir parçası olarak 2 yönde gerçekleştirilir. Dış ticaret verilerinin dış ticaret faaliyetinin diğer nesneleriyle birleşimi aşağıdaki durumlarda not edilir;

- Bilgi satılan malların ayrılmaz bir parçasıysa, bu dış ticaret malları için geçerlidir.
- Bilgi aktarımı, fikri mülkiyet haklarının devri olarak gerçekleştiriliyorsa, fikri mülkiyette dış ticarettir;
- Diğer durumlarda hizmetler dış ticaret olarak kabul edilir.

Malların teslimi sırasında kullanımı için gerekli bilgiler sağlanmışsa bu bilgilere ilgili bilgiler denir.

4. Fikri mülkiyette dış ticaret - Fikri mülkiyete münhasır hakların devri ve yabancı bir Azerbaycanlı tarafından yabancılara veya bir yabancı tarafından Azerbaycanlılara fikri mülkiyet kullanma hakkının verilmesi.

Yazarın entelektüel faaliyetin sonuçlarını satma hakkı bir fikri mülkiyet kavramıdır, aksi takdirde entelektüel faaliyetin sonuçları manevi üretim olarak değerlendirilir. Satış, basit bir sözleşme hükümlerine göre (alıcıya fikri mülkiyeti kullanma izni vermeden) veya alıcıya sözleşmede bu mülkü kullanmak için özel bir hak verilmişse yapılabilir.

Her devletin dış ticaret faaliyetleri düzenlenmelidir ve bu nedenle her devlet kendi dış ticaret politikasını belirler.

Dış ticaret politikası, vergiler, sübvansiyonlar ve ithalat ve ihracata kısıtlamalar uygulayarak dış ticareti etkilemenin bir yoludur. Ekonominin genel durumu ve herhangi bir ülkenin normal işleyişi ithalat ve ihracat işlemlerine bağlıdır, bu nedenle dış ticaret kuralları devlet tarafından belirlenir. Dış ticaret politikası, dış ticaretin devletin vergiler ve ithalat ve ihracata kısıtlamalar yoluyla düzenlenmesi ile bağlantılı olan kısmen bağımsız bir dış ticaret politikasıdır. Dış ticaret politikasının oluşturulması, dünya ekonomisindeki uluslararası üretim ve sermayenin artırılması gibi bir dizi nesnel sürece bağlıdır. Dış ticaretin önemi devlet için çok önemlidir, büyümesinin ekonominin durumuna olumlu etkisi vardır, ancak dünya pazarına bağımlılığı ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasına olumsuz etki edebilir (Q ribov, 2019: 68).

Yabancı mallarla rekabet etmeme nedeniyle ekonominin bazı sektörlerindeki durum bozulabilir, döviz kurlarında ve dünya piyasa fiyatlarında meydana gelen değişiklikler ekonomik kayıp riskini artıracaktır. Dış ticaret faaliyetlerini, yetkililer tarafından uygulanan bir yasama, yürütme ve denetleyici standart önlemler sistemi aracılığıyla düzenler.

Dış ticareti düzenleyen tarife ve tarife dışı yöntemler vardır. Her devlet, dış ticareti düzenlemek için kendi kural ve prosedürlerini belirler, çünkü bir bütün olarak ulusal ekonominin durumu, ithalat ve ihracat işlemlerinin etkinliğine bağlıdır.

Dış ticaret politikası, ülkenin diğer ülkelerle ticari ilişkilerini düzenlemede kilit bir unsurdur.

Dış ticaret politikasının temel hedefleri

- Ülkenin uluslararası işbölümünün düzeyini ve yöntemini değiştirmek
- Dış ticaret ciro hacminin değiştirilmesi (ithalat ve ihracat)
- Dış ticaretin yapısını değiştirmek

Tablo 6: Ülkelere Göre Dış Ticaret Ciroosu (Bin Abd Doları)

Ülkeler	2008	2011	2014	2017	2018	2019
Toplam	54,926,021.1	36,326,867.0	31,016,306.5	24,103,278.5	30,954,982.9	33,302,818.2
Bağımsız Devletler Topluluğu-Toplam	3,417,803	5,477,900	2,921,244	3,525,038	3,999,455	4,610,980
Belarus	94,968.9	731,310.8	99,032.7	147,700.6	203,665.5	227,260.5
Kazakistan	490,300.6	275,589.3	250,895.6	142,099.9	220,744.7	229,601.7
Kırgızistan	4,927.6	22,074.7	27,502.9	1,760.2	6,082.8	5,791.4
Moldova	6,436.2	8,119.5	5,501.4	6,993.8	6,688.8	7,880.3
Özbekistan	29,893.1	72,436.8	61,512.2	30,000.6	43,948.4	81,962.9
Rusya Federasyonu	1,933,258	2,828,452	1,954,751	2,141,121	2,550,162	3,022,04
Tacikistan	46,102.4	15,985.6	2,824.7	2,045.8	6,587.2	3,160.8
Türkmenistan	72,561.4	56,835.2	51,201.2	164,135.7	133,042.7	225,652
Ukrayna	739,354.8	1,467,096	468,021	889,181	828,532	807,624
Diğer-ülkeler-Toplam	51,508,21	30,848,967	28,095,062	20,578,239	26,955,527	28,691,837
Almanya	804,136.7	1,368,654	2,629,200.	894,183.0	1,447,734.2	1,642,151.4
Amerika Birleşik Devletleri	6,281,697	2,435,130	1,309,246	781,785.7	858,501.9	791,884.9
Çek Cumhuriyeti	21,367.5	306,581.7	637,974.4	664,507.0	1,045,802.4	703,107.6
İblis	977,802.4	667,261.1	760,945.4	1,298,342.3	1,310,222.9	2,184,194.0
Fransa	2,455,505	4,645,509	1,680,839.	614,818.7	625,041.0	787,366.6
Gürcistan	542,202.8	624,810.2	623,437.9	561,905.5	592,324.2	659,027.1
İran İslam Cumhuriyeti	452,874.8	305,315.2	186,597.9	257,068.8	446,043.2	493,832.4
İsrail	3,685,879	855,131	1,790,908	671,612	1,334,729	1,375,302
İsviçre	81,407.9	357,471.3	249,290.3	239,858.0	676,397.4	1,402,367.6
İsveç	85,455.3	86,334.1	50,003.0	28,945.9	30,943.1	32,934.1
İtalya	19,410,56	9,595,564	5,078,261	5,671,290.	6,219,867.8	6,008,539.0
Kanada	584,424.8	16,742.7	254,746.0	609,402.1	747,773.5	536,377.3
Kore Cumhuriyeti	859,600.8	648,039.2	186,310.2	85,613.3	226,783.7	159,881.5
Macaristan	17,086.1	36,784.9	95,552.6	43,328.5	67,406.2	35,697.5
Norveç	123,095.5	37,748.4	33,922.0	157,234.5	107,524.7	103,984.8
Türkiye	1,433,326	1,758,204	1,789,134	2,667,578	3,402,809	4,509,496
Japonya	387,480.0	175,323.7	241,737.3	175,128.9	393,912.7	311,792.0
Yunanistan	297,498.7	216,987.4	318,778.0	171,684.0	170,637.5	256,660.6
Diğer ülkeler	526.3	717.5	1,049.3	1,528.5	1,489.6	1,760.5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, 2021

- Devletin gerekli kaynaklarla sağlanması
- İhracat ve ithalat oranındaki değişiklikler

İki dış ticaret politikası vardır: korumacılık ve serbest ticaret. Dış ticaret politikası, devletin herhangi bir entegre ekonomik birliğe üye olup olmamasına bağlıdır ve buna bağlı olabilmektedir;

- Otonom (bağımsız, tek taraflı)
- Sözleşme (birkaç devletle ortaklaşa geliştirilmiştir)
- Özerk Sözleşme

Geleneksel dış ticaret politikası esas olarak serbest ticaret bölgelerinde kullanılmakta, ancak bu üçüncü bir ülke ile ticaret yaparken farklı olabilmektedir. Her ülke, dış ticareti etkilediği ölçüde korumacı politikalar, serbest ticaret politikaları ve hafif kurallar arasında ayırım yapmaktadır (Qəribov, 2019: 68).

Serbest ticaret (liberalizm), gümrük yetkililerinin sadece ithalat ve ihracat mallarının kayıt altına alınması politikasıdır. İthalat ve ihracat vergileri uygulanmaz, ithalat ve ihracatta herhangi bir kısıtlama yoktur. Bu politika, ekonomik etkinliği yüksek ülkeler tarafından uygulanmaktadır. Bu durumda yerel girişimciler mallarının rekabet gücüne güvenmekte ve onları dünya pazarına getirmekten tereddüt etmemektedir. Dünyadaki çoğu ülke esnek bir dış ticaret politikasına sahiptir. Diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler için elverişli koşullar sağlarken korumacı yöntemleri birleştirir ve serbest ticaret unsurlarını uygulamaktadırlar: dış ticaret politikası alanındaki karşılıklı yükümlülüklerle ilişkin hükümlerle ticaret anlaşmaları yapmaktadırlar. Bu politikanın savunucuları, serbest ticaretin sınırlı ticaretten daha etkili olduğu konusunda hemfikirdir.

Ülke rejimi, ithalat gümrük vergilerinin seviyesinin %10'u ve mal ithalatı üzerindeki kısıtlamaların ithalatın %25'ini aşmaması koşuluyla, nispeten açık bir politika olarak kabul edilir. Talebin uygulandığı ithalat değerinin ağırlıklı ortalaması olarak hesaplanmaktadır.

Korumacılığın birkaç biçimi vardır;

- Seçici korumacılık- belirli mallara veya belirli ülkelere yönelik korumacılık
- Tarımı koruma-tarım ilkesi çerçevesinde tarım başta olmak üzere özel sektörü korur.
- Toplu korumacılık, kuruluşlarına üye olmayan ülkelere karşı ülke dernekleri tarafından uygulanmaktadır.

- Örtülü korumacılık, iç ekonomi politikası yöntemleriyle uygulanmaktadır.

Dış ticaret politikası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından belirlenen kriterlere göre değerlendirilir. Dünya ticaretinde serbest ticaret fikrinin güçlenmesi korumacılığı zayıflatmaktadır.

Daha gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş bir ülkeye korumacılık uygularsa veya daha gelişmiş ürünler tarafından takip ediliyorsa, bu korumacılığa saldırgan politika denmektedir, bu durumda reaktif, rekabeti zorlaştırıyor ve ekonomik durgunluğa yol açmaktadır. Daha az gelişmiş ülkeler tarafından daha gelişmiş ülkelere karşı uygulanıyorsa, ihtiyati bir önlemdir, yani sanayisini korumak için ilerici politika olarak adlandırılmaktadır. Her devlet bağımsız olarak dış ticaret politikasını düzenlemek ve geliştirmek için yollar yaratır, ekonomik güvenliği sağlar, ekonomik egemenliği ve ekonomik çıkarları korumaktadır.

Aşağıdakiler, uluslararası ekonomik ilişkiler çerçevesinde dış ticaret politikasını etkilemektedir:

- dünya ekonomisinin dinamikleri ve yapısındaki jeopolitik ve ekonomik değişiklikler;
- Özellikle dünya para birimleri, dolar ve euro ile ilişkili döviz dalgalanmaları;
- ülkelerin yaşam standartları, özellikle sınırlar arasındaki farklılıklar;
- Küresel ekonomide nüfus göçü ve krizler: dönemsel, yapısal, finansal;

Devletin ekonomi politikasının ayrılmaz bir parçası olan dış ticaret politikası, bir ülkenin, ortak ülkelerinin ve dolayısıyla bir bütün olarak dünya ekonomisinin ekonomik gelişimini etkileyen tamamen bağımsız bir faktördür (Qəribov, 2019: 68).

Azerbaycan bir devlet olarak bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dış ekonomi politikasını ekonomi politikası çerçevesinde belirlemeye çalışmış, Azerbaycan'ın Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasındaki çok elverişli coğrafi konumu politikasını çok daha başarılı hale getirmiştir.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli mülkiyet türlerinin geliştirilmesi, ekonominin yüksek lojistik temeli, işbölümü ve geniş işbirliği kapsamı vb, ülkenin uluslararası işbirliğindeki konumunu daha da güçlendirmektedir.

Şu anda Azerbaycan'da dünya pazarında üretilen mallara büyük ilgi vardır. Şu anda 180'den fazla ülkede Azerbaycan Cumhuriyeti tüzel kişileri ve şahısları ortaklarıyla ticaret yapmaktadır. Ayrıca resmi istatistiklere göre 2018 yılında ürünlerimiz 109 ülkeye ihraç edilmiştir.

Geçmişte Azerbaycan'ın ana ticaret ortakları BDT ülkeleriydi, ancak bugün bu durum Avrupa Birliği lehine değişmişti. Rusya Federasyonu, BDT ülkeleri arasında Azerbaycan ile en büyük ticaret cirosuna sahip Rusya Federasyonu'nun ticaret payı, Azerbaycan ile toplam BDT ticaretinin %50'sidir. Rusya'nın BDT ülkelerine göre bu kadar büyük bir paya sahip olmasının nedeni, Rusya'nın Azerbaycan tarım ürünleri için geniş bir pazara sahip olmasıdır.

Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi verilerine göre, Azerbaycan'ın 2017 yılında toplam dış ticaret cirosu 22593,6 milyon ABD doları, ithalat hacmi 8782,0 milyon ABD doları, ihracat hacmi ise 13811,6 milyon ABD doları olmuştur. İtalya 6.219.861,1 USD ile Azerbaycan'ın en büyük ihracatçısı olurken, 1.885.164,6 USD ile Rusya Federasyonu en büyük ithalatçısı olmuştur.

Modern dünyada yerini almak için çabalayan Azerbaycan Cumhuriyeti, 23 Haziran 1997 tarihinde DTÖ Sekreterliğine DTÖ üyeliği için başvurmuştur. Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliğinin amacı aşağıdaki nedenlerdir.

- Dünya ekonomisine entegrasyonu hızlandırmak
 - DTÖ üye ülkeler tarafından verilen tavizlerden yararlanmak
 - Ticaret faaliyetlerini DTÖ tarafından belirlenen temel kurallar çerçevesinde yürütmek
 - Ülkede uygulanmakta olan ekonomik yenilikler için uluslararası kuruluşlardan ve farklı ülkelerden yardım alma imkanına sahip olmak.
 - DTÖ kurallarını uygulayarak daha fazla yabancı yatırım çekebilmek
 - Olası sorunları çözmede DTÖ mekanizmasından yararlanmak
- Azerbaycan'ın görüşmelerde izleyeceği dört ana yön belirlenmiştir.

1. Mal ticareti hakkında
2. Hizmet ticaretinde
3. Fikri Mülkiyet Hakkında
4. DTÖ kurallarından sapan sorunlar hakkında

Bu pozisyonun esasları açıklanmadan önce, tartışmalar sırasında ülkemizin ekonomik çıkarlarını karşılamayan kararların önüne geçmek için iş dünyası ile görüşmeler yapılması ve üyelik sürecinde şeffaflığın sağlanması gerektiği unutulmamalıdır. DTÖ üyeliği ülke ekonomisine olumlu bir ilerleme getirecek, örneğin dış ticaretin liberalleşmesi, dünya ekonomisine entegrasyon, gümrük vergilerinin düşürülmesi, engellerin kaldırılması pek çok olumlu sonuç

doğurabilmektedir. Bu sonuçlara ulaşmak için Azerbaycan'ın mevcut şartları yerine getirmesi gerekmektedir.

Ekonomik ilişkiler, uluslararası toplumsal işbölümünün bir sonucu olarak ortaya çıkarmakta ve gelişmektedir. Uluslararası ekonomik ilişkiler, ülkenin ve bölgelerinin ekonomik kalkınma düzeyini ve yönünü etkileyen önemli bir faktördür. Her ülke ve onu oluşturan bölgeler, uluslararası ekonomik ilişkilerden etkilenen kendi ekonomik gelişme düzeylerine ve yönlerine sahiptir. Devletler, karşılıklı çıkar alanlarında işbirliği yaparlar ve her ülkeye fayda sağlayan karşılıklı yarar sağlayan anlaşmalar yapmaktadırlar (Qəribov 2019: 68).

Azerbaycan'ın dış ticareti, ülkenin çalışan nüfusunun önemli bir kısmına istihdam sağlamakta, manatın istikrarını sağlamakta, ülkenin büyüyen devlet bütçesinde önemli bir güçtür ve birçok bakımdan Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamaktadırlar. Ülkenin GSYİH 'sının çoğu ihracat operasyonlarından gelmektedir.

Dış ticaret işlemlerinin tarife düzenlemesi, ülkenin gümrük sınırını geçen tüm maddi ve fikri mülkiyet nesnelerinin ekonomik düzenlemesinin bir aracı olarak anlaşılmalıdır. Dış ticaret işlemlerinde böyle bir ekonomik düzenleme aracının müdahalesi zaten bir çalışma mekanizması yaratmaktadır. Tüm gümrük ilişkilerinin varlığını belirleyen bu mekanizmadır. Bu nedenle, bu mekanizmayı dikkatlice inceleme ihtiyacı göz önüne alındığında, çalışmasına önemli bir yön olarak özel dikkat gösterilmiştir. Dış ticaret işlemlerinin tarife düzenleme mekanizmasının tüm unsurlarının ayrı ayrı açıklığa kavuşturulması, bu mekanizmanın genel yapısını anlamının tek yoludur. Gümrük tarifesi düzenlemesinin hukuki dayanağı Azerbaycan Cumhuriyeti "Gümrük Tarifesi" Kanunudur. Devletin dış ticaret düzenlemesinin önemli bir aracı olan gümrük tarifelerinin oluşturulması ve uygulanmasına ilişkin kurallar ile Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük sınırını geçen mallar üzerindeki harçların tahsiline ilişkin kurallar mevzuata göre belirlenmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük tarifesi, malların tanımlanması ve kodlanması için harmonik sisteme dayanmaktadır. Bu, uluslararası uygulama ve standartları tam olarak karşılarken, tarife sisteminde şeffaflık yaratmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinin gümrük tarifesi, cumhuriyette eşit rekabet ve yabancı yatırımların çekilmesi temelinde ekonomik büyüme, işletmelerin gelişmesi için uygun koşullar yaratırken ihracata yönelik üretimi artırmaya izin vermektedir.

Devletin dış ekonomik faaliyetinin düzenlenmesinin ana kısmı iç pazarı dış rekabetin istenmeyen etkilerinden korumayı amaçladığından, bu görevler temel olarak dış ekonomik faaliyetin tarife düzenlemesi yoluyla yerine getirilmektedir. Tarife düzenlemesi, dış ekonomik faaliyeti düzenlemek için hem geleneksel hem de aktif olarak kullanılan bir araç olarak kabul edilmektedir. Tarife düzenlemesi, mallara ithalat ve ihracat vergisi oranları belirlenerek yapılır ve devlet, bu vergi oranlarını belirli bir süre yükseltip düşürerek dış ekonomik faaliyeti yani dış ticareti düzenlemektedirler. Tarife düzenlemesi, ulusal ekonomik güvenliğin, kamu düzeninin, insan hayatının ve sağlığının, toplumun ahlaki ve etik değerlerinin korunmasının yanı sıra, malların ülke gümrük sınırları boyunca dolaşımına ilişkin gümrük vergilerinin tahsil edilmesi yoluyla devlet bütçe gelirlerinin yenilenmesini sağlar(Şekərəliyev və Şekərəliyeva, 2015).

Gümrük tarifesinin temel amacı aşağıdaki gibidir:

1. Ülkedeki ithalatın emtia yapısının rasyonelleştirilmesi;
2. Ülkedeki mal ithalatı ve ihracatı, döviz gelirleri ve harcamalarının uygun bir oranının sağlanması;
3. Yabancı paranın ülkenin gümrük bölgesine ithalatı ve ihracatı üzerinde etkin kontrolün düzenlenmesi;
4. Ülkedeki malların üretim ve tüketim yapısında aşamalı değişiklikler için koşulların yaratılması;
5. Ülke ekonomisinin dış rekabetin olumsuz etkilerinden korunması;
6. Ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile etkin bir şekilde bütünleşmesi için koşullar yaratmak.

Gümrük fiyatı, adından da anlaşılacağı gibi, yalnızca eşyanın gümrük amaçları içindir - gümrük ödemelerinin hesaplanması, benzer (özdeş) eşyanın gümrük değerinin belirlenmesi, para cezalarının uygulanması, gümrük istatistiklerinin muhafaza edilmesi vb. diğer gümrük amaçları için kullanılan değerdir. Eşyanın gümrük fiyatı aşağıdaki amaçlar için kullanılan değerdir.

1. Mallar üzerindeki vergilerin tahsilatı için;
2. Dış ekonomik ilişkiler ve gümrük istatistikleri, ticaret ve ekonomik ilişkilerin devlet düzenlemelerinin yanı sıra yabancı ekonomik işlemler üzerinde para kontrolü yapmak;
3. Bu alandaki banka yerleşimlerinin uygulanmasına ilişkin önlemler.

Azerbaycan'da dış ticaret cirosunun dinamiklerinde büyüme 2003 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 5216.6 milyon dolar, mal ithalat hacmi 2.590.4 milyon olarak, USD ve ihracat 2.626,2 milyon dolar ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 35,79 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2004 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 7131,4 milyon dolar, mal ihracatı hacmi 3.615.5 milyon, USD, ithalat ise 3.515.9 milyon olarak ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 99,59 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2005 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 8.558.4 milyon dolara ulaştı. Mal ihracatı hacmi 4.347,2 milyon olarak, USD, ithalat 4 211,2 milyon olarak ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 136 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2006 yılında 140 ülke ile yapılan ticaret işlemi hacmi 11638,9 milyon dolar, mal ihracatı hacmi 6.372,2 milyon, ABD doları, ithalat ise 5.266,7 milyon ABD doları ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 1105,5 milyon dolar olarak gerçekleşti, 2242 ürün ihraç edildi, 5935 ürün ithal edilmiştir.

2007 yılında 138 ülke ile ticaret işlemi hacmi 11.771,7 milyon dolar, mal ihracatı hacmi 6.058,2 milyon, ABD Doları ve ithalat 5 713,5 milyon dolar ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 344,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılında, cumhuriyetin sakinleri ve mukim olmayanları tarafından 141 ülke ile gerçekleştirilen ticaret işlemlerinin hacmi 54926 milyon dolar, ihracat hacmi 47.756,0 milyon, USD, ithalat ise 7.170.0 milyon ve dış ticaret fazlası 40.586 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 2.0824.5 milyon dolar, mal ihracat hacmi 14.701.4 milyon, ABD doları, ithalat ise 6.123,1 milyon ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 8578,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılı sonuçlarına göre Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 27.924 milyar dolar, mal ihracat hacmi 21.324 milyar, USD, ithalat ise 6.599 milyar dolar ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 14.725 milyar dolar olarak gerçekleşti.

2011 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 36.326 milyar dolar, ülkeden ihraç edilen mal hacmi 26,57 milyar dolar, ithalat hacmi 9.755 milyar dolar ve ticaret cirosundaki pozitif bakiye 16.814 milyar dolar olarak gerçekleşti.

2012 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 43813,5 milyon dolar, mal ihracat hacmi 34160,6 milyon dolar, USD, ithalat 9652,9 milyon dolar oldu. Dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 24507,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2013 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 43554,1 milyon dolar olarak gerçekleşti. Mal ihracat hacmi 32841,6 milyon olarak gerçekleşti. USD ve ithalat 10712,5 milyon oldu. Dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 22129,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2014 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 39.407,5 milyon dolara ulaştı. Mal ihracat hacmi 30219,8 milyon doları, ithalat ise 9187,7 milyon dolar ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 21032,1 milyon dolar olarak gerçekleşti.

2015 yılında Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu 25.781 milyon dolara ulaştı. Mal ihracat hacmi 16559.6 milyon doları, ithalat 9221,4 milyon dolar ve dış ticaret cirosunun pozitif bakiyesi 7338,2 milyon dolar olarak gerçekleşti (Əhmədov, 2021).

Tablo 7: Dış Ticaret Katılımcıları Hakkında Bilgiler (01.01.2020 – 31.07.2020)

Göstergeler	Miktar (adet)
Yabancı ülke sayısı	172
Aşağıdakiler dahil CIF katılımcılarının sayısı:	28 988
- Bireyler için (ticari amaçla satılan mallar için)	22 218
- Aşağıdakiler dahil tüzel kişiler için:	6 770
- kamu sektörü	223
- özel sektör	6 547

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Dış Ticaret Gümrük İstatistikleri

2.4.1. Azerbaycan'da Gümrük Tarifeleri

Gümrük alanında önemli alanlardan biri, mal ve taşıma araçları gümrük sınırını geçtiğinde gümrük vergilerinin tahsilatıdır. Gümrük ödemelerinin cumhuriyetin toplam geliri içindeki payı %20'ye ulaşmaktadır.

Gümrük ödemelerini ifade eder:

- ithalat gümrük vergileri;
- ihracat gümrük vergileri;
- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına ithal edilen mallardan alınan Katma Değer Vergisi (KDV);
- Azerbaycan Cumhuriyeti Gümrük Bölgesine ithal edilen mallardan alınan haklar;

Eşya gümrük sınırını geçtiğinde, gümrük vergilerini ve harçlarını ödeme görevi (yükümlülüğü) oluşmaktadır:

- mal ithal ederken - gümrük sınırını geçme anında;
- eşya taşırken - gümrük beyannamesi verilmesi sırasında veya Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük bölgesinden malların ihracatı ile ilgili faaliyetlerin tamamlanmasından sonra.

Beyan sahibi ve gümrük komisyoncusu, malları beyan etmeleri halinde gümrük resim ve vergilerinin ödenmesinden sorumludur. Gümrük resim ve vergilerinin ödenmemesi, yanlış hesaplanması ve zamansız ödenmesi durumunda, gümrük vergileri ve harçlarının ödenmesinden hukuken sorumlu kişi gümrük idarelerine karşı sorumludur. Gümrük resim ve vergilerinin vergilendirilmesinin amacı gümrük sınırını geçen mallardır.

Gümrük vergileri ve harçlarının hesaplanmasında vergi temeli bunlardır:

- malların gümrük kıymeti;
- miktarları.

Gümrük vergileri ve harçları, beyan sahibi veya gümrük vergilerinin ödenmesinden sorumlu kişi tarafından bağımsız olarak hesaplanır. Bazı durumlarda, gümrük vergileri, uluslararası postanelerde gümrük işlemlerini gerçekleştiren kişi tarafından hesaplanmakta ve alınmaktadır.

Gümrük ödemelerinin ödenmesi konusu gündeme getirilirken, Azerbaycan Cumhuriyeti Gümrük Kanununa gümrük vergileri gümrük idaresi tarafından yerine getirilmektedir. Her durumda, ödenecek gümrük vergileri Azerbaycan Cumhuriyetinin para birimi üzerinden hesaplanacaktır. Malların gümrük kıymeti, sözleşmeye dayalı olarak değeri ve diğer maliyetleri (nakliye, sigorta, yükleme ve boşaltma vb.) içermektedir. Eşyanın gümrük kıymeti, beyan sahibi tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının yöntemlerine göre hesaplanacak ve eşyanın beyanı sırasında gümrük idarelerine sunulacaktır.

- maliyet hesaplama yoluyla (belirli giderlerin maliyeti hesaplanır ve ithal edilen mallar üzerindeki gümrük vergilerinin miktarı);
- rezerv yöntemine göre (gümrük değeri, dünya gümrük uygulamalarına göre hesaplanır).

Tablo 8: Bütçe Gelirlerine İlişkin Bilgiler (01.01.2020 – 31.07.2020)

Gümrük ödemeleri	Miktar (bin AZN)
Gümrük vergileri hakkında	568 566.10
KDV hakkında	1 691 438.10
Özel tüketimde	78 489.20
Yol vergisinde	21 543.80
Toplam	2 360 037.20

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Dış Ticaret Gümrük İstatistikleri

Beyan sahibi tarafından beyan edilen eşyanın gümrük kıymetinin tespiti ile ilgili bilgiler, güvenilir belgelere ve doğrulanmış bilgilere dayanmalıdır.

- Azerbaycan Cumhuriyetinde aşağıdaki gümrük vergileri uygulanır:
- Advalor - malların gümrük değerinin yüzdesi olarak hesaplanır;
- özel - mal birimi başına belirlenen bir değerde hesaplanır;
- kombine - her iki türü birleştirilerek hesaplanır (Nuriyev ve diğerleri 2012).

Gümrük vergisi oranları ve belirlenmesi için kurallar:

1. Bu Kanunda öngörülen haller dışında, gümrük vergilerinin oranları, Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük sınırını geçen tüzel kişiler ve şahıslara, işlem türlerine ve diğer faktörlere bağlı olarak değiştirilememektedir.

2. İthalat gümrük vergilerinin oranları Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Azerbaycan Cumhuriyetinin uygun bir ticaret rejimi uyguladığı ülkelerin malları için ithalat gümrük vergisi oranlarının son sınırı Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Konseyi tarafından belirlenmektedir.

3. İhracat gümrük vergilerinin oranları ve bunların uygulanacağı malların listesi ile dış ekonomik düzenlemenin tarif dışı önlemleri Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Azerbaycan Cumhuriyetinin elverişli ticaret rejimi uyguladığı ülkelerin malları için ihracat gümrük vergisi oranlarının son sınırı Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Konseyinde belirlenmektedir.

Bu Kanun hükümlerine göre, Azerbaycan Cumhuriyetinin tarife avantajı sağladığı durumlar dışında, elverişli ticaret rejimi uygulamayan ülkelerin malları ile ödenmesi halinde bilinmeyen ülke malları üzerindeki ithalat gümrük vergisi oranları iki katına çıkarılmaktadır (Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1995)

Tablo 9: Dış Ticaret Gümrük İstatistiklerinin Temel Göstergeleri (01.01.2020 – 31.07.2020)

Göstergeler	Bin ABD doları ile	Bir milyon dolar olarak	İhracat ve ithalatın payı,yüzde olarak
Dış ticaret cirosu	15 031 904.16	15 031.90	100.00
dahil olmak üzere:			
İhracat	9 131 138.02	9 131.14	60.75
İthalat	5 900 766.14	5 900.76	39.25
Dış ticaret dengesi	3 230 371.88	3 230.38	-

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Dış Ticaret Gümrük İstatistikleri

2.4.2. Azerbaycan'da İhracat

Azerbaycan'daki malların ihracatı ve genel olarak iç pazarda satış için aşağıdaki sertifikalar gereklidir:

Menşe Şahadetnamesi - tüm ürünler için;

Kalite sertifikası - Avrupa Birliği'ne ihraç edilen gıda ürünleri için;

Veteriner sertifikası - canlı hayvanlar ve kesilmiş etler için;

Hijyenik sertifika - tüm ürünler için;

Bitki sağlığı sertifikası - bitkiler ve bitkisel ürünler için;

Uygunluk Sertifikası - çoğu ürün için

Daha önce de belirtildiği gibi, mevzuat ihracat için bir menşe ve kalite belgesi öngörmesine rağmen, bunları almak için başka sertifikalar gerekmektedir. Genel olarak, yukarıdaki sertifikaları alma sırası aşağıdaki gibidir:

- Bitki sağlığı sertifikası (bitkiler ve bitkisel ürünler olması durumunda)

-Veteriner sertifikası (hayvansal ve hayvansal ürünler)

-Hijyenik sertifika

-Uygunluk belgesi

-Orjinallik belgesi

-Kalite sertifikası

Bu talimatın "Gümrük ve gümrük kargo beyannamesi" bölümünde belirtildiği üzere, sadece Avrupa Birliği'ne ihracat için kalite belgesi gereklidir. Diğer ülkelere

ihracat yapılırken mallara eşlik eden belgeler listesine diğer sertifikalar dahil edilmelidir.

Bitki sağlığı sertifikası alma prosedürü: Bitki sağlığı sertifikası bitki, meyve, sebze ve bunlardan yapılan malların toplu veya nakliyesi için düzenlenir. Bir sertifika almak için ihracatçı, Bitki Sağlığı Kontrolü için Devlet Hizmetine başvurmalı ve aşağıdaki gerekli belgeleri sunmalıdır:

- devlet kaydına ilişkin belge;
- Tarife Konseyi tarafından onaylanan hizmet bedelinin ödenmesine ilişkin makbuz;
- Bitkiler ve bitkisel ürünler hakkında açıklayıcı belge.

Tablo 10: Ülkelere Göre İhracat (Bin ABD doları)

Ülkeler	1998	2009	2012	2017	2018	2019
Toplam	606,150.5	14,701,358.8	23,907,983.7	15,319,977.1	19,489,068.2	19,635,580.4
Bağımsız Devletler Topluluğu-Toplam	155,258.7	1,137,441.2	1,251,985.6	1,128,495.4	1,137,291.8	1,178,437.3
Belarus	4,333.0	5,170.5	11,691.1	17,486.3	22,902.8	21,103.9
Kazakistan	10,607.5	142,154.1	52,870.3	34,272.5	46,599.7	24,022.6
Kırgızistan	4,437.3	4,558.5	26,676.9	603.4	4,033.6	2,743.8
Moldova	611.8	3,745.5	251.7	241.5	472.0	3,100.7
Özbekistan	1,965.1	5,769.3	11,523.4	3,959.3	9,351.1	28,870.5
Rusya Federasyonu	105,786.8	746,426.3	959,838.1	587,034.5	664,970.0	731,826.2
Tacikistan	1,563.1	8,094.2	43,990.1	1,998.4	6,533.8	3,150.5
Türkmenistan	13,936.0	37,477.5	58,915.6	54,111.6	23,690.4	23,066.5
Ukrayna	12,018.1	184,045.3	86,228.4	428,787.9	358,738.4	340,552.6
Diğer ülkeler-Toplam	450,891.8	13,563,917.6	22,655,998.1	14,191,481.7	18,351,776.4	18,457,143.1
Almanya	5,572.1	86,747.6	964,767.3	450,462.0	787,795.4	931,783.4
Amerika Birleşik Devletleri	13,856.5	1,746,805.2	1,600,829.6	61,191.6	331,458.7	24,126.6
Çek Cumhuriyeti	900.5	129,873.4	183,768.9	443,807.3	113,573.5	752,162.6
Fransa	11,728.9	1,326,111.5	1,775,643.8	459,978.6	441,590.8	536,639.3
Gürcistan	76,915.2	395,007.6	570,725.6	487,757.2	498,250.6	586,904.1
İran İslam Cumhuriyeti	44,468.7	90,130.1	87,342.3	16,794.1	31,231.7	41,130.7
İsrail	389.2	1,236,197.3	1,666,619.3	638,938.4	1,310,824.5	1,331,616.2

İtalya	45,072.1	3,788,439.4	5,547,994.0	5,352,488.5	5,879,774.0	5,638,641.8
Kanada	1,256.3	587,482.3	8,482.1	593,761.3	585,275.0	138,215.8
Kore Cumhuriyeti	5.7	148,203.3	1,132.4	208.1	124.3	137.9
Suudi Arabistan	-	1,175.3	89.0	1,278.7	861.2	1,803.4
Türkiye	135,837.8	107,620.0	600,025.1	1,393,786.1	1,825,980.2	2,862,694.6
Japonya	22.1	84.4	959.1	4,354.9	10,021.2	90,216.0
Yunanistan	12,397.9	179,745.3	833,834.5	159,548.2	161,147.1	242,758.0
Diğer ülkeler	-	140,701.6	991.2	1,518.3	1,489.6	1,760.5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

İhraç edilen kargonun detaylı bitki sağlığı karantina incelemesi ilk yükleme yerinde, hava, deniz ve nehir limanlarında, tren istasyonlarında ve diğer yeniden yükleme noktalarında (ihracat sevkiyatının oluşturulması sırasında) gerçekleştirilmektedir. Mallarda herhangi bir tutarsızlık bulunmazsa dahili karantina sertifikası düzenlenmektedir.

Dahili karantina sertifikası 2 kopya halinde yapılır, biri sahibe verilmekte, diğeri yerel Karantina Servisinde kalmaktadır. Devlet Hizmetinin yerel kurumu, ürünün cumhuriyetten ihraç edildiği sınır bitki sağlığı kontrol noktasına derhal dahili karantina sertifikasının düzenlenmesi hakkında bir bildirim göndermektedir. Mallar sınır karantina servisine getirildiğinde malların servis tarafından görsel karantina incelemesi ve uyumsuzluk durumunda, servis her taşıma birimine 2 kopya halinde bir sertifika vermektedir. Bir kopya başvuru sahibine (kargo sahibi) verilir ve diğer nüsha Devlet Hizmetinin sınır bitki sağlığı kontrol noktasında saklanmaktadır.

Tablo 11: İhracatta Başlıca Ülkeler (01.01.2020 – 31.07.2020)

Ülkelerin adı	Bin ABD doları	Toplam ihracatın yüzdesi olarak
Toplam	9 131 138.02	100.00
İtalya	2 933 215.88	32.12
Türkiye	1 709 522.62	18.72
Rusya	430 762.53	4.72
İblis	371 072.13	4.06
Hindistan	364 491.04	3.99
İsrail	352 209.04	3.86
Hırvatistan	337 560.00	3.70
Yunanistan	314 860.92	3.45
Gürcistan	280 700.58	3.07

Ukrayna	272 962.22	2.99
İspanya	227 777.30	2.49
Çek Cumhuriyeti	187 396.08	2.05
Tunus	172 877.32	1.89
Vietnam	133 027.93	1.46
Portekiz	130 759.53	1.43
Diğer ülkeler	911 942.91	10.00

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

İhraç edilen mallar, sınırdaki bitki sağlığı kontrol noktasında boşaltılmadan doğrudan yabancı ülkelere gönderildiğinde, sevkiyatın oluşturulduğu ve sevk edildiği yerlerde bitkiler ve bitki ürünleri paketlenir, mühürlenir ve araçlara yüklenmektedir. Devlet Hizmetinin yerel organları tarafından, bu kargo için bitki sağlığı sertifikasının 3 kopyası hazırlanmakta ve bir kopya saklanır ve iki nüsha başvuru sahibine verilmektedir. Kargonun sınırda teslimi üzerine başvuru sahibi, bitki sağlığı sertifikasının bir kopyasını Devlet Hizmetinin bitki sağlığı kontrol noktasına sunmalı ve gümrük şartlarına uygun olarak görsel bitki sağlığı karantina muayenesi ile boşaltmadan, bölmeden, karıştırmadan ve yeniden paketlemeden göndermelidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında transit bitkiler ve bitki ürünleri dolaşımdayken, parçalara bölünürken, diğer kargolarla birleştirilirken veya yeniden paketlenirken, Devlet Hizmeti, gümrük şartlarına uygun olarak bitki sağlığı karantina denetimini yapacak, uygun bitki sağlığı önlemlerini alacak ve yeniden ihraç bitki sağlığı sertifikaları verecektir.

Yeniden ihraç bitki sağlığı sertifikası 2 kopya olarak düzenlenir, bir kopyası kargo sahibine verilir ve diğer kopyası Devlet Hizmetinin ilgili biriminde saklanmaktadır.

Veterinerlik sertifikası alma prosedürü: Hayvanlara, kesilmiş etlere ve hayvansal menşeli ürünlere veteriner sertifikası verilir. Bir sertifika almak için, aşağıdaki belgeler Devlet Veterinerlik Hizmetine sunulmalıdır:

- Uygulama;
- Ürün Bilgisi;
- ürünün adı ve miktarı (her tür için);
- Ürünün menşei hakkında bilgi

Gerekli belgelerin sunulması ve Tarife Konseyi tarafından onaylanan hizmet bedelinin ödenmesi yapıldıktan sonra Hizmet ürünü veteriner muayenesinden geçmektedir. Bir tutarsızlık bulunursa reddedilir, bulunmazsa aynı gün sertifika verilir. Ürünün veteriner muayenesi ile ithal edilen ürünler için verilen veteriner sertifikası bir sertifika ile değiştirilmektedir. Su, hava ve demiryolu ile taşınan ürünlere, biri gönderici diğeri mal sahibi olmak üzere 2 kopya halinde sertifika verilmektedir. Her sevkiyat için bir veteriner sertifikası düzenlenilmektedir. Veteriner sertifikası ürünle birlikte gelen belgelerde yer alır ve ürün üzerinde işaretlenmez.

Hijyenik sertifika prosedürü: Hijyenik sertifika, sıhhi şartlara uygunluğunu sağlamak için tüm ürünlere verilmektedir. Bunun için Sıhhi ve Epidemiyolojik Gözetim Merkezine başvurmanız, Tarife Konseyi tarafından onaylanan hizmet bedelini ödemeniz ve aşağıdaki belgeleri sunmanız gerekir:

- Sıhhi-epidemiyolojik hizmet uzmanları tarafından alınan ürün örneği;
- Üretilen gıdanın yanı sıra, bölgesel devlet sıhhi kontrol organının imalat işletmesinin sıhhi norm ve kuralların gerekliliklerine uygunluğuna ilişkin denetim kanunu.

Ürün daha sonra laboratuvarı hijyenik değerlendiriliyor (biyolojik, kimyasal, toksikolojik ve diğer göstergeler). Ürün test edildikten sonra olumlu bir geri bildirim verilir ve hijyenik olarak kayıt altına alınmaktadır. Bundan sonra 10 iş günü içerisinde ürüne hijyenik sertifika verilmektedir. Yerli ürünler için 1 yıl, ithal ürünler için 6 ay süreyle hijyen sertifikası verilmektedir.

Uygunluk sertifikası alma prosedürü: Uygunluk belgesi, ürünün ilgili standardın gerekliliklerine uygunluğunu ayarlamak için mevzuatta belirtilen çoğu ürüne verilmektedir.

Bir sertifika almak için, Devlet Standardizasyon, Metroloji ve Patent Komitesinin bölgesel sertifika ofislerine başvurmanız gerekmektedir.

Başvuru sırasında aşağıdakiler sağlanır:

A) Seri olarak üretilen ürünler için:

- normatif belgeler (gerekirse);
- kalite yönetim sistemi sertifikasının kopyası (varsa);
- üreticinin test protokolleri;
- hijyenik sertifikanın kopyası;
- Hayvansal kökenli ürünler için veteriner sertifikasının kopyası;
- İşlenmemiş bitki ürünleri için bitki sağlığı sertifikasının kopyası;

- yasa gereği özel anlaşmanın bir kopyası;
- B) partiler halinde üretilen ürünler için: sözleşmenin bir kopyası;
- test protokolleri (varsa);
- hijyenik sertifikanın kopyası;
- İmalatçı tarafından verilen kalite sertifikasının bir kopyası (varsa);
- Hayvansal kökenli ürünler için veteriner sertifikasının kopyası;
- İşlenmemiş bitki ürünleri için bitki sağlığı sertifikasının bir kopyası.

Belgelerin teslim alınması ve Tarife Konseyi tarafından onaylanan hizmet bedeli tutarı yapıldıktan sonra, seçilen sertifika şemasına göre sertifikasyon süreci başlar. Sertifikasyon süreci aşağıdaki gibidir:

- sunulan belgelerin analizi;
- sertifikasyon şemasının seçimi, ürünün test edileceği akredite laboratuvarın (merkez) seçimi;
- siparişle ilgili karar verme;
- ürün örnekleme ve ürün tanımlama;
- ürün numunelerinin test edilmesi;
- Testlerin sonuçlarına göre, bir uygunluk sertifikası düzenleme veya vermeyi reddetme kararı verilir.

Üretici ürünü kendisi test etmezse, sertifikasyon kuruluşu ürünü akredite bir test laboratuvarında test etmelidir. Sonuçlara göre, ürünün test sonuçlarına ilişkin bir protokol hazırlanmaktadır. Seçilen sertifikasyon şemasında belirtilirse, üretim daha sonra gözden geçirilir ve değerlendirilmektedir. Sunulan belgelere, ürün testinin ve üretim analizinin sonuçlarına dayanarak, belgelendirme kuruluşu bir karar verir. Karar verildiğinde, ürün için bir uygunluk belgesi ve AZS uygunluk işareti için bir lisans verilmektedir. Sertifikanın geçerlilik süresi, seçilen sertifika şemasına bağlı olarak 1 veya iki yıl olarak belirlenmektedir. Ürün daha sonra AZS uygunluk işareti ve ilgili standart ile yapıştırılabilmektedir.

Menşe belgesi alma prosedürü: Ülkede üretilen veya yeterli işleminden geçirilen ürünlerin Azerbaycan'a ait olduğunu ve menşe ülkeye ithal edilen malların değişmediğini teyit eden malların üretimi için menşe belgesi düzenlenmektedir. Bunu yapmak için Tüketici Pazarı Kontrolü Devlet Hizmetine başvurulmaktadır. Başvurunun değerlendirilmesi ve olumlu yanıt verilmesi üzerine, Hizmet ile sözleşme imzalanır ve gerekli diğer belgeler sunulur ve Tarife Konseyi tarafından onaylanan hizmet bedeli (mal hacminden) tarifelere dahil edilmektedir.

Ardından ilgili kurallara göre eşyanın menşe ülkesi belirlenir ve menşe şahadetnamesi düzenlenir. Menşe belgesi 3 ana sayfadan oluşur (Form ST-1, Form A ve genel form ve 3 ek (her forma bir ek)). Form A sertifikası, malların GSP + programı kapsamında Avrupa Birliği'ne ihracatı için tasarlanmıştır.

Kalite sertifikası alma prosedürü: Belirtildiği üzere kalite sertifikası, varılan anlaşma gereği Avrupa Birliği'ne ihraç edilen gıda ürünlerine verilmektedir. Sertifika almak için Tüketici Pazar Kontrolü Devlet Hizmetine başvurmanız gerekir. Başvuru, ürünün ihracat tarihini, varış ülkesini, menşe ülkesini, ihraç edildiği ülkeyi içerir. Ürünlerin üretilip işlendiği işletmenin onay kodu numarası, gümrük çıkış noktası, ürün adı, miktarı vb. bilgi sağlanmalıdır;

İhraç edilen her mal partisi için bir kalite sertifikası düzenlenir. Sertifika başvurusuna aşağıdaki belgeler eklenmelidir:

- menşe belgesinin aslı;
- Uygunluk belgesi;
- hijyenik sertifika;
- satın alma sözleşmesi (sözleşme);
- Mevcut mevzuata uygun bitki sağlığı sertifikası, veterinerlik sertifikası, ilgili makamın izni ve işletmeye girme belgesi, ihraç edilen ürünün türüne bağlı olarak Avrupa Komisyonu'nun ilgili direktifleri ve Konsey yönetmelikleri ile belirtilen diğer belgeler;
- ihraç edilecek ürün faturaları;

Belgeler teslim edildikten sonra Servis personeli tarafından üretilen ve paketlenen ürünlerin numuneleri alınarak laboratuvarında incelenir. Muayene sonuçları hakkında bir görüş oluşturulur (Ramazanov, 2015: 98).

Tablo 12: İhracat işlemlerinde - 9131138.02 bin ABD doları (01.01.2020 – 31.07.2020)

İhraç edilen mal çeşidi sayısı - 2356 adet

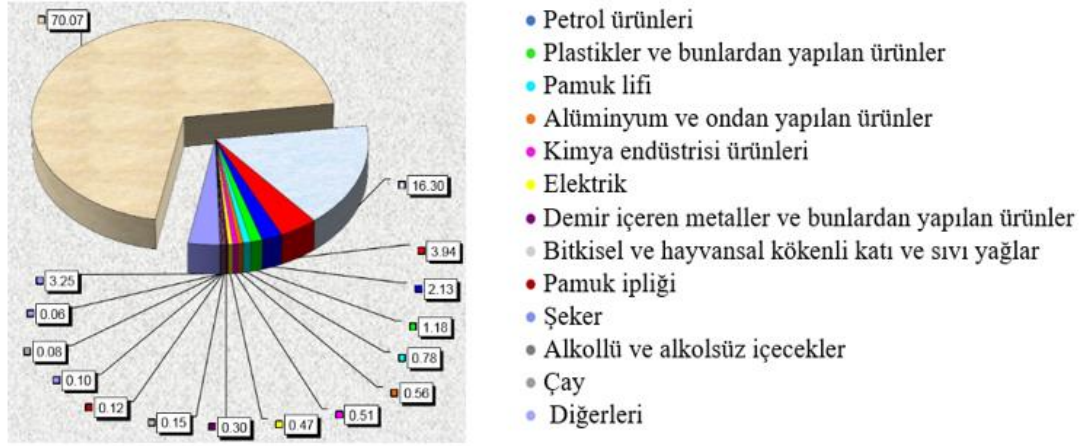
Göstergeler	Miktar (bin ABD doları)	İhracatta özgül ağırlık (faiz)
Sektörlere göre		
Kamu sektörü	4 357 530.52	47.72
Özel sektör	4 737 634.45	51.88

Bir bireyle	35 973.05	0.40
Ülke gruplarına göre		
BDT ülkeleri	809 899.32	8.87
AB ülkeleri	4 561 756.72	49.96
Diğer ülkeler	3 759 481.98	41.17
İhracat işlemlerinin hacmi:		
- yüksek limit	2 130 231.14 (ocak)	-
- alt limit	665 495.61 (mayıs)	-
- ortalama aylık büyüme	-114 220.13	-
Petrol dışı sektör ihracat hacmi (2709-2715 emtia pozisyonları hariç)	1 035 068.66	11.34
İnsani kargo, ücretsiz yardım ve teknik yardım	532.26	0.01

Kaynak: ADSK, 2021

İşletmenin üretim sürecinin HACCP planına uyumu konusunda gözlem yapılır. Sonuçların olumlu olması durumunda, geri bildirimlere ve sunulan belgelere göre değerlendirme yapılır ve kalite sertifikası düzenlenir. Sertifika 3 kopya halinde yapılır, biri yetkili makamda kalır, 1'i mallara eşlik eden belgelerde bulunur ve biri işletmeye verilir. Ürünün ihracatından sonraki 3 gün içinde tamamlanan gümrük beyannamesinin hızı başvuru sahibi tarafından servise sunulmalıdır (Ramazanov, 2015: 98).

Şekil 7: İhracat işlemlerinde temel mallar (ağırlıkça yüzde) (01.01.2020 --31.07.2020)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

2.4.3. Azerbaycan'da İthalat

İthal edilen mallar gümrük idarelerine beyan edilmelidir.

Hükümet, Interfax-Azerbaycan'a yaptığı açıklamada, 2020'nin ilk yarısında Azerbaycan'a sigara ithalatının 9 milyon 636,06 bin dolar olarak gerçekleştiğini, bu rakam 2019'un aynı dönemine göre 4,2 kat daha az olduğunu söylemiştir.

Hükümet verilerine göre, raporlama döneminde Ukrayna, Azerbaycan'ın ana sigara tedarikçisi olmuştur. Özellikle Ukrayna'dan 8 milyon 283,47 bin dolarlık sigara ithal edilmiştir (4,4 kat düşüş). Genel olarak, Ukrayna'dan yapılan ithalat, Azerbaycan'a yapılan sigara arzının %85,9'unu oluşturmaktadır.

Tablo 13: İthalat İşlemlerinde - 5 900 766.14 * Bin ABD doları (01.01.2020 – 31.07.2020) İthalat edilen mal çeşidi sayısı - 7 035 adet

Göstergeler	Miktar (bin ABD doları)	İhracatta özgül ağırlık (faiz)
Sektörlere göre		
Kamu sektörü	962 253.29	16.31
Özel sektör	4 415 261.48	74.82
Bir bireyle	523 251.37	8.87
Ülke gruplarına göre		
BDT ülkeleri	1 529 876.32	25.93
AB ülkeleri	1 256 132.14	21.29
Diğer ülkeler	3 114 757.68	52.78
İhracat işlemlerinin hacmi:		
- yüksek limit	1 066 776.72 (şubat)	-
- alt limit	721 003.85 (ocak)	-
- ortalama aylık büyüme	31 686.14	-
İnsani yardım kargo, ücretsiz yardım ve teknik yardım	30 336.78	0.51

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

Ayrıca Ocak-Haziran aylarında Rusya'dan Azerbaycan'a yapılan sigara ithalatı 1 milyon 352,55 bin dolar (2,3 kat düşüş) olarak gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'a 2019 yılında sigara ithalatı 70 milyon 813,03 bin dolar olarak gerçekleşti, bu 2018 yılına göre %53,5 daha azdır.

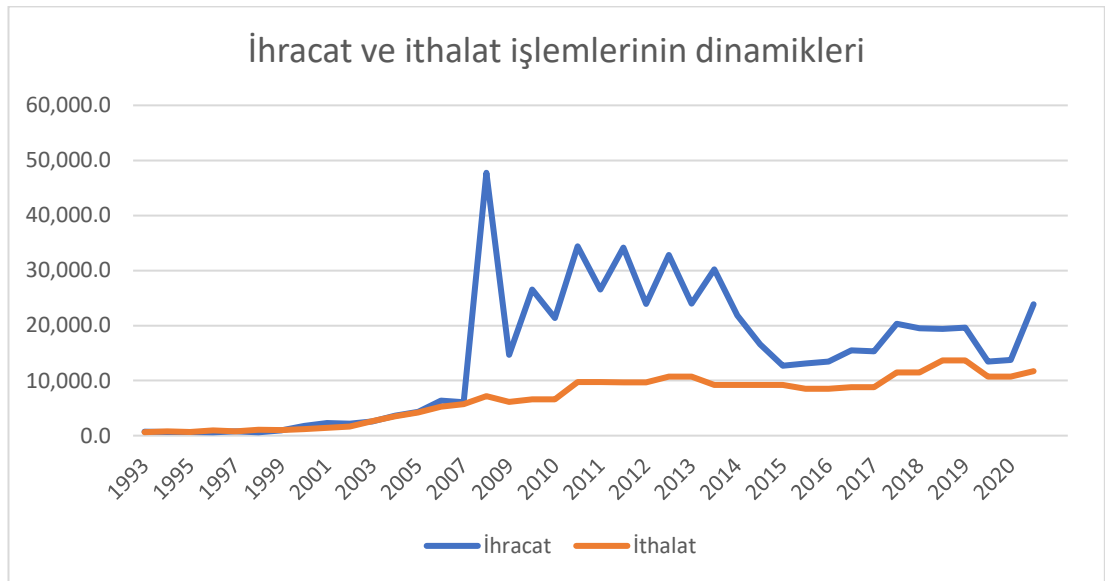
Şahıslar tarafından ithal edilen eşyanın gümrük kıymetinin belirlenmesinin doğruluğu, gümrük idareleri tarafından Gümrük Kanunu ve Azerbaycan Cumhuriyeti "Gümrük Tarifeleri Hakkında" Kanun uyarınca yapılır. Yabancı şahısların mal alımına ve hizmet ilişkin uzlaşmalar Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına göre yapılır. Yerleşimler yetkili bankalar tarafından kontrol edilmektedir.

Tablo 14: İhracat ve İthalat İşlemlerinin Dinamikleri 2020 Yılı

	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz
İhracat	957 369.58	2 099 976.41	665 495.61	714 306.84	1 444 910.37
İthalat	850 301.16	745 252.25	782 610.50	823 700.98	911 120.68
Denge	107 068.43	1 354 724.16	-117 114.90	-109 394.14	533 789.69
Ciro	1 807 670.74	2 845 228.66	1 448 106.11	1 538 007.82	2 356 031.05
İhracatta aylık artış	-161 478.48	1 142 606.83	-1 434 480.81	48 811.23	730 603.53
İthalatta aylık artış	-216 475.57	-105 048.91	37 358.25	41 090.48	87 419.70

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

Şekil 8: Azerbaycan'ın İhracat ve İthalat İşlemlerinin Dinamikleri

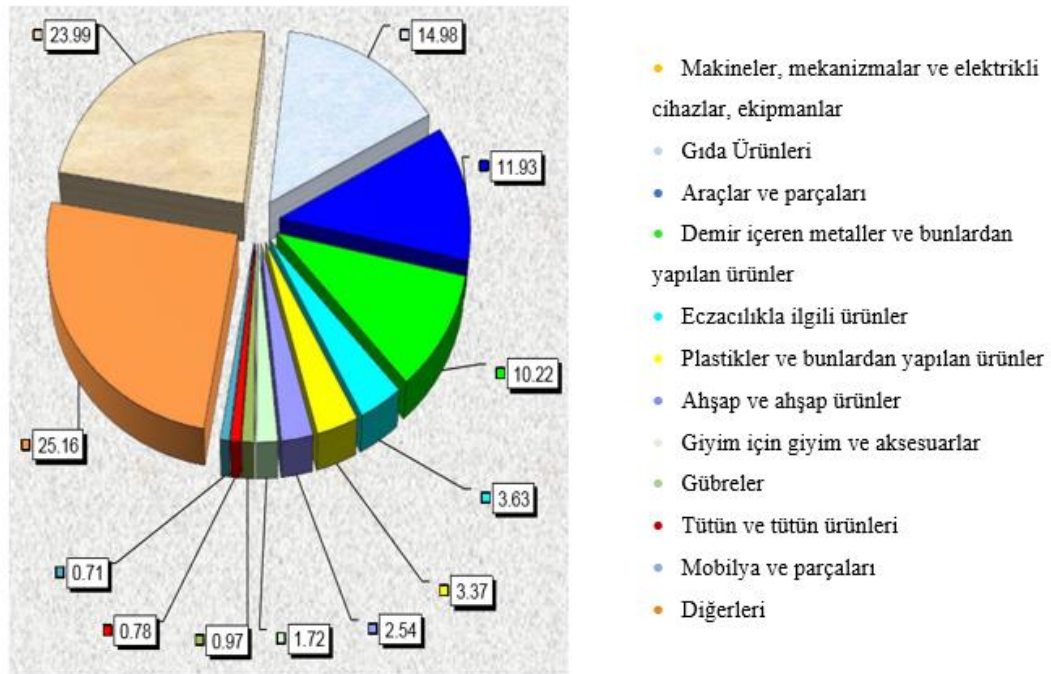
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2021

Devlet Gümrük Komitesi (SCC) Interfax-Azerbaycan'a, Ocak-Mart 2020'de, Azerbaycan gıda ithalatını %8,3 azaltarak 357 milyon 391,97 bin dolara düşürmüştü.

Azerbaycan'a Ocak-Mart 2020'de tereyağı ithalatı 19 milyon 750.57 bin dolardan 3 bin 957.53 ton (%49.4 artış) olarak gerçekleşmişti.

Genel olarak, gıda, raporlama dönemi boyunca Azerbaycan'a yapılan tüm ithalatın %13,55'ini oluşturmuştu (Eyvazov,2018).

Şekil 9: İthal işlemlerinde temel mallar (ağırlıkça yüzde) (01.01.2020 – 31.07.2020)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE ORTAK PROJELERİ

3.1 AZERBAYCAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

3.1.1. Azerbaycan ve Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Boyutu

19. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler her iki ülkenin aydınları ve bilim adamları tarafından ideolojik bir çerçevede şekillenmiştir. Azerbaycan Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak Türk hareketinin oluşmasına ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. (Kuleyin ve Cerit, 2011).

Elbette bu dönemde Azerbaycan edebiyatının Osmanlı edebiyatından etkilenmesi sadece siyasi değil kültürel etkileşimin de olduğunu göstermektedir. Azerbaycan'ın entelektüel ve entelektüel sürecini etkileyen başlıca dergiler Fuyuzat, Hayat, İrşad ve Müsavat, Çarlık Rusya'sının sonraki döneminde yayınlandı. Molla Nasreddin'in mizah dergisi de süreç içerisinde Azerbaycan entelektüel süreçlerinin canlanmasında önemli rol oynamıştır. Ancak özellikle Fuyuzat dergisi, Osmanlı edebiyatının Azerbaycan edebiyatı üzerindeki etkisini en açık şekilde ortaya koyan eser olmuştur (Koç, 2018). Siyasi olarak bu dönemin en önemli meselesi Türkçülüğün yayılmasıydı. Sadece Azerbaycan'da değil, Kırım ve Kazan'da da Türkçü harekete büyük destek verdiler (Safarov, 2021).

Azerbaycan, antik dünyanın en önemli bölümünde, Orta Asya, Orta Doğu ve Orta Asya'nın ortasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği, önemli bir tarihi yol ve ticaret yolu üzerinde bulunmasıdır. Azerbaycan'ın bir köprü görevi gören bu stratejik konumu, ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi faydalar sağlamaktadır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra başta Türkiye olmak üzere birçok ülke ile serbest ilişkiler kurmaya başladı. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu ilişkinin merkezinde ekonomik işbirliği yer almaktadır. Ekonomik ilişkilerin merkezi olarak yönetildiği eski Sovyetler Birliği'nde bile, ekonomik ilişkilerin eski Sovyetler Birliği yararına zayıf da olsa var olduğu kesindir. Ancak Birliğin dağılmasıyla birlikte, bu birlikteki her ülke dünyanın geri kalanıyla ekonomik ilişkilerde özgürce hareket edebilmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, küresel ekonomiye özgürce katılmasına

da izin verdi. Azerbaycan'ın ilk temas ettiği ülkelerden biri de kardeşimiz Türkiye oldu (Malikova, 2021).

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir uluslararası sistem ortaya çıktı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle iki kutuplu dünya düzeni yerini tek kutuplu bir yapıya bıraktı; Sovyetler Birliği'ne bağlı Orta Asya ve Güney Kafkasya Türk cumhuriyetleri, verdikleri milliyetçi mücadelelerin ardından bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak bağımsızlığını yeni kazanmış bu topraklarda oluşan güç boşluğu, büyük güçlerin bölgedeki etkilerini artırma fırsatları yaratmış ve stratejik öneme sahip bu coğrafi konum, çıkar çatışmalarının odağı haline gelmiştir. Böylece, “kurtarılmış çatışmalar dönemi” olarak tanımlanabilecek 1991 sonrası dönemde; Toprak kaybı, zorunlu göç, artan Rus baskısı, etnik çatışmalar, ekonomik krizler gözlemlendi. Söz konusu zorunlu ve zorlu geçiş sürecini yaşayan Güney Kafkasya'nın jeopolitik ve stratejik açıdan önemli devletlerinden biri de 18 Ekim'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. 1991 yılında. Soğuk Savaş sonrası yukarıdaki gelişmelere paralel olarak, Azerbaycan başta olmak üzere bağımsızlığına yeni kavuşan Türk devletleriyle ilişkilerin geliştirilmesi olasılığı, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasının olumlu bir şekilde anlaşılmasında etkili olmuştur. Aslında Türkiye'nin Batı için önemine ilişkin sorular karşısında Türkiye yeni bir dış politika anlayışı geliştirmek zorunda kalmış, Avrupa Birliği (AB) ile istikrarsız ilişkiler, Kıbrıs sorunu ve Türkiye'yi birçok konuda yalnız bırakmıştır. terör. 1983 yılında iktidara gelen Turgu Özal, pasif bir dış politikadan ziyade yeni kurulan Türk cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler kurmayı içeren bir politika fikrini ortaya koydu. 60 Bu çerçevede, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Azerbaycan bağımsızlık hareketinin yoğunlaşmasıyla birlikte Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir hareketliliğe tanık oluyoruz; Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesini her zaman desteklemiştir (Arpaçukuru, 2018: 32)

3.1.2. Azerbaycan Türkiye Ticaret İlişkileri (1990 Sonrası)

Azerbaycan'ın 1991'deki bağımsızlığından sonra, 9 Kasım 1991'de Türkiye onu tanıyan ilk ülke olmuştur. Ekonomik ilişkilerin kurulabilmesi için iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması gerekiyordu. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler 1 Ocak 1992'de kurulmuştur. O zamandan beri Türkiye, Azerbaycan'da, Ağustos 1992'de Azerbaycan diplomatik misyonu Türkiye'de

çalışmaya başlamıştır. 1992 yılı, ikili ekonomik ilişkilerin kurulması ve daha da geliştirilmesi ve bir dizi temel anlaşmanın imzalanmasıyla verimli bir yıl olmuştur. Sadece 2 Kasım 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Hükümetleri arasında: küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, teknik işbirliği, ticaret, ekonomik işbirliği, tanıtım ve yatırımın korunması, turizmde işbirliği, arasında bir kredi hakkında hükümetler arası anlaşmalar. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ulaştırma altyapısının oluşturulmasına ilişkin bir anlaşma, karayolu taşımacılığına ilişkin bir anlaşma ve diğer belgeler imzalanmıştır. Böylelikle ekonomik ilişkilerin hukuki çerçevesinin oluşturulmasında önemli adımlar atılmıştır.

Büyük lider Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini yaptı ve bu herkese mantıklı geldi. Bu resmi ziyaret 8-11 Şubat 1995 tarihleri arasında sürmüş ve ikili ilişkilerin, özellikle ekonomik ilişkilerin gelişmesi için yeni bir ivme yaratmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 9 Şubat'ta Ankara'da bilim, teknoloji, toplum, kültür ve ekonomi alanlarında işbirliği konulu görüşmelerin ardından geldi. Çifte vergilendirmenin kaldırılması, karşılıklı tercihler ve yatırımların korunması, iki ülke arasında tarım alanında bilimsel, teknik ve ekonomik işbirliği, gümrük belgelerinin ve kira sözleşmelerinin karşılıklı tanınması, İş Göçü ve Gümrük Protokolü ve diğer önemli belgeler imzalandı. Özellikle yabancı petrol şirketleri konsorsiyumundaki Türkiye Petrolleri (TPAO) temsilcisinin 20 Eylül 1994 tarihinde Yüzyılın Anlaşmasını imzalaması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliğinin gelişiminin gerçek bir göstergesidir. 2000 yılında Türkiye için olayların gelişmesi yeni bir aşamaya girdi. Yeni seçilen Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 11-12 Temmuz 2000 tarihlerinde Azerbaycan'a ilk dış ziyareti sırasında ortaya çıkması ve Bakü'de imzalanan ortak bildirge iki ülkenin dış ekonomik politikasında önemli rol oynamıştır. karşılıklı siyasi ilişkileri ve ekonomik işbirliği. Mart 2001'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu. İlham Aliyev'in 200 cumhurbaşkanlığı seçimi ve 13-15 Nisan tarihlerinde kardeş ülkeye yaptığı ziyaret, ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ziyaret sırasında taraflar birçok alanda ortak bildiriler ve işbirliği protokolleri imzaladılar. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticareti artırmaya yönelik bir dizi önlemin uygulanmasına yönelik kararlar da alınmıştır. Sonuç olarak, 2005 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yarım milyar doları aştı. İki ülke arasındaki ekonomik bağlar, ana BTC ihracat boru hattının 2005 yılının ortalarında ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının 2007 başlarında başlatılmasıyla daha da güçlenmiştir (Malikova, 2021).

10 Ocak 1990'da "Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol" imzalanmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmeden önce kurulmuştur. Ancak ekonomik işbirliğinin gelişimi bağımsızlıktan sonra gelişmeye başladı. 1991 yılından bu yana ekonomik alanda 200'e yakın anlaşma ve protokol imzalanmıştır. 1 Kasım 1992'de "Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve iki ülke arasında belirli alanlarda ilişkilerin kurulması iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesi için önemli bir temel hazırlamıştır. Bu anlaşmadan sonra iki ülke kendilerine "en çok tercih edilen ülke" statüsünü verdiler.

Diğer anlaşmalar; Karşılıklı Teşvik ve Yatırımın Korunması Anlaşması 31 Temmuz 1996. Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması 1 Ocak 1998. Ayrıca, 199 yılında Türk girişimciler bir araya gelerek Azerbaycan Türk Sanayicileri ve Müteşebbisleri Derneği'ni kurdular (TÜİSAD). Ekonomik ve ticari işbirliği için Ortak Ekonomik Komisyon (CEC) kuruldu. KEK'in ilk toplantısı 1997'de, ikincisi 2001'de ve üçüncüsü 2005'te yapılmıştır (Bulut, 2007) (Safarov, 2021).

3.1.2.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında İthalat ve İhracat

Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye ile ikili ekonomik ve ticari ilişkiler başlamış ve hem Azerbaycan'dan Türkiye'ye hem de Türkiye'den Azerbaycan'a ihracat yapılmaya başlanmıştır. Son yıllarda iki tarafın ihracat rakamları istikrarlı bir şekilde artmış ve iki ülke arasındaki ticari ilişki gelişmektedir. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle sanayi ürünleri yelpazesine dahil olan petrol ve doğalgaz gibi stratejik ürünlerin ihracatı, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Abbasov, 2021).

Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakınlığı ve ekonomik bağların etkin bir şekilde uygulanması, bu ülkeler arasında birçok alanda karşılıklı işbirliğini kolaylaştırmıştır. Türkiye sınırının sadece 11 kilometre uzunluğunda olmasına rağmen, her iki ülkenin de tarihi kökleri çok eski zamanlara kadar uzanıyor. Uzun bir tarihsel geleneğe sahip iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimini etkileyen bir dizi önemli faktör bulunmaktadır: Birincisi, Bakü-Nahçıvan-Türkiye kalkınma için uygun bir ulaşım

sistemine sahiptir, doğrudan ekonomik ilişkiler geliştirmek; İkincisi, doğal kaynakların zenginliği her iki ülkenin ekonomik kalkınması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilmektedir. Bu faktör, üretim tesislerinin her mevsim sorunsuz çalışmasını sağlayan özellikle elverişli doğal iklim koşullarının varlığıdır. Salı - Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye, Azerbaycan-İran-Türkiye arasında uygun ulaşım bağlantılarının mevcudiyeti. Bu önemli bir faktör, çünkü sadece Nahçıvan sınırını düşünürsek ve Azerbaycan'ın Nahçıvan ile doğrudan bir sınırı yoksa bu faktör daha da belirgindir. Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri İran veya Gürcistan ile olabildiğince kısadır ve bu bölgede bir ulaşım sisteminin varlığı ikili ilişkilere olumlu etki yapmaktadır. Dördüncüsü, Türkiye, modern koşullarda ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayan çeşitlendirilmiş bir üretim yapısına sahiptir. Metalurji, mekanik, kimya, hafif sanayi, gıda gibi birçok endüstrinin gelişimi, iç ihtiyaçların karşılanmasına ek olarak, dış ekonominin büyük ölçekli gelişimini de etkilemektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ilişkileri diğer ülkelere göre daha olumludur. Bu faktörler, mevcut durumda Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini tehlikeye atmaktadır. Türkiye'nin hem bir Avrupa ülkesi hem de bir Asya ülkesi olması, bu ilişkilerin daha geniş bir zeminde kurulması için bir başka itici güçtür. Birincisi, Türkiye bir Asya ülkesidir. Bu, Türkiye ile ilişkilerde bir dizi ortak yönü belirlemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin konumu, Asya ve Avrupa ülkelerinininkinden daha elverişli bir stratejik konumdadır; Cumhuriyetin birçok Asya ülkesine tarihi yakınlığının tarihi kökleri, eski kültürel ve ekonomik geleneklerin yakınlığı vardır; Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin gelişmesinde cumhuriyetin düzenleyici rolü; Türkiye dahil Asya ülkeleri arasında Hazar Denizi üzerinden en ucuz navlun. Azerbaycan'ın bir Asya ülkesi olarak Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesini sağlayan bu özelliklerdir.

3.1.4. Azerbaycan Türkiye Ticaret Anlaşmaları ve Faaliyetler.

Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri, ülkemizin bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren gelişmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Türkiye arasında 1 Kasım 1992'de Ankara'da imzalanan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" 23 Ocak 1993'te yürürlüğe girmiştir. İkili ekonomik ilişkilerin kapsamlı gelişimi açısından, 1994 yılından itibaren alınan tedbirler ve yasal çerçeveyi iyileştirmek için atılan adımlar özel bir aşamanın temelini atmıştır.

Bugün Azerbaycan ile Türkiye arasında çeşitli alanlarda bir takım ortak mekanizmalar oluşturulmuştur. Özellikle Azerbaycan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, Azerbaycan-Türkiye Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu, Tarım Yürütme Komitesi, Kara Taşımacılığı Ortak Komisyonu, Gümrük Ortak Komitesi gibi mekanizmalar vardır.

Öte yandan, ülkemizin bölgesel ekonomik işbirliğine verdiği büyük önem ve bölgeler arası altyapı projelerine aktif katılımı neticesinde iki ülke arasında uluslararası öneme sahip bir dizi bölgesel proje hayata geçirilmiş ve uygulanmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE), Bakü-Tiflis-Kars demiryolu (BTK), Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP) projeleri bu konuda en güzel örneklerdir.

Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanı BTC projesinin uygulanmasına yönelik önemli bir adım olarak 29 Ekim 1998 tarihinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattının inşasına ilişkin Ankara Deklarasyonunu ve 18 Kasım 1999'da AGİT İstanbul Zirvesi'ni imzaladılar. Görüşmede Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı ile Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarından ham petrol taşınmasına ilişkin anlaşma imzalandı. Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihraç petrol boru hattının resmi açılış töreni 13 Temmuz 2006'da Türkiye'nin Ceyhan limanında yapılmıştı.

BTC gibi Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı da iki ülke arasındaki en önemli bölgesel projelerden biridir. Türkiye'ye gaz tedariki bu hat üzerinden 2007 yılından itibaren başlamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında gaz boru hattı sistemlerinin bağlanmasının ardından Azerbaycan'ın bu boru hattı ile AB ülkelerine gaz ihraç etmesi mümkün hale gelmiştir. BTC ana ihracat boru hattının faaliyete geçirilmesi, BTC doğalgaz boru hattının devreye alınması ve dolayısıyla Azerbaycan'ın dünya pazarına petrol ve gaz ihraç etme kabiliyeti ülkelerimizin fırsatlarını daha da genişletmiştir (Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətindəki Səfirliyi, 2021).

Azerbaycan ve Türkiye için ulaştırma altyapısının çeşitlendirilmesi, uluslararası yük ve yolcu trafiğinin daha da artması, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi açısından özel önem taşıyan olaylardan biri de Bakü-Tiflis-Kars yeni demiryolu projesinin girişim ve liderlerimizin iradesiyle hayata geçirilmesiydi.

İki ülkenin başlattığı uluslararası öneme sahip bir diğer proje - TANAP projesi - enerji güvenliğinin sağlanması ve Türkiye ve Avrupa Birliği'ne arzin

çeşitlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. TANAP kapsamında Türkiye'ye ilk gaz tedariki 2018 yılında başlatılmıştır. Başlangıçta nakliye hacminin kademeli olarak yılda 16 milyar metreküp, önce 24 milyar metreküp, ardından 31 milyar metreküpe çıkarılması planlanıyor. 1.850 kilometrelik TANAP boru hattı, 2020'nin başından itibaren Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı'na (TAP) bağlanacak ve Güney Kafkasya Boru Hattı üzerinden Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ulaştıracak.

İki ülke tarafından başlatılan bir diğer uluslararası proje ise SOCAR tarafından Eylül 2018'de İzmir'in Aliğa İlçesinde Petkim petrokimya kompleksi arazisinde 6,3 milyar dolarlık sermaye ile tamamlanan Star petrol rafinerisinin yapımıdır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 1993 yılından beri istikrarlı bir şekilde büyümektedir. Türkiye, Azerbaycan ekonomisindeki en büyük yatırımcılardan biridir. Şimdiye kadar Azerbaycan'da faaliyet gösteren 13.000'den fazla Türk şirketi ekonomimize yaklaşık 10 milyar dolar yatırım yapmıştır. Türk şirketleri ağırlıklı olarak enerji, sanayi, telekomünikasyon, bankacılık ve sigorta, inşaat, ulaşım, gıda, tekstil ve sağlık alanlarında faaliyet göstermektedir.

Son yıllarda Azerbaycan'dan Türkiye'ye yatırımlarda önemli bir artış oldu. Böylelikle şu anda Türkiye'de Azerbaycan sermayeli yaklaşık 2.000 şirket faaliyet gösteriyor. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) 2016 yılında Türkiye'deki toplam yatırım hacmi 12,6 milyar dolara ulaştı. Böylelikle Türkiye'ye yatırım yapan Azerbaycanlı işadamları hem firma sayısı hem de yatırım hacmi açısından Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır (Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətindəki Səfirliyi, 2021).

2019 yılının son ayları Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin her alanda geliştiği ve önemli projelerin hayata geçirilmesi için tarihi adımların atıldığı bir dönem olarak hatırlanacak. Bu dönemde özellikle ekonomik ilişkiler açısından önemli olan üst düzey karşılıklı ziyaretler ve önemli toplantılar yapılmıştır. Örneğin, Cumhurbaşkanı yardımcısı Fuad Oktay başkanlığındaki bir personel, Azerbaycan ile Türkiye arasında Hükümetler arası Ekonomik İşbirliği Ortak Komisyonu'nun 8. toplantısına katılmak üzere 16 Eylül 2019'da (Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılmasının 101. yıldönümü) Bakü'ye gitti. Ayrıca yılsonunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nı (TANAP) Avrupa'ya bağlamak için düzenlenen törene katılmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti. 29 Kasım 2019 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte törene katılmıştır. 2019'un son

günlerinde Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Bakü'yü ziyaret etmiş, ve ziyarette Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edildi. Görüşmelerde ekonomik ilişkilerin geleceği tartışılmıştır.

Tüm bunlara rağmen Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret ciro hacminin istenilen düzeyde olmadığı unutulmamalıdır. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarına göre bu alanda ciddi bir artış var. Son yıllarda organizasyonun güçlenmesi, gelecek hakkında daha iyimser olmamızı sağlamaktadır.

Aslında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok yönlü ve bu ilişkilerin önemli yönlerinden biri de ikili ve çok taraflı ekonomik ilişkilerdir. Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki Türk yatırımları ve Azerbaycan'ın Türkiye enerji sektörüne yaptığı yatırımlar, iki ülkenin yetkilileri ve uzmanları tarafından vurgulanmaktadır. İki ülke arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'nın imzalanmasıyla ikili ilişkiler ekonomik alanda olduğu gibi tüm alanlarda farklı bir seviyeye ulaşmıştır. 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan Kapsamlı Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ile ilişkinin bu özelliği derinleştirilmiş ve 15 Eylül 2010 tarihinde Yüksek Düzeyli Stratejik Ortaklığın Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri'nin imzalanmasıyla birlikte ilişkilerin bu özelliği daha da derinleşmiştir. İki ülke arasındaki İşbirliği Konseyi, stratejik ilişkilere bir boyut daha eklenmiştir (Aslanli, 2018: 16).

3.1.4.1. Azerbaycan ve Türkiye Arasında İthalat ve İhracat

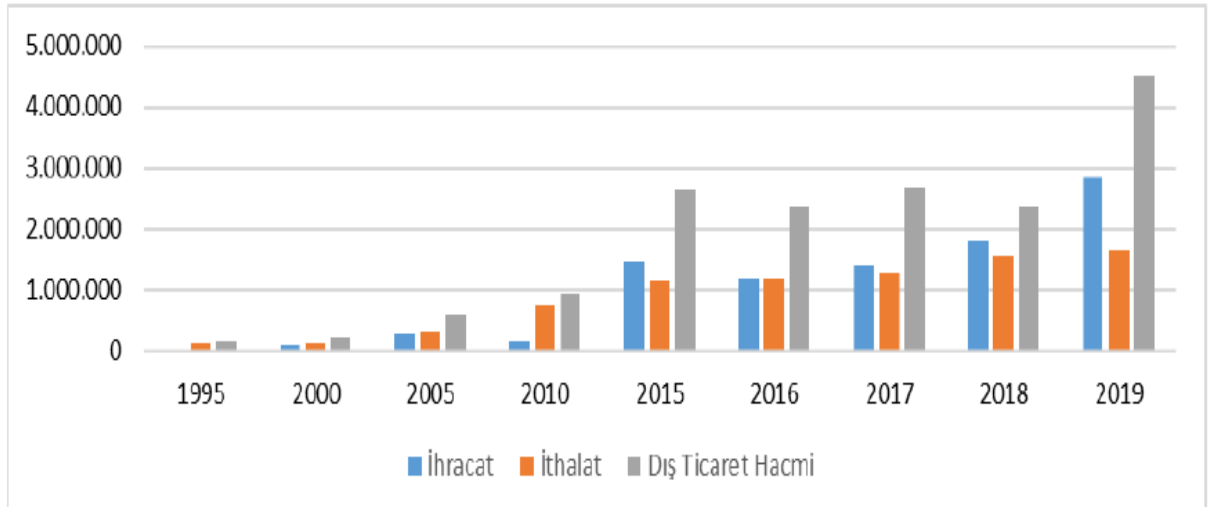
Azerbaycan'la Türkiye arasında dış ticaret Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra gelişmeye başlamıştır. İki ülke arasında dış ticaret hacmi 1995 yılında 166.955,2 milyon \$ iken 2019 yılında 4.509.496,1 milyon \$ olmuştur. İki ülkenin yılları üzerinden Dış ticaret hacmindeki ihracat ve ithalatına baktığımızda; 2008-2009 küresel ekonomik krizi yılları hariç, 2005 yılından başlayarak iki ülke arasında dış ticaret hacminin büyümesi 27 kat artmıştır. Beş ticaret hacmi iki ülke arasında 1995'ten 2019'a kadar olan süreçte Azerbaycan'ın toplam dış ticaret içerisindeki payı %7.8'den %135.4'e, Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı ise %2.91'den %11.5'e yükselmekle iç ticarete iki ülkenin yararına bir ticaret sapması olmuş ve bu sapma Azerbaycan'ın lehine olmuştur.

Tablo 15: Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	Azerbaycan'ın İhracatı	Azerbaycan'ın İthalat	Dış Ticaret Hacmi
1995	26.445	140.510,2	166.955,2
2000	104.981	128.502,6	233.483,6
2005	275.959,3	313.001,6	588.960,9
2010	170.893,7	771.442,4	942.336,1
2015	1.477.256,7	1.171.385,4	2.648.642,1
2016	1.185.663,1	1.181.578,1	2.367.241,2
2017	1.393.786,1	1.273.792,6	2.667.578,7
2018	1.825.980,2	1.576.829,1	2.367.241,2
2019	2.862.694,6	1.646.801,5	4.509.496,1

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2020

Şekil 10: Azerbaycan ve Türkiye Arasında 1995-2019 Yıllarında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2020

Tablo 16: Azerbaycan ve Türkiye'nin 1995-2019 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Yıllar	Azerbaycan	Türkiye
1995	-30.000,5	-14.071,89
2000	573.148,5	-26.727,46
2005	135.929,4	-43.297,76
2010	14.759,6	-71.661,67
2015	3.512,4	-62.636,6
2016	4.968,5	-52.942,9
2017	6.536,9	-73.657,37
2018	8.023,2	-53.983,73
2019	5.968,4	-29.512,48

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi ve Türkiye İstatistik Kurumu, 2020

Tablo 4'te Azerbaycan ve Türkiye'nin 1995-2019 yılları arasında dış ticaret dengesine bakılırsa Azerbaycan'ın 1995 yılında dış ticarete açık verdiği görülmektedir. 2000'li yılların başından başlayarak dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye'nin dış ticaret dengesine bakıldığında ise 1995 yılından 2019 yılına kadar de sürekli açık verdiği görülmektedir (Uysal ve Aliyev, 2021).

Tablo 17 Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki Ticarete Kullanılan Temel Ürünler (Bin Dolar)

	Azerbaycandan Türkiye'ye İthal Edilen Ürünlerin Değerleri (Bin Dolar)	Türkiyeden Azerbaycana İthal Edilen Ürünlerin Değerleri (Bin Dolar)
Tüm ürünler	751290	2342993
Balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar	263	1004
Yenilebilir meyve ve kuruyemişler	335	58264
Hububat	202	3464
Değirmencilik sektörünün ürünleri; malt; nişastalar; inülin;	430	491
Yağlı tohumlar ve yağlı meyveler; çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler;	3886	20628

Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar	1387	8297
Gıda endüstrisinden kaynaklanan kalıntılar ve atıklar; hazır hayvan yemi	4470	12021
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler	92003	32766
Organik kimyasallar	61583	15174
Gübreler	41088	6102
Çeşitli kimyasal ürünler	2238	65846
Plastikler ve bunlardan mamul eşya	69479	128301
Kağıt ve karton; kağıt hamurundan	338	33280
Pamuk	258454	4433
Seramik ürünler	740	21555
Cam ve cam eşyalar	3272	9811
Doğal veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplama metaller...	380	12514
Demir ve çelik	47280	44950
Demir veya çelikten eşyalar	259	95223
Bakır ve bunlardan mamul eşya	36991	6150
Alüminyum ve bunlardan mamul eşya	96160	42918
Makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar;	538	354213
Elektrikli makine ve teçhizat ve bunların aksam ve parçaları; ...	303	180843
Optik, fotoğrafik, sinematografik, ölçme, kontrol	208	32916

Kaynak: Trademap, 2022

3.1.5. İkinci Karabağ Savaş Sonrası Ticaret Göstergeleri

İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu savaş iki ülke ilişkilerinde önemli bir kavşak ve dönüm noktası olmuştur. İki ülkenin güçlü işbirliği ile kazanılan Karabağ zaferi birçok önem arz etmektedir. İlk olarak bu zafer Türk ve İslam dünyası ile beraber toprakları işgale uğrayan devletlerin de bunun sürekli devam etmeyeceği mesajını vermiştir. Bu zafer Türk dünyası açısından daha büyük iş birliklerinin yapılmasına olanak sağlayacaktır. Bu sefer şüphesiz Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi ve askeri entegrasyon süreçlerini daha da hızlandıracaktır. Ermenistan işgalindeki toprakların geri alınması, bölgelerin Azerbaycan ekonomisine entegre edilmesine neden olacak ve yeni yatırım imkanları ortaya çıkacaktır. Şüphesiz yeni yatırımlardan en çok faydalanan kesimler Türk iş adamlarıdır (Özdemir ve Erarslan, 2021).

Savaş sonrası TÜİK verilerine göre Azerbaycan ve Türkiye arasında ithalat ve ihracat verileri şu şekilde olmuştur. 2021 yılı için Azerbaycan'a yapılan ihraç 2.342,959 ithal 751,290 olmuştur. 2022 yılının ilk üç ayında ise Toplam Azerbaycan'a yapılan ihraç 348,343 olmuştur. 2022 yılının ilk üç ayında Azerbaycan'dan edilen ithal ise 144,474 olmuştur. Rakamlara bakıldığında Azerbaycan'dan savaş sonrası yapılan ithalde azalma olduğu görülmektedir. Bunlara neden savaşın ülke ekonomisine verdiği zarar ve Covid-19 pandemisinin ekonomiye etkisi söylenebilir TÜİK (2022).

3.2. AZERBAIJAN İLE TÜRKİYE'NİN ORTAK PROJELERİ

3.2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı Projesi

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı şu anda ağırlıklı olarak Azeri-Chirak Günaşlı'dan üretilen petrolü ve Azerbaycan'dan Şah Deniz'den üretilen kondensatı taşımaktadır. Bakü yakınlarındaki Sangachal istasyonundan kalkıyor, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi geçmektedir ve Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan Denizi terminaline varmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'dan gelen ham petrol de bu boru hattı üzerinden taşınmaya devam etmektedir. Ekim 2013'ten bu yana Kazakistan'dan belirli bir miktar Tengiz ham petrolünü BTC boru hattı ile taşımaya devam etmiştir. Haziran 2006'dan beri faaliyette olan BTC Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Şirketi (BTC Co.) tarafından inşa edilmiştir. Toplam uzunluğu 1768 km olan yeraltı boru hatlarının 3 km'si Azerbaycan'dan, 29 km'si Gürcistan'dan ve 1076 km'si Türkiye'den geçmektedir. BTC Şti., Azerbaycan ve Gürcistan'da bulunan boru hattı parçalarının işletmecisidir. BP, hissedarları adına hareket etmektedir ve BOTAŞ International Limited (BIL), Türkiye'deki bölümün işletmecisidir. Azerbaycan ve Türkiye'de boru çapı genellikle 2 inçtir. Gürcistan'daki borunun çapı 6 inçtir. Türkiye'deki Ceyhan Deniz Terminali'ne giden son rampa boyunca boru çapı 3 inç'e düşürüldü. Günlük BTC arzı şu anda 1,2 milyon varil. Azerbaycan'ın 13 bölgesinde BTC boru hattı- Karadağ, Abşeron, Hacıgabal, Ağsu, Kurdemir, Ujar, Ağdaş, Yevlax, Goranboy, Samukh, Shamkir, Tovuz, Agstafa bölgeleri; Gürcistan'da 7 bölgeden ve Türkiye'de 9 bölgeden geçmektedir. 2021'de BTC için işletme giderleri için 119 milyon doların üzerinde ve 3 milyon doların üzerinde yatırım maliyeti harcandı. 12 Aralık'ta BTC boru hattı, Sangachal Terminali'nden Azerbaycan, Gürcistan ve Gürcistan üzerinden toplam artı 500 milyon ton petrol ihraç ederek başarıyı

kutlamıştır. Türkiye'den Ceyhan Terminali'ne. ,1768 km uzunluğundaki BTC boru hattının Haziran 2006'da işletmeye alınmasından 2021 yılının sonuna kadar bu boru hattı ile toplam 502 milyon tondan (3,77 milyar varil) fazla ham petrol taşınmıştır. Ceyhan dünya pazarına. 2021 yılında BTC üzerinden ihraç edilen yaklaşık 26, milyon ton (yaklaşık 200 milyon varil) ham petrol ve kondensat yüklenerak Ceyhan terminalinde 280 tankere taşınmıştır. Günümüzde BTC boru hattı, ağırlıklı olarak Azerbaycan'dan ACG petrolü ve Şah Deniz kondensatı taşıyor. Ek olarak, diğer hacimlerde Hazar ham petrolü ve kondensat BTC aracılığıyla taşınmaktadır.

3.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı ve Güney Gaz Koridoru

2006 yılından bu yana, Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı (SCP), Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesindeki "Şah Deniz" sahasından çıkarılan gazı Gürcistan'a taşımıştır. Ülkemiz ve Gürcistan topraklarında SCPK, Haydar Aliyev'in adını taşıyan ana ihracat boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ile aynı güzergahı izlemektedir. Bu iki boru hattının güzergahları Azerbaycan ile Gürcistan arasındaki sınırda ayrılmaktadır. Yeni hat, BTC petrolünü Ceyhan'a bağlarken, SCPK doğalgazı Erzurum'a taşımaktadır. SCP'nin toplam uzunluğu 691 km, Azerbaycan kısmı 3 km ve Gürcistan kısmı 2 8 km'dir. Gürcistan-Türkiye sınırındaki SCP'ye 280 km'lik bir boru hattı bağlanmaktadır. Sangaçal-Erzurum yolu boyunca uzanan bu hat Bakü-Tiflis-Erzurum (BTU) boru hattı olarak bilinmektedir. BTU sayesinde Azerbaycan gaz ihraç eden bir ülke haline gelmiştir. Boru hattı 3 Temmuz 2007 tarihinde tamamen faaliyete geçmiştir. Ülkenin lideri Haydar Aliyev'in Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde 12 Mart 2001 tarihinde, Azerbaycan ve Türkiye arasında "Kore Cumhuriyeti Cumhuriyetleri Arasında Anlaşma" ve Azerbaycan'dan Cumhuriyet'e doğal gaz tedarikine ilişkin doğalgaz satışına ilişkin anlaşma imzalandı. Aynı yılın 29 Eylül'de Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan ve Gürcistan cumhuriyetleri arasında transit, nakliye transferi ve topraklar üzerinden doğalgaz satışı konusunda bir "anlaşma" imzalanmıştır. Altı yıl sonra, "Şah Deniz" sahasının geliştirilmesinin ilk aşamasının bir parçası olarak, yol ağına yeşil yakıt getirildi. Bakü-Tiflis-Erzurum hattı üzerinden Türk doğalgaz boru hattı. Yani BTE, Azerbaycan Gazının başka noktalara ulaşmasının önünü açmıştır. . Aslında Bakü-

Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı "güney gaz koridoru"nın kurulmasında ve başlatılmasında önemli rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bunu konuşmalarında defalarca dile getirmişti. 20 Eylül 201 'te "Güney Gaz Koridoru"nın açılış töreninde yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı, "2007 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının inşası da bir olaydı. Ülkenin tarihini kaydetti. "Bu gaz boru hattının yeni hattının inşaatı bugün başlıyor. Azerbaycan, "Güney Gaz Koridoru"nun ilk bölümünü 2007 yılında faaliyete geçirdi." 29 Mayıs 2018'de "Güney Gaz Koridoru"nın açılış töreninde Cumhurbaşkanı bir kez daha bu noktaya vurgu yaptı: "Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı 2007 yılında işletmeye alındı. Bu proje çok önemli bir projedir. , Shah Deniz Yani 2007 yılında Azerbaycan gazı ilk defa Gürcistan ve Türkiye'ye sevk edilmeye başlandı... Aslında bunlar tarihi başarılarıdır. Şah Deniz ". Azerbaycan gazının büyük bir bölümünün dünya pazarlarına ihraç edilmesi için doğalgaz boru hattına ihtiyaç olduğunu elbette hepimiz çok iyi biliyoruz. Dolayısıyla fiili çalışmalar başladı. "Güney Gaz Koridoru" oluşturmak için çok ciddi çalışmalar. ve müzakereler gerçekleşti." Şimdi bu koridor gerçek oldu. "Şahdeniz" madeninin ikinci geliştirme aşamasının bir parçası olarak, ek üretim hacimlerini kabul etmek ve 6 milyar metreküp yeşil yakıtı Türkiye'ye ve 10 milyar metreküp Avrupa'ya transfer etmek için SCP sisteminin genişletilmesi gerçekleştirildi. . Mevcut boru hattına ek olarak Hacıgabal ilçesine bağlı Mugan yerleşimi yakınından başlayan yeni bir hat inşa edildi. Buradan Gürcistan sınırına kadar olan yeni boru hattının uzunluğu 387 km'dir. Başlangıç noktasında 1 kuyruk istasyonu ve güzergah boyunca 5 kuyruk istasyonu bulunmaktadır. SCP'nin Gürcistan'daki kapsamlı çalışması, Gürcistan-Türkiye sınırında yeni bir boru hattının kısa bir bölümünün inşasının yanı sıra 1 gazlaştırma istasyonu, 2 sıkıştırma istasyonu ve basınçsızlaştırma ve sayım istasyonlarının inşasını içermektedir. Sonuç olarak, genişletilmiş SCP, "Güney Hava Koridoru"nun etkili bir kolu haline geldi. SCP, "Güney Gaz Koridoru"nu oluşturan üç gaz boru hattından ilkidir. Boru hattının uzatılması ile Haziran 2018'de Türkiye'ye ticari hacimlerde gaz sevk edilmeye başlandı. "Şahdeniz-2" de üretilen gaz TANAP (Trans Anadolu Gaz Boru Hattı) aracılığıyla ihraç ediliyor. Türkiye-Yunanistan sınırında TANAP'a bağlı TAP (Trans-Adriyatik Gaz Boru Hattı), 31 Aralık 2020'den itibaren Avrupa'ya Azerbaycan gazını sağlıyor. Bugün Bakü doğalgaz boru hattı - Tiflis-Erzurum ve onun ayrılmaz parçası olan SCP, yanı sıra "güney gaz koridoru" - SCP, TANAP ve genişletilmiş TAP sorunsuz ve güvenli bir şekilde çalışır. Başka bir deyişle, Azerbaycan'ın gaz ihracatı başarılı olmaya devam ediyor. Ayrıca Bakü-Tiflis-

Erzurum boru hattı Türkiye'nin ülkemizden ithal ettiği yeşil yakıtın yarısına kadarını taşımaktadır. (Azerbaijan-News, 2022)

3.2.3. Güney Gaz Koridoru ve Bölümleri

Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı (SCP), Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölgesindeki Şah Deniz gaz sahasından üretilen gazı Gürcistan ve Türkiye'ye taşımak için inşa edilmiş bir gaz boru hattıdır. Boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangachal İstasyonu'ndan kalkıyor. Boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan'daki Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile Türkiye sınırına kadar aynı güzergahtadır ve ülkenin Türkiye'deki gaz dağıtım sistemine bağlıdır. Bu boru hattı, proje konsolidasyonu yoluyla sermaye ve işletme maliyetlerinden tasarruf ederken, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmek amacıyla BTC petrol ihraç boru hattının yanında ve aynı inşaat koridorunda inşa edilmiştir. Gaz boru hattının uzunluğu, 3 km'si Azerbaycan'da ve 2 8 km'si Gürcistan'da olmak üzere 691 km'dir. 2 inç çapındadır. 2006 yılı sonunda işletmeye alınan bu doğal gaz boru hattı, Şah Deniz'in ilk Faz 1 gazını Azerbaycan ve Gürcistan'a, Temmuz 2007'den itibaren ise Türkiye'ye taşımaktadır. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi (SQBK Co), boru hattının genel işletmesinden ve inşasından sorumludur. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi (SQBK Co), boru hattının genel işletmesinden ve inşasından sorumludur. 20 Mart 2020 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, Güney Kafkasya Boru Hattı'nın (SCP) mühendislik operasyonları BP Exploration Limited'den (Şah Deniz) SOCAR'ın %100 oğlu olan SOCAR Midstream Operations Limited'e devredildi. 2021'in ilk üç çeyreği için SCP'nin işletme maliyetleri yaklaşık 39 milyon dolar ve sermaye harcamaları yaklaşık 8 milyon dolardı. 2006 yılı sonunda işletmeye alınan SCP boru hattı Şah Deniz gazını Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye, SCP boru hattı ise Haziran 2018'de Türkiye'ye ve Aralık 2020'de Avrupa'ya ticari gaz tedarik etmeye başlıyor. 2021, SCP'nin işletme maliyetleri yaklaşık 5 milyon dolardır ve yatırım maliyetleri 12 milyon doların üzerindedir. 2006 sonlarında işletmeye alınan SCP boru hattı Şah Deniz gazını Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye sağlarken, SCP boru hattı Türkiye'ye ticari gaz teslimatlarına Haziran 2018'de ve Avrupa'ya Aralık 2020'de başladı. 2021'de SCP'nin ortalama günlük taşıma ihracat kapasitesi 8,5 milyon metreküptür (Panahaliyeva, 2022).

3.2.4. Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı Projesi

Demiryolu Hattı Bakü-Tiflis-Kars veya Bakü-Tiflis-Kars - demiryolu **projesi** 30 Ekim 2017'de **hizmete girdi**. Demiryolu hattı Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den Gürcistan'ın Tiflis kentine ve Türkiye'nin Kars **kentindeki Ahalkalaki'ye kadar** uzanıyor. Bu demiryolu Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine bağlar. **İlk demiryolu hattının** açılış **tarihi 2010 yılında**, ardından 2013, 2015, 2016 ve son olarak **2016 yılında yapılan üçlü toplantının ardından 2017 yılında** açıklandı. 27 Eylül 2017'de Tiflis'ten Ahılkelek'e ilk test yolcu treninin ardından BTK **demiryolu hattının** Alat'ta düzenlenen törenle Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından açıldığı **açıklandı**. Bu demiryolu ile Asya'dan gelen ürünler 15 gün gibi kısa bir sürede Avrupa'ya ulaştırılacak. Proje, Türkiye ve Azerbaycan'ı (dolayısıyla Orta Asya ve **Çin**) Avrupa'ya demiryolu ile bağlamayı hedefliyor. Bu demiryolu ile **bundan sonra** üçüncü işletme yılında 3-5 milyon ton, beşinci işletme yılında 6-8 milyon ton, 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşımayı planlamaktadır. (Süleymanov vd. 2018)

3.3. Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerini İnceleyen Çalışmalara İlişkin Literatür

Literatürde sıkı komşuluk ilişkisine ve tarihi bağlara sahip olan Türkiye ve Azerbaycan'ı inceleyen çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iktisadi ilişkiye yönelik yapılan güncel çalışmaların bazılarına yer verilmiştir.

1992-2010 yılları arasında Türkiye ile Azerbaycan'ında içinde bulunduğu Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret hacmi, ihracat, ithalata etki eden ekonomik ve kültürel unsurları “Genişletilmiş Çekim Modeli” ile analiz eden İnanç (2012), Türkiye'nin bu ülkeler ile yapmış olduğu dış ticaretin diğer farklı ülkeler ile yapılmış olan ticaret ile aynı olmadığı, bu ülkelerden Türkiye'nin ham ve yarı işlenmiş olan ürünleri ithal edip, işlenmiş tarım ürünlerini ve sanayi ürünlerini ihraç ettiği sonucuna varmıştır.

1990-2009 yılların arasındaki veriler ele alınarak Kao testi yapan Erdoğan ve Yıldırım (2013) bu ekonomik analizle Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik büyüme ile ithalat ve ihracat, sermaye oluşumu arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Bu araştırma sonucunda ihracat ile hasıla arasında iki yönlü bir nedensellik bulgusuna varılmıştır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiyi enerji politikaları kapsamında TANAP üzerinde ele alan Arıkan (2014) Türkiye ve Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamada Azerbaycan'ın TANAP projesi ile yer aldığını belirtmiştir. Bu projenin Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkinin güçlenmesine katkı sağlayacağını, Azerbaycan'ın da siyasal gücünde artış olacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra bu proje Azerbaycan'a uluslararası çıkarları doğrultusunda Türkiye ile beraber ilerleme olanağı sunmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiyi taşımacılık üzerinde ele alan Çıkrık (2016) bu iki ülkenin ilişkisinde ki temeli kültürel ve toplumsal bağdaki güç olarak belirlemiştir. Bununla birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ticari ilişkinin güçlenmesinin en temel kaynağı, Azerbaycan'ın Avrupa pazarında yer alması için Türkiye'ye ihtiyaç duyması ve Türk Cumhuriyetleri pazarına Türkiye'nin girmesi için Azerbaycan üzerinden taşımacılığa önem göstermesidir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki enerji ilişkisine yönelik Gücüener (2017) tarafından yapılan çalışmaya göre, bu iki ülkenin ilişkisinin temelinde uluslararası çıkarlar açısından çıkarlarının örtüşmesi, birbirlerini tamamlayıcı enerji güvenliği anlayışı, birbirlerine karşı bağımlılık unsuru olan enerji talep ve arzı bulunmaktadır (Akal ve Hasanov, 2020).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Azerbaycan'ın dış ticareti 70 yıl boyunca sadece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil olan ülkelerle ilişkiliydi. Azerbaycan 1991 senesinde bağımsızlık kazandıktan sonra diğer ülkeler tarafından da tanınmaya başlanmış ve dış ticarete de yeni ülkelerle ilişkiler kurulmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yılları Karabağ Savaşı'na denk geldiği için ülke diğer konularda olduğu gibi ekonomik konularda da birkaç yıl bir türlü toparlanamamıştır. Bu nedenle savaş yıllarında ve sonraki birkaç yılda ülkenin dış ticaret ciro göstergeleri eksi olmuştur.

1994 yılı mayıs ayındaki ateşkes anlaşmasından sonra aynı yıl eylül ayında “Yüzyılın Antlaşması” isimle petrol antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Azerbaycan ile birçok petrol çıkarma ve imalat konusunda gelişmiş ülkelerle yapılmıştır. Bu antlaşma ile Azerbaycan petrol ve doğalgazı sonraki yıllarda daha modern teknolojilerle çıkarılmaya ve diğer ülkelere de ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu antlaşma ile petrol gelirleri Azerbaycan ekonomisine çok büyük katkılar sağlamıştır.

Bu çalışmada da bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın uyguladığı dış ticaret politikası incelenmiş ve sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuç ve değerlendirme aşağıdaki gibidir:

- Bağımsızlık sonrası savaş sebebiyle Azerbaycan beklenen düzeyde bir dış ticaret politikası uygulayamamış ve bu durum ülke ekonomisini etkilemiştir.
- 1994 yılı itibari ile ülke petrol yönlü dış ticaret politikası uygulamaya başlamış ve bu durum kendisini ekonomi de özellikle 2002 yılı sonrasında göstermeye başlamıştır.
- Azerbaycan'ın 1994-2002 yılları arasında dış ticaret cirosu eksilerde olmuştur. Ülke ekonomisine geliştirmek için dünya ticaret örgütüne katılmak için başvurulsa da büyük ekonomik sorunları devam eden Azerbaycan bu yıllarda örgüte katılamamıştır.
- 2002-2020 yılları dahil olmak üzere Azerbaycan'ın dış ticaret cirosu sonuçlara bakıldığında hep pozitif olarak görülmektedir.
- Azerbaycan'dan ihraç edilen ürünlere bakıldığında ihracatın %80-%90 oranında büyük bir kısmı petrol ve doğal gaz veya bunların ürünleri olduğu görülmektedir.
- 2006-2014 yılları dahil olmak üzere petrol gelirleri ülke ekonomisine çok büyük katkılar sağlamıştır. 2014 yılından petrol fiyatlarında düşüş yaşanması ile 2020 yılına kadar olan yurtdışı ciro önceki yıllara nispette azalmıştır.

- Azerbaycan'ın dış ticaretine bakıldığında ÷lkeye ithal edilen ürünler içerisinde daha çok makineler, mekanizmalar ve elektrikli cihazlar, ekipmanlar, gıda ürünleri, araçlar ve parçaları, demir içeren metaller ve bunlardan yapılan ürünler, tekstil ve ahşap ürünlerinin olduğu gör÷lmektedir.
- Dış ticaret göstergelerine bakıldığında Azerbaycan'ın ihracatta en büyük paya sahip olduğu ÷lkeler; İtalya, Türkiye ve Rusya olduğu gör÷lmektedir. İtalya ve Türkiye'ye daha çok petrol ve petrol ürünleri Rusya'ya ise tarım ürünleri ihraç edildiğı gör÷lmektedir.
- Azerbaycan dış ticaret sırasında ithal ve ihraç ürünlerinden devlet gümrük komitesinin uyguladığı tarifelerle alınan ödemeler, devlet bütçesinin önemli bir kısmını kapsamaktadır.
- Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisine bakıldığında, Azerbaycan'ın 2002 yılından dış ticaret cirosunun pozitif olduğu, Türkiye'nin dış ticaret cirosunun ise negatif olduğu belirlenmiştir.
- Azerbaycan ve Türkiye arasında dış ticaret ilişkilerine bakıldığında 2005 yılına kadar dış ticaret hacminin çok büyük olmadığı gör÷lmektedir. 2005 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi ile iki ÷lke arasındaki ticaret hacmi artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacimlerine bakıldığında 2015 yılına kadar Türkiye'nin ihracı Azerbaycan'a nispetle daha yüksek olduğu gör÷lmüştür. Sonraki yıllarda ise Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan ihraç göstergesi pozitif şekilde devam etmiştir.
- Azerbaycan'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünler arasında petrol ve doğalgaz üstünlüğü varken, Türkiye'den Azerbaycan'a ihraç edilen ürünler arasında tekstil gıda ürünleri, inşaat sektörü ve plastik ürünler yer almaktadır.
- 2020-2022 yılları arasında ise Azerbaycan'ın dış ticareti istenmeyen birçok negatif durumla karşı karşıya kalmıştır. 2020 yılı itibari ile dünyayı saran COVID-19 pandemisi ÷lke sınırlarının kapanmasına, dış ticaret ilişkilerinin zayıflamasına, işletmelerin kapanmasına üretimin durmasına neden olmuştur. Pandeminin etkisi ile işler durduğu için petrol fiyatlarında da çok büyük düşüşler yaşanmıştır ve bu da Azerbaycan ekonomisini etkilemiştir. 2020 yılı Eylül ayı itibari ile başlayan ikinci Karabağ Savaşı 44 gün devam etmiş, ÷lke toprakları işgalden kurtulsa da savaş harcamaları ekonomide ve dış ticarete de

etkiler yaratmıştır. Savaşın bitmesi ve 2021 yılında COVID-19 Pandemisinin azalması ile ülke ekonomisi yeniden toparlanmaya başlamıştır.

- Karabağ da işgalden kurtarılan topraklarda başlayan inşaat ve yapım işlerinde en çok Türk şirketlerine yer verilmiştir. Bunlarla birlikte Büyük Britanya, İtalya, İsrail ve diğer ülkelerin şirketleri de inşaat projelerinde yer almaktadır.

Bu durum dış ticaret ilişkilerinin daha da gelişmesinde etkili olmuştur.

Azerbaycan dış ticaret politikasını sonuçlarını bir daha değerlendirecek toplam olarak Azerbaycan'ın uyguladığı dış ticaret politikası ülkeye ekonomisine büyük katkılar sağlamıştır. Bu politikanın devam ettirilmesi, petrol ve doğalgaz sanayisi ile birlikte tarım ve diğer sanayilerin geliştirilmesi de devlet bütçesinde büyük miktar da katkılar oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

“Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı”, *Wikipedi*
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis>
[Ceyhan Petrol Boru Hatt%C4%B1#Rakamlarla BTC](#) (05.04.2022)

Abbasov N. (2021) *Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerine Etkisi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans) T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Abdurahmanova, A. B. (2021). İnformasiya Texnologiyalarının İqtisadi Artım Üzerindəki Təsiri. *Республиканская Научная Конференция Магистрантов* (pp. 47-48).

Ağayev, T. (2015). Azərbaycanda Həyata Keçirilən Transregional Layihələr Və Onların İqtisadi Səmərəliyi. Nəşr Olunmuş Magistr Dissertasiyası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti İqtisadiyyat, Bakı.

Aliyeva D. (2014) “Azərbaycan xalqının inflyasiya ilə tanışlığı.” *BancoAz*
<https://banco.az/az/news/azerbaycan-xalqinin-inflyasiya-ile-tanisligi> (11.11.2021)

Alizadeh, A. A., Ogly Guliyev, I. S., Kadirov, F. A., ve Eppelbaum, L. V. (2016). *Geosciences of Azerbaijan* (Vol. 1, p. 237). Heidelberg: Springer.

Allahverdiyeva, N. A. (2021). İqtisadi Artımda İnformasiya-Kommunikasiya Faktorunun Rolü. *Республиканская Научная Конференция Магистрантов* (pp. 61-61).

Alpdoğan, H., Akal M. ve Hasanov, G. (2020). Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret gelişimi. *Journal of Business and Trade*, 1(1), 16-26.

ARDNF (2020), “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu.” *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası*.
<http://files.preslib.az/site/10il/gl4.pdf>

Arıkan, S. (2014). *Türkiye- Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, İstanbul.

Arpaçukuru Ö. Y. (2018) *Azerbaycan- Türkiye İlişkilerine Yön Veren Parametreler* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Aslanli, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(1), 15-27.

Aydın Ü. , Keskin S. , Öner T. , Dalkılıç H. VE Çiçek R. (2020) “Azerbaycan Cumhuriyeti yeraltı kaynakları” *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* 29: 63-74

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (ADSK)
<https://www.stat.gov.az/source/labour/> (14.07.2021)

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi (2020). “2019-2020-ci tədris ili rəqəmlərdə” <https://edu.gov.az/az/page/9/18512> (14.10.2021).

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı (ARMB) (2019) “Faiz Dəhlizinin Parametrləri Haqqında” <https://www.cbar.az/press-release-2208/faiz-dhlizinin-parametrlri-haqqinda> (18.07.2021)

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı (ARMB) (2020) “Azərbaycanın Tədiyyə Balansı- Mənfiyə Düşüb – AMB Açıqladı” *Fed.Az*
<https://fed.az/az/maliyye/azerbaycanin-tediyye-balansi-menfiye-dusub-amb-aciqladi-82405> (20.06.2021).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı(ARPF) (2016) “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” *AZERTAG*
https://azertag.az/store/files/untitled%20folder/ STRATEJI%20YOL%20XERITESI_.pdf (17.08.2021).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası (2021) “Neft Strategiyası.” http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr3_4.pdf

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020). “Əmək Bazarı”

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020). “2020-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Ümumi Daxili Məhsul istehsalı” <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4756> (23.11.2021)

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az>

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (ARİN) <https://www.economy.gov.az/index.html> (08.06.2022)

Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1995) “Gömrük tarifi haqqında” Eqlanun <https://e-qanun.az/framework/26154>

Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətindəki Səfirliyi (2021). “Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri” <https://ankara.mfa.gov.az/az/content/106/azerbaycan-turkiye-iqtisadi-elaeqeleri>

Azizbekov, Sh. A., Alizadeh, K.A., Shikalibeyli, E.Sh., Gadjev, T.G. (Eds.). (1972) Geology of the USSR. Azerbaijan, Vol. XLVII, Nedra, Moscow (in Russian).

Bağırzadə E. (2018) “ÜDM istehsalında sektorların payı, ölkənin sənayeləşməsi sahəsində görülmək tədbirlər”. Bakı

Başaran, A. (2010). —SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996. *Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdleri*. 37 (1), 101-134

Bayramov, E.(1997) “ *Regionların İqtisadi İnteqrasiyası , Nezeriyye ve Praktika*” Bakı. s12-13

Bədəlov, Ə. (22.08.2009) “Azərbaycanın xarici siyasətdəki uğurları ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunu daha da artırır”. *Xalq Qəzeti.*, http://anl.az/download/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_avqust2009/88675.htm, (17.02.2021).

Bölek, B. (2014) “Azərbaycanın Xarici Ticarət Əlaqələrinin Səmərəliliyinin Yüksəldilməsi İstiqamətləri” Qafqaz Universiteti. Bakı s 92

British Petroleum Azərbaycan https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html (08.05.2022)

Bulut, C.(2007) “Azərbaycanın Dünya Ticarət Örgütü Üyeliğinin Değerlendirilmesi” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 / 2. 59 – 73. S 66

Bulut, R. (2014). “SSCB’nin Dağılması Ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Geçiş”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler.* 1 (2), 7-19.

Cömertler, N. (2002). “*Türkiyede para politikası ödemeler dengesi ilişkilerinin parasal yaklaşım çerçevesinde analizi*” (Yayınlanmış Doktora Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Əhmədov A. (2013) “*İslam Konfransı Təşkilatı və Azərbaycan Respublikası (1991-2006)*” Bakı: Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

Əhmədov N. (2017) *Azərbaycanın Neft Sektoru* Bakı: Elm və Bilik

Əhmədov, M. Ə. (2021). “Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında Gömrük Xidmətinin Təşkili”. 152-155

Əliyev H. ve Zeynalov İ (2004) “*Müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafının yeni mərhələsi*” Bakı: Renesans Yayınları

Eyvazov, E. (2018). *Dünya Ticarət Təşkilatı və Azərbaycan*. Bakı: Azərbaycan Universiteti

Əzimli A. (2001) “*Azərbaycan-NATO münasibətləri (1992-2000)*” Bakı: Adiloğlu

Əzimova, A. İ. (2021). İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları-nın iqtisadi artıma təsir aspektləri. *Konfrans Materialları* 258-259.

Hasrat Safarov (2021) “*Türkiye Azərbaycan Enerji Birlikteliği Olan Trans Anadolu Boru Hattı (Tanap) Projesinin Türkiye Ve Azərbaycan Pazarı Açısından Önemi*” (Yalınlanmış Yüksek Lisans Tezi) . T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Hekalov, V. (2015). Azərbaycanın Neft Sənayesi və Onun İnkişaf Mərhələləri. Nəşr Olunmuş Magistr Dissertasiyası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti İqtisadiyyat, Bakü.

Ismailzadeh, A. D., Mustafayev, G. V., Rustamov, M. I. (Ed: Ak. A. Alizadeh) (2005). Geology of Azerbaijan. *Magmatism (Vol. III)*. Nafta-Press

İbayev V. (2006) *Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ mübahisəsi və insan qanunları*. Bakı: Elm və Bilik

İsmayılov İ (2006) “*Azərbaycan-İran Mədəni Əlaqələri XX Əsrdə*” Bakı: ADNA

İsmayılov İ.(2004) “*Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələri XX əsrdə*” Bakı: Azərbaycan

Kaya, M. V., ve Bozkurt, İ. (2011). İşsizlik, Kişi Başına Milli Gelir (Yoksulluk), Suç Oranı ve Yeşil Kart: 1993–2009 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 133-140.

Kənd təsərrüfatı (2021) *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası*. https://republic.preslib.az/az_c3.html (15.09.2022)

Kərimov E. (2010) “*İqtisadi Nəzəriyyə*” Bakı: Vətən

Koç, E. (2018). Çarlık dönemi Azərbaycan matbuatı üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (60), 181-196.

Kuleyin, B. ve Cerit, A. G. (2011). Ham petrolün dünya pazarlarına ulaştırılmasında Ceyhan Terminali'nin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 3(2), 15-35.

Mahmudlı S. (2017) “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Yansıması: Azərbaycan Örneği” *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(1) 13-29

Malikova M. (2021) *Bağımsızlık Sonrası Azərbaycan Ekonomisinin Gelişimi Ve Uluslararası Ticarete Entegrasyonu: Türkiye İlişkileri*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Məmmədov S. (2008) “Avropaya İnteqrasiya Edən Azərbaycanda Məşğulluq Siyasəti” Vətəndaşların Əmək Hüquqlarını Müdafiə Liqası. Bakı

Memmedov, Z. (2004) “Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Əlaqələri” Bakı. s37- 38

Məmmədova F. T. (2009) “*Beynəlxalq Mədəni Əlaqələr*” Bakı: Sabah

Merdan, A. S. (2019). “Avrupa Birliğı-Azərbaycan İlişkileri.” *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 339-360.

Miriyeva, F. (2016) *Azərbaycan Respublikasında Ümumi Daxili Məhsulun İstehsalının Və Bölgüsünün Statistik Qiymətləndirilməsi Haqqında*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)

Mustafayeva T. (2020) “2020-ci ildə Azərbaycanda inflyasiya artımı müşahidə olunur – Rəsmi” BancoAz <https://banco.az/az/news/2020-ci-ilde-azerbaycanda-inflyasiyanin-artmasi-gozlenilir-resmi>

Mükərrəmoğlu, M. (2008) İnnovasiya texnologiyaları və İKT sahəsinin gəlirləri 2018-ci ildə neft-qaz sektorundan əldə olunan gəlirlərə bərabər olacaq. *Xalq Qəzeti* http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_dekabr2008/65181.htm

(12.05.20211)

Nağı, A. (2014). *Qarabağ Müharibəsi. Qısa Tarix*. Bakı: Azərənəşr.

Nuriyev, C. Q., Aliyev, A. E., ve Atakişiyev, M. C. (2012). *Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi* Bakü: Apostrof" yayın evi

Oruj, B. (2015). *Bağımsızlık Sonrası Azərbaycan Dış Ticaret Politikası Ve Sonuçları*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Özdemir, F. N., Erarslan, F. (2021). Azərbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 315-334.

Özsoy, İ. (2006). "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler". *Uluslararası Karadeniz Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 39, 163-195.

Panahaliyeva, M. (2022). Azərbaycan'da Yeni Enerji Stratejisinin Oluşumu. *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 14(54), 226-229.

Qarayev (2018) "*Makroiqtisadi göstəricilər və onların təhlili*." Bakı: Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi

Qasımlı V. (2014) "*İqtisadi Modernizasiya*" Bakı: Vətən

Qəribov E. (2019) "*Azərbaycanda xarici ticarətin iqtisadi və statistik təhlili*." Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Üniveristeti

Qəribov M. (2015) "*Bir əsr boyunca Ermənistan-Azərbaycan münasibətləri*" Bakı: Elm

Quliyev, R. (2015). *Azərbaycan Dövlətçiliyi Tarixində Gömrük İş.* Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu.

Ramazanov, C. (2015) “*Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində sertifikatlaşdırmanın rolu.*” (Yayınlanmış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Sadıqlı F. (2020) “*Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri Azərbaycanı qaz ixracatçısı kimi tanıtdı*”. Azerbaijan-News. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/baki-tbilisi-erzurum-kemeri-azerbaycani-qaz-ixracatcisi-kimi-tanitdi-1656794767> (08.07.2022).

Sadıqov Ş. Ə. (1975) “*Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının yaradılması və onun ümumdünya tarixi əhəmiyyəti*” Bakı: API

Sailova, J. N. (2021). İqtisadiyyatda İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının Tətbiqi. *Республиканская Научная Конференция Магистрантов* (pp. 197-198).

Salmanlı R. (2019) “*Azərbaycan turizm ölkəsinə çevrilir*” Azərbaycan Qəzeti <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2019/avqust/669163.html> (12.04.2022)

Səfərov C. İ., Bayramov M. E. (2015) “*Sənaye İstehsalının Əsasları.*” Bakı: Xəzər Universiteti

Suleymanov, E., Rahmanov, F. ve Alirzayev, E. (2018, October). Baki Tbilisi Qars Dəmiryolu Xəttinin Azərbaycan Və Regionun Geoiqtisadiyyatına Təsiri (The Baku-Tbilisi-Kars Rail Road and Its Geopolitical Implications Azerbaijan and This Region). In *Azerbaijan in the international transport system: goals and prospects. International Conference, Baku* (Vol. 2).

Suleymanov, E., Rahmanov, F., ve Ibrahimova, K. (2021). Covid-19 Pandemisinin Azərbaycan Ekonomisi Üzerinde Etkisi The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Economy of Azerbaijan. *On Eurasian Economies*. 355.

Şekeraliyev, A. (2009) “ Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər” Bakı S 44

Şəkərəliyev, A. Ş. ve Şəkərəliyeva, Z. A. (2018). Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. *İqtisad Universiteti*” yayın evi, Bakı.

Tağıyev, M. (2017) “Rabitə, İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının İnkişafına Sosial Aspektədən Baxış” Statistika xəbərləri 3(4): 22-23

Tahirzadə Ə. (2020) "Azərbaycan cümhuriyyəti" - ilk milli dövlətimizin gerçək adı! Bakı: Çapar Yayınları.

Təhsil. (2021) *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası* https://republic.preslib.az/az_c7-1.html (14.03.2022)

Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası'nda enerji diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.

Uysal, Ö., Aliyev, E. (2021). Azərbaycan'ın Türkiyə'ye Petrol İhracatının Azərbaycan'ın Ekonomik Büyüməsinə Etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 17(2): 309-325.

Valiyev, Z. (2006) Devlet Bütçəsi. *Azərbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Reformlar Merkezi*.

Veliyev, A., Bayramov, A., Ibrahimov, J., Mammadov, S., Alizhadeh, G. (2018) Geological Setting and Ore Perspective of the New Discovered Gadir Low Sulfidation Epithermal Deposit, Gedabek NW Flank, Lesser Caucasus. *Azerbaijan. Universal Journal of Geoscience* 6 (3): 78-101.

Xankişiyev B. (2002) “Büdcə Prosesi və Büdcə Təsnifatı” Bakı: Turan

Zahidov, A. (2018) “Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansı və onun tənzimlənməsi problemləri” (Yayınlanmış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Zeynalov V. (2006) *“Dövlət və Bələdiyyə Maliyyəsinin Problemləri”* Bakı: Təhsil

